

DE LOCIS THEOLOGICIS

MELCHOR CANO

Texto de la *editio princeps* preparado por Juan Belda Plans para
la correspondiente edición en español conmemorativa del V
centenario del nacimiento de Melchor Cano:

JUAN BELDA PLANS (editor), *De locis theologicis* (Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 2006).

IN LIBROS DE LOCIS THEOLOGICIS

PROEMIUM

Saepe mecum cogitavi, lector optime, boni ne plus is attulerit hominibus, qui multarum rerum copiam in disciplinas invexit, an qui rationem paravit et viam, qua disciplinae ipsae facilius et commodius ordine traderentur. Nam et rerum inventoribus nos debere multum negare non possumus, et debemus certe iis multum, qui ratione atque arte res inventas ad communem usum accommodarunt.

Equidem cura veterum eruditionem considero, et variam in eis doctrinae supellectilem animo colligo, non minimam video per eos invectam esse partem commodorum. Cum autem iunioris scholae operam et curam repetere instituo, plurimas utilitates intelligo novae huius artis subsidio et diligentia comparatas.

Ac me sane diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem utrosque de bonis artibus iuxta esse bene meritos. Quoniam etsi prisci doctrinarum auctores doctissimis quibusque ac diligentissimis magnam divitiarum copiam suppeditavere: at recentiorum inopia docendi facilitate pensatur: qua in rudium et inertium animos artificiosius influunt, et quae fuse olim disputabantur ac libere, ea nunc articulatim presseque dicentes, lucem non parvam inventis priscorum obscurioribus afferunt. Atque hac una in re, quantum animi mei coniectura colligere possum, iuniores vel pares antiquis, vel etiam superiores reperientur, caeteris omnibus longe inferiores. Certe post priores illos, in rerum inventionem tribuere sibi posteriores vix quidquam possunt. Ordinem vero, dispositionem, perspicuitatem sibi si assumunt, videntur ea jure suo quodammodo vindicare.

Quapropter utrisque legendis efficiet theologus scholasticam disputationem sine dubio plenior. Nam ex illis quasi materiam, ex his tamquam formam disserendi mutuatus, potens nimirum erit exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere. Quod est, ut apostolus Paulus ad Titum ait, christiani doctoris praecipuum institutum.

Cuius explicandi desiderium omnino me movit, ut de locis theologicis disputationem instituerem, viris doctis, nisi me opinio fallit, non prorsus ineptam, indoctis vero magnopere necessariam. Id autem eo libentius feci, quod nemo theologorum adhuc, quod equidem sciam, genus hoc argumenti tractandum sumpsit: cum praeter communem illam artem disserendi, quam a Dialecticis accepimus, aliam theologus habeat necesse sit, aliosque item ad disputandum locos, unde argumenta non quasi communia et aliena, sed tamquam propria ducat, et suis dogmatis confirmandis, et adversariorum sententiis refellendis.

Hoc vero opus, arduum quidem illud, statim exordior, si prius animo demisso atque humili ad opem Jesu Christi supplex abiectusque confugio. Non enim ego illud aut ingenio aut eruditione mea fretus aggredior, sed Spiritus Sancti auxilio atque favore; quem si Pater et Filius mihi ad hunc librum conficiendum impertierint, operae pretium haud mediocre, ut spero, theologis facturus sum, in quorum gratiam vel maxime opusculum editur.

LIBER PRIMUM

CAPUT I

DE TOTIUS OPERIS PARTITIONE

De locis ego theologicis perpetuam orationem habiturus, totam mox in quatuordecim libros partiri constitui. Quorum primus breviter enumeret locos e quibus idonea possit argumenta depromere, sive conclusiones suas theologus probare cupit, seu refutare contrarias. Decem reliqui erunt, qui fusius et accuratius doceant, quam vim unusquisque locorum contineat, hoc est, unde argumenta certa, unde vero probabilia solum eruantur. In duodecimo et tertiodecimo disseretur, quem usum eiusmodi loci habeant, tum in scholastica pugna, tum in Sacrarum Literarum expositione. Nam in concione populari quis eorum sit usus, haud sane difficile dictu est: sed praetereundum tamen, ne ab scholae instituto aliena videatur oratio. Postremus denique liber, quoniam non omnes loci omni disputationi conveniunt, sigillatim ostendet, quibusnam argumentis proprie adversum haereticos, quibus peculiariter adversum et Judaeos et Saracenos, quibus vero tandem adversum Paganos transigenda theologo disputatio sit, si quando sit cum his pro fide catholica decertandum. Quae scilicet cum, favente Deo, plenius absolvero, undique apta atque perfecta erit de locis theologiae disputatio mea, expletaque omnibus suis numeris et partibus.

CAPUT II

DE DUOBUS GENERIBUS ARGUMENTORUM QUIBUS OMNIS

DISPUTATIO TRANSIGITUR

Prius autem quam locos theologicos numero, quod pars huius disputationis prima pollicetur, illud nobis constituendum est, omne argumentum vel a ratione, vel ab auctoritate duci. His enim duobus modis cuiusque rei, quae in controversiam venit, assensionem facimus. Cum vero in reliquis disciplinis omnibus primum locum ratio teneat, postremum auctoritas, at theologia tamen una est, in qua non tam rationis in disputando, quam auctoritatis momenta quaerenda sunt. Etenim locum ab auctoritate adeo sibi proprium vindicavit, ut rationes vel tamquam hospites et peregrinas excipiat, vel in suum etiam obsequium adsciscat, quasi longe repetitas. Quippe fidei potissimum innititur: quae nisi ab auctoritate proficiscatur, non modo fides esse, sed ne intelligi quidem potest. *Est* namque *fides*, ut Apostolus tradit, *argumentum rerum non apparentium*, quasi si certas certa velis ratione facere, cum ratione profecto insanies. Principem itaque locum, sicut apud fideles ita apud theologos, auctoritas habet. Ratio deinde veluti pedissequa sequitur.

Id quod Apostolus videtur significare, cum ait, *oportere* Ecclesiae doctorem *amplecti eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere*. Primum enim stringat fidei sermonem necesse est quicumque christianae scholae magister esse velit; sed, nisi mox doctrinae rationem adhibeat, fidelis quidem esse poterit, sed fidelium doctor esse non poterit. Nam et homines quamlibet experientes, quod ex Aristotele recte colligit D. Thomas disputare cum adversariis non queunt, nisi experimento ratio artis accesserit.

Utraque igitur theologo necessaria est, et auctoritas et ratio: sed ita tamen, ut auctoritas primas in theologia partes obtineat, ratio vero habeat postremas. Quod ergo primae partis fundamentum erat praeclare illud jactum est. Nam traditi sunt quidem, e quibus argumenta ducuntur, duplices loci, uni ex auctoritate, alteri ex ratione: sed omnia ferme argumenta theologica a priore illo fonte derivantur. Quam rem, sicut et locorum numerum atque ordinem, index, qui sequitur, ostendet.

CAPUT III

DE LOCORUM THEOLOGICORUM NUMERO ATQUE ORDINE

Quod a Platone prius et Aristotele traditum praecipit Cicero, omnem institutionem, quae de re quacumque suscipitur, debere a definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id de quo disseritur, hoc mihi in disputatione, quae de locis theologicis futura est, non erat certe negligendum, ut, quid esset locusologicus, ante omnia explicaretur, nisi ex iis, quae diximus, ita esset in promptu, ut res explicatione non egeret. Non enim in hoc opere de locis communibus, qui de universa re tractari solent, seu de capitibus rerum illustrium, quae nunc etiam communes appellantur loci, ut de iustificatione, de gratia, de peccato, de fide deque aliis huius generis nos disputaturos pollicebamur (id quod e nostris fecere plurimi, e Lutheranis non modo Philippus, sed Calvinus etiam fecit, homines non parum eloquentes, impii tamen, ut Lutheri discipulos possis agnoscere), sed, quemadmodum Aristoteles in *Topicis* proposuit communes locos, quasi argumentorum sedes et notas, ex quibus omnis argumentatio ad omnem disputationem inveniretur, sic nos peculiares quosdam theologiae locos proponimus, tamquam domicilia omnium argumentorum theologicorum, ex quibus theologi omnes suas argumentationes, sive ad confirmandum, sive ad refellendum, invenient. Quare, cum definitio lociologicici ante oculos ex iis esset, quae in prooemio dicta sunt, non erat hic nobis accuratius explicanda, sed, quod obscurum erat, id statim aggrediendum, et locorum huiusmodi certus definitusque numerus indicandus. Locorum ergo theologicorum elenchum denario nos quidem numero complectimur, non ignari, futuros aliquos, qui eosdem hos locos in minorem numerum redigant, alios, qui velint etiam esse maiorem. Sed de enumerationis figura nihil morandum est, modo nullus omnino locus vel superfluous numeretur, vel praetermittatur necessarius.

Primus igitur locus est auctoritas Sacrae Scripturae, quae libris canonicis continetur. *Secundus* est auctoritas traditionum Christi et apostolorum, quas, quoniam scriptae non sunt, sed de aure in aurem ad nos pervenerunt, vivae vocis oracula rectissime dixeris. *Tertius* est auctoritas Ecclesiae Catholicae. *Quartus* auctoritas Conciliorum, praesertim generalium, in quibus Ecclesiae Catholicae auctoritas residet. *Quintus* auctoritas Ecclesiae Romanae, quae divino privilegio et est et vocatur Apostolica. *Sextus* est

auctoritas sanctorum veterum. *Septimus* est auctoritas theologorum scholasticorum, quibus adiungamus etiam juris pontificii peritos. Nam juris huius doctrina, quasi ex altera parte, scholasticae theologiae respondet. *Octavus* ratio naturalis est, quae per omnes scientias naturali lumine inventas latissime patet. *Nonus* est auctoritas philosophorum, qui naturam ducem sequuntur, in quibus sine dubio sunt Caesarei jurisconsulti, qui veram et ipsi, ut jureconsultus ait, philosophiam profitentur. *Postremus* denique est humanae auctoritas historiae, sive per auctores fide dignos scriptae, sive de gente in gentem traditae, non superstitiose atque aniliter, sed gravi constantique ratione.

Sunt itaque hi loci decem, in quibus argumenta omnia theologica delitescent, eo scilicet discrimine in lucem eruenda, ut, quae ex septem prioribus locis eliciantur propria fere sint ea huius facultatis; quae vero ex tribus posterioribus ascriptitia sint, ac velut ex alieno emendicata. Nam cum sint, ut supra dixi, duo genera argumentandi, unum per auctoritatem, alterum per rationem, cumque illud proprium sit theologi, hoc philosophi, confugiendum theologo est ad posterius, si uti ei non licet superiori. Quamquam licet aliquando utrumque simul argumentandi genus adhibere, ut suo postea loco demonstraturi sumus. De prima igitur operis parte, quoniam, ut a principio diximus, longa oratione non egebat, hactenus dictum sit.

LIBER SECUNDUS

PROOEMIUM

Quamquam plures in illa sententia esse video, qui orationis splendore illustrare cogitationes suas nesciat, eum, si scribat, impudenter abuti et scientia et literis: ego tamen, si theologus non afferat eloquentiam, tantum abest ut asperner, ut ne flagitem quidem. Nam de rebus obscuris atque ad intelligendum difficilibus dilucide dicere, nec sentiis solum argute, sed verbis etiam ornate, adeo est operosum et arduum, ut iniquus futurus sit, qui voluerit efflagitare. Atque id equidem paucis adhuc video contigisse, ut iidem utroque in genere laborarent, simulque in theologiae controversiis sequerentur et elegans illud dicendi et hoc argutum disputandi genus.

Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium; utrumque certe sequuti sumus. Flumen enim nobis inanium verborum displicet, quibus sententia deest; nec sententiarum subtilitate capimur, si orationis est siccitas. Ac de sermonis cultu nostra legens suo quisque iudicio libere utatur; nihil enim impedio: in rerum autem earum tractatione, quas his libris multas, et graves, et útiles accurate copioseque disputaturi sumus, magnum, ut videmur, afferemus adiumentum theologis nostris, ut non modo rudes, sed etiam docti aliquantum fortasse adepturi sint et ad disserendum et ad iudicandum.

Nec vero hoc arroganter dictum existiman velim, nam eloquendi scientiam concedens multis, quod est scholae proprium, strictim pressequeremur, et quasi ad vivum omnia resecare, quoniam in eo studio aetatem consumpsi, non sum, ni fallor, arrogans, si id jure quodam meo vindicarem. Nec usque adeo ineptus ego sum, ut non verear me in rebus quoque ipsis saepe etiam hallucinatum. Sed aliud est nunquam falsum sentire,

quod mihi non tribui, aliud res tum gravissimas tum difficillimas via et ratione premere, quod utique assumpsi jure, ut mihi videor; at falli possum; condonetur iniuria.

Etenim quae dixi, eo pertinent omnia, non ut rerum mihi scientiam arrogem: quid enim a viro modesto alienius esse potest? sed ut nemo politioris literaturae candidatus in scholastica disputatione orationem a me tersam postulet, nedum rhetorum phaleris adornatam. Scholam enim ego placare volo, scholae propria verba peculiaresque loquendi formas submovere non audeo. Nam etsi disputare cupio ornatius, quam solent nostri; at non debeo tamen labores duos afferre theologis, unum in rerum, alterum in verborum intelligentia. Breviter lectoribus ego meae mentis fateor arcanum: qui per me formam in theologia disserendi habiturus est, nolo ut is mea scripta difficulter intelligat, et ad theologum cognoscendum grammaticum quaerat interpretem.

Sed de his satis. Iam enim tempus est, ut ea persequamur, quae sunt deinceps explicanda. Quae quidem ut magnum negotium nobis, ita quoque prolixam disputationem exhibebunt. Sed prolixitas utilitate pensabitur. Nihil autem utilius scholae theologorum tradi potest, quam ut discant quisnam locus argumenta firma, et quis contra infirma subministret. Qua re vel maxime theologiae nervi atque artus pressi solidique consistunt.

CAPUT I

DE SACRARUM LITERARUM SOLIDISSIMO FIRMAMENTO ET QUATUOR MACHINIS QUIBUS ILLUD IMPETITUR

Ac primus quidem locus sine controversia firmus est divina eademque gravissima auctoritate. Nam libros sacros et canónicos appellamus quos, Spiritu Sancto dictante, sacri auctores exceperunt. Quos igitur tales esse constiterit, eos dubio procul certissimos ac verissimos esse credemus; quemadmodum Augustinus lib. *De Civit. Dei* II cap. 3, et lib. *Confess.* cap. 15, et *Epist. 7 ad Marcellinum*, et *Epist. 19 ad Hieron.* et lib. 1. *De doct. Christi.* cap. 37, et lib. 2 *De baptis. con. Donat.* cap. 3, et in prooemio 3. lib. *De Trinit.* docet, resumit, inculcat. Ac recte ille quidem. Nisi enim fundamentum hoc fideliter ieceris, quidquid in theologia superstruxeris, corruet: corruetque adeo civitas illa Dei, cuius *fundamenta in montibus sanctis, et in scripturis principum qui fuerunt in ea.* Quarum scripturarum auctor est non homo, sed Deus. *Dominus enim narrabit in scripturis populorum et principum horum qui fuerunt in ea.* Dominus itaque huius loci auctoritatem tuetur, tuetur et principes. *Turris quippe David est, et mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.*

Quam omnino rem, quoniam in tertidecimo libro sumus latius explicaturi, satis hic fuerit breviter attigisse. Verumenimvero turris haec, tam alioquin munita, arietibus quatuor concuti solet.

Primo, quod homines a Deo aliquando deceptos sacrae ipsae literae prodidere: fieri igitur potest, ut auctores sacri ab Spiritu Sancto fallantur: ita quodcumque ex huiusmodi auctoribus argumentum sumas, incertum erit.

Altero, quod nondum videtur exploratum quinam libri sint in canonem Sanctorum Scripturarum referendi, cum ex Veteri Testamento septem, ex Novo totidem a viris et

doctis et catholicis rejiciantur. Quocirca si argumentum inde theologus promat, imbecillum erit carebitque divina auctoritate.

Tertio, quod, ut certo constaret quinam essent huiusmodi sacri libri, non tamen adhuc constat, an latini codices graecis hebraicisque concordent; quapropter argumentatio, ex latino exemplari ducta, infirma erit, cum solius interpretis sensu intelligentiaque nitatur.

Quarto, quod, ut perspicuum esset quodnam exemplar potissimum sequendum sit: tamen an apostoli, vel prophetae in testimoniis, quae videlicet ex ipsis afferuntur, de Spiritu Dei, an de suo loquantur, non perinde certum est, cura auctores sacri nonnulla humano more citra divinam revelationem scribere videantur. Non itaque omnia librorum canonicorum testimonia Dei auctoritatem habent, ut certam fidem facere possint.

Nec vero in his argumentis explicandis eam copiam, quam possumus, persequemur ne hoc uno in loco tota insumatur oratio: sed quatuor hos arietes, quibus nostrae religionis moenia nonnulli quater et diruere conantur, quanta maxima brevitate licebit, repellere curabimus. Non enim materiam huc et farraginem multarum rerum conamur invehere, sed formam, theologo disserendi praescribere. Quae nimirum quo brevior, eo praestabilior erit.

CAPUT II

UBI ARGUMENTA REFERUNTUR SUADERE VOLENTIUM QUOD DEUS FALLERE ALIQUANDO POTEST

Prima controversia. Ut autem ab illa controversia ordiamur, quae licet facillima, tamen caput est caeterarum, prima veniat in medium iuniorum opinio, quae plerisque notissima est, non omnium quidem, sed paucorum, asserentium aliquando Deum humano angelicove ministerio homines fefellisse. Nam quod Spiritus veritatis ipse per se quempiam fallat, ne impietatis invidiam subeant, in dubium vocare non audent. Quod vero per alium decipere Deus possit, id persuadere se posse arbitrantur.

Primum argumentum. Primum, quod Abraham pueris mentitus est, inquiens: *Expectate hic: ego et puer, postquam adoraverimus, revertemur ad vos.* Et tamen illa erat prophetia divinae revelationis, ut docet Ambr. lib. I. *De Abraham*, cap. 8. in haec verba: *Prophetavit quod ignorabat: ipse solus disponebat redire immolato filio, sed Dominus per os eius locutus est. Captiose autem loquebatur cum servulis, ne cognito negotio aut impediret aliquis, aut gemitu obstreperet, aut fletu.* Hominis ergo ministerio homines Deus fallit.

Secundum argumentum. Alterum quoque eiusdem rei argumentum proferunt, quod Jacob patrem suum Isaac mendacio etiam de industria conficto decepit, dicens: *Ego sum primogenitus tuus Esau: feci, sicut praecepisti mihi; surge, et comede de venatione mea.* Et paulo post, cum Isaac interrogasset: *Tu es filius meus Esau?* respondit Jacob: *Ego sum.* Mentitus est ergo Jacob: id quod agnovit pater, inquiens: *Venit germanus tuus fraudulenter,* etc. At ea omnia Jacob et fecit et dixit ex divina revelatione, ut Innocentius tradit. Deus igitur per alium decipere potest.

Tertium argumentum. Ad haec, Isaías Ezechiae: *Cras, inquit, morieris, et non vives:* Isaías autem sine dubio suis ipse verbis assentiebatur, nec vero nisi lumine prophetico:

agnoscebat enim revelationem illam esse divinam. Lumen ergo prophetiae causa quandoque prophetae est, ut decipiatur. Non enim tunc temporis mortuus est Ezechias, sed convaluit.

Quartum argumentum. Praeterea cum Dominus aliquando interrogasset: *Quis decipiet Achab? Egressus spiritus, ego, inquit, decipiam illum.* Cui Dominus: *In quo?* Tum ille: *Ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius. Et dixit Dominus: Decipies, et praevalebis: egredere, et fac ita.* Subdit vero Michaeas: *Nunc igitur ecce dedit Dominus spiritum mendacii in ore omnium prophetarum, qui hic sunt, et Dominus locutus est contra te malum.* Deus itaque per cacodaemonem administrum, decipit. Id quod August. lib. 83. Quaest. confitetur. Quemadmodum enim iudex damnatum percutere sua persona indignum et nefarium iudicat, eius tamen iussu hoc facit carnifex: ita quem Deus per se non falleret, eum fallit Deo iubente cacodaemon. Libet namque similitudine eadem eisdemque pene verbis, quibus Augustinus utitur, huius rei argumentum facere.

Quintum argumentum. Item Judaei, Domino praecipiente, Aegyptios decipere. *Fecerunt enim filii Israel sicut praeceperat Dominus Moysi, et petierunt ab Aegyptiis vasa argentea et aurea. Dominus autem dedit gratiam populo suo coram Aegyptiis, ut commodarent eis; et spoliaverunt Aegyptios.* Deo igitur auctore homo hominem fallit. Nec mirum, si hostem decipi dignum decipere Deus iubet, quoniam hoc pertinet ad iustitiam et veritatem, ut dignis digna distribuantur, quemadmodum idem Augustinus loco nunc citato argumentatur.

Sextum argumentum. Atque haec testimonia non perinde urgent: illa difficiliora sunt, quae quoniam unius modi sunt ferme, simul commemorabuntur. Primum est illud: *Qui immutat cor principum, et decipit eos, et errare eos facit quasi ebrios.* Secundum illud: *Homo qui posuerit immunditias in corde suo, et venerit ad prophetam interrogans per eum me: Ego Dominus respondebo: et propheta cum erraverit, et locutus fuerit verbum, ego Dominus decepi prophetam illum.* Tertium illud: *Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis?* Quartum est Apostoli dicentis: *Sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum.* Quintum est etiam eiusdem Apostoli: *Eo quod charitatem veritatis non receperunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris.* Quibus testimoniis August. manifeste doceri existimat, Deum in cordibus hominum operari ad inclinandas eorum voluntates in malum, nedum mentes in falsum.

Septimum argumentum. Nec ab his ratio aliena est. Cum enim error poena sit, nihil obstat, quominus Deus, qui poenarum omnium auctor esse a prophetis dicitur, errorem ipse efficiat in eo praesertim, qui antecedentibus culpis commeruit, ut a justo iudice in errorem induceretur. *Vita et mors, inquit, paupertas et honestas a Deo sunt: sapientia et disciplina apud Deum: error et tenebrae peccatoribus concreata sunt.*

Octavum argumentum. Confirmat autem illud vel máxime, quod cuiusque motionis Deus est causa: *in ipso enim movemur et sumus.* Errorem itaque, qui hominis errantis motio est, Deus efficere in homine potest, poteritque proinde decipere.

Nonum argumentum. Cuius etiam rei argumentum aliud est, quod mendacium non est suapte natura malum. Potest ergo Deus cuiquam praecipere ut mentiatur. Illud verum primum ex eo ostenditur, quod Joseph mendacium etiam iuramento confirmavit: *Per salutem, inquit, Pharaonis exploratores estis.* Non est autem credendum, quod mendacium iuramento firmatum vir iustus diceret, nisi divinam haberet revelationem, per quam a mortali peccato excusaretur. Deinde illud etiam probatur ex eo, quod

Michaeas ait: *Utinam vir essem non habens spiritum, et mendacium potius loquerer.* Non ergo est intrinsecus malum, quod propheta Deo instigante desiderat.

Adde huc, quod Aristot. 4. *Ethicorum* mendacium in iactantiam et ironiam partitur, quae est divisio propria mendacii, auctore Divo Thoma 2. 2. quaest. 110. art. 2. At usus eius, quae dissimulatio latine dici potest, graece enim *ἄρ i`ῖ*. dicitur, frequens in Sacris Literis est, ut ibi: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est.* Et alio loco: *Iam saturati estis, iam divites facti estis, sine nobis regnatis.* Et 3 Reg. 22: *Ascende,* ait Michaeas, *et vade prospere,* etc. Si igitur ironia mendacium est, Deus vero per sacros auctores ironice interdum loquitur, non est, ut videtur, cur negemus Deum posse per alios mentiri.

His testimoniis atque rationibus opinionem suam suadere poterant theologi novi et in Sacris Literis parum exercitati. Nam quibus ipsi argumentis utuntur, ego data opera sileo: ne, qui hunc librum legerint, scholasticis illis auctoribus invidiam conflent, vulgique et imperitorum inscitiam Academiis praeferant, cum ea audierint, quae nonnumquam disseruntur a nostris. Sed de his hactenus. Iam quaestionem ipsam explicemus: divinamque veritatem, quod erit facile, ab eiusmodi adversariis vindicemus. Deum namque deceptorem credere, nefarium et impium esse, quis non facillime intelligat?

CAPUT III

OSTENDIT DEUM NEC PER SE NEC PER ALIUM FALLERE UNQUAM POSSE

Ea igitur explicanda quaestione, quoniam brevis esse cupio, illud statim ponendum est, divinae potentiae descriptionem esse duplicem. Nam et generalem quamdam intelligimus, quae, quoniam lege nulla etiam naturali constringitur, a theologis absoluta vocatur; et aliam huic subiectam, quae spectat in rerum ordinem praefinitum, ideoque potentiam appellant ordinariam. Atque illa superior definiri solet circa eas res, quas esse non repugnat, quaeve non implicant contradictionem: sic enim loquuntur. Quae autem potentia ordinaria subiecta illi priori quasi generi est, eam definiunt circa ea, quae esse possunt salva lege statutisque divinis. Illud etiam ponere debemus, mentiri nihil aliud esse quam asserere falsum animo fallendi.

Sic enim Aug. ac Gelasius definierunt. Ex duobus itaque mendacium conflatur, si falsum dicitur, et si eo animo dicitur ut fallantur audientes.

Sed et quis proprie dicatur fallere, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Non enim qui verum dicit, is proprie fallax existimandus est, licet ille qui audit ex prava intelligentia veritatis in maximos incurrat errores. Improperie autem res a Deo creatae dicuntur esse fallaces: dicuntur item esse *muscipulae*, sed *pedibus insipientium*. Equis igitur alium proprie fallit? Nempe, qui falsum asserendo, causa alii est ut fallatur. Alioqui si ex alieno errore et ignorantia fallacem quempiam definimus, ipsa quoque veritas erit nobis fallacissima.

Prima conclusio. His positis, sit prima conclusio. Haereticum est asserere quod Deus de potentia ordinaria mentiri possit: *Est enim Deus verax; omnis autem homo mendax.* Et rursum: *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.* Et alio loco

tandem: *Non est Deus quasi homo, ut mentiatur*. Atque haec quidem conclusio adeo est apud omnes certa, ut eam testimoniis etiam apertis confirmasse, supervacaneum fuisse videatur. Quare illa breviter posita, pergamus ad reliquas.

Secunda conclusio. Secunda conclusio est: Qui existimat Deum ex ordinaria potentia per administrum posse vel mentiri vel fallere, errat ille in fide turpissime. Nam haereseos notam huic inurere ad Ecclesiae auctoritatem pertinebit. Atque haec quidem conclusio primum ex eo colligitur, quod eiusdem est praecipere malum et facere malum: quisque enim eius rei causa est, quae eo imperante fit. At iuxta fidem catholicam Deus auctor peccati esse non potest; ergo ne mendacii quidem, quod iuxta potentiam ordinariam peccatum est. Non itaque Deo auctore vel angelus, vel homo quempiam fallit.

Deinde, cum Dominus per administratos, vel angelos, vel homines nobis loquitur, ipse se loqui testatur, ut multis locis Sacrarum Literarum constat. Ita si Dei administri mentirentur, Deum quoque mentiri necesse esset. Quod quam absurdum sit quis non videt?

Praeterea, sic opinantibus non constaret an Deus nos per apostolos et prophetas fefellerit. Et cum in Sacris Literis Deus ipse per se quidem raro fuerit locutus, per angelos autem et per homines frequentissime: si his administris falli a Deo possumus, certe Sacrarum Literarum firmitas corruet. Atque haec quidem ratio tam magnum apud me momentum habet, ut non dubitem ab Ecclesia Catholica errorem hunc haereseos nota damnatum iri, si in consultationem referatur; quippe qui aut prorsus evertit nostrae fidei fundamenta, aut certe non patitur firma consistere. Porro sacris auctoribus fidem habere non tenebimus, si semel eam opinionem induerimus, quod Deus per alios decipere possit. Nec ulla Dei pollicitatio firma erit, nisi quam Deus per se ipse praestiterit. Id quod aperte cum Apostolo pugnat.

Nam cum in epistola ad Hebraeos in eam promissionem incidisset, quae Abraham per angeli haud dubie ministerium facta est, *volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis haeredibus immobilitatem consilii sui, interposuit iusiurandum: ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium haberemus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animae tutam ac firmam*. Non esset autem tuta et firma, si huic opinationi credimus. Efficitur itaque Deum nullo modo posse fallere.

Nec mihi dicas scriptores sacros iustos sanctosque fuisse: *Spiritu enim Sancto inspirante locuti sunt sancti Dei homines*; et rursum: *Sicut locutus est per os sanctorum*, etc., per huiusmundi autem viros Deum nec velle fallere, nec vero posse, sed per improborum ministerium posse. Primum enim si spiritu Dei inspiratus loquitur etiam impius, Deo verba illa tribuuntur, atque adeo Dei auctoritatem habent. Deinde si Dei vel consilio vel praecepto mentitur impius, certe eodem consilio praeceptove mentiri poterit pius. Non igitur Deus potest per alium fallere, id quod secunda conclusione dictum est.

Tertia conclusio. Deus etiam ex absoluta potentia nec per se nec per alium mentiri potest. *Cum sit, inquit August., omnipotens, mori non potest, falli non potest, mentiri non potest*. Et rursum idem, *Dum de omnipotentia Dei, ait, tam multa dixerimus, si volunt invenire quod omnipotens non potest, habent prorsus: Ego dicam, mentiri non potest*. Dominus autem id mihi manifeste videtur confirmare, cum ait: *Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt*. Vel concidat ergo omne coelum omnisque natura, divina tamen veritas consistat necesse est.

Praeterea et illud Apostoli testimonium, quod ante citatum est, idipsum ostendit. *Est, inquit, Deus verax, omnis autem homo mendax.* Quo loco Paulus non significat quidem omnes homines mentiri, sed eo esse ingenio, ut mentiri possint. De natura quippe agit, non de more. Nam reperire liceat viros aliquando, qui vel rationem rectam ducem sequentes, vel Evangelii gratia legeque adiuti ac moniti a mendacio abhorrent, veritatem amplectuntur. Sed, quoniam humanitatis ea est imbecillitas, ut veritatem, quam tenet, destituere interdum possit, idcirco Scriptura omnem hominem dixit esse mendacem. Ex quo intelligitur in eo sensu Deum appellari veracem, quo cum divina natura mendacium pugnet.

Id quod non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria theologorum ratione concluditur. Nam quae contrarietas est mali et boni, eadem est veri et falsi; sed primae bonitati repugnat facere malum; ergo et primae veritati dicere falsum. Hinc enim illa sunt: *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis.* Et: *Fidelis Deus, et absque ulla iniquitate.* Tam alienas itaque Deus est a falsitate, quam ab iniquitate: et sicut nec per se nec per alium iniquitatem facere, ita nec fallere quempiam potest.

Quod si quispiam Deo auctore falleretur, iam a fonte veritatis mendacium emanaret. At non solum evangelista testante, sed natura etiam duce cognovimus omne mendacium non esse ex veritate. At revera (ut eo unde egressa est referat se oratio) utrumque, et malum facere et falsum dicere, cum natura stabili immobilique pugnat. Inde enim cum Scriptura dixisset: *Non est Deus ut homo, ut mentiatur,* e vestigio subdidit: *Nec ut filius hominis, ut mutetur.* Mendacium quippe mobilis naturae nota est. Adde huc, quod si per alium Deus decipere homines potest, et per se quoque idem poterit efficere. Caetera siquidem mala, quae poenam habent a culpa disiunctam, Deus dare et per ministros et sine ministris per se ipse potest.

Atque ut semel finiam, si Deus mentiri posset, merito etiam nos formidare poterimus, an fuerit aliquando mentitus. At nullus est, inquires, formidandi locus, cum ex potentia ordinaria constet Deum non posse mentiri.

Belle id quidem; sed, cum hoc nisi per revelationem constare nequeat, qui scire possumus an illa ipsa revelatione Deus potentia sua absoluta fuerit abusus? Ut enim apud Augustinum est, *quomodo credendum est qui putet quandoque esse mentiendum? Nam et forte tunc mentitur, cum praecipit ut ei credamus.* Perit ergo, ni ita sit, Sacrarum Literarum certitudo.

Praeterquamquod apud philosophos tam evidens est Deum non mentiri, quam esse tum optimum, tum sapientissimum, ac proinde nec fallere nec falli posse: nihil autem interesse an per se ipse id efficiat, an per ministros suos. Etenim nec purissima veritas est, cui quodammodo est vel falsitas vel fallacia permixta; nec summa intelligitur, qua maiorem aliam cogitamus. Veracior autem is esset, qui nec per se nec per alium, quam qui per alium fallere posset.

Ita divina veritate firmiter posita, ac rationum ac testimoniorum certitudine corroborata, non aliud superest, nisi ut adversariorum argumenta diluamus.

CAPUT IV

UBI ARGUMENTA CAPITIS SECUNDI DILUUNTUR

Responsio ad primum. Ad primum igitur argumentum non est theologorum una et simplex responsio, Sunt enim qui pie graviterque contendunt Abraham non esse mentitum. Non enim, ut aiunt, contra id, quod mente gerebat, locutus est: quin filium credidit protinus suscitandum, quemadmodum Apostolus videtur in haec verba tradere: *Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat, in quo suscepit repromissiones, arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus.*

Sunt alii contra, quibus ego vehementer assentior, qui admittunt quidem Abraham ea ratione fuisse mentitum, quod contra mentem dissimulandi causa locutus est; prophetasse autem quia dixit verum, quod tunc scilicet ignorabat. Id namque Ambrosii verba prae se ferunt. De primo igitur argumento satis dictum est. Deinceps, ut erat propositum, et de reliquis dicamus.

Responsio ad secundum. Ad secundum theologi quidem non ignobiles respondent, utique Jacob mentitum fuisse, sed matre consulente, non Deo revelante. At nos, quibus in animo est sanctorum sensa pro nostra quidem virili tueri, multo aliter respondere debemus. August. siquidem in *Quaestionibus super Genesim*, Jacob a mendacio excusat; adducitque in hoc, quod de illo Scriptura dixit, virum simplicem fuisse, hoc est, non fictum et sine dolo, ut 70. Interpretes converterunt. Sine dolo igitur erat qui dolum fecisse videtur. Quapropter in eo loco, ut ait, *spirituale mysterium cogimur intelligere.* Et 16. lib. *De civit. Dei*, *Quis est, inquit, dolus simplicis, quae fictio non mentientis, nisi profundum mysterium veritatis?*

Chrysost. etiam hom. 6. *In epist. ad Coloss.* et hom. 53 *In Gen.* sicut Abraham et Phinees ab homicidio, ita et Jacob, quoniam Deum illi cooperatum esse credit, a mendacio excusat. Excusant etiam Ambr. lib. 2. *De Jacob et vita beata*, cap. 2 et 3. Innoc. *De divort. cap. gaudemus.* Magist. Sent. 3, d. 38. Gratian. 22 quaest. 2. cap. quaeritur. Alexand. Alen. 2. part. quaest. 139. mem. 6. D. Thom. 2. 2. quaest. 110. art. 3 ad 3.

Nec vero audiendi sunt qui putarunt Jacob per revelationem quidem excusari, non ne mentitus sit, sed ne peccarit mentiendo. Quod mendacium, ut aiunt, recte nonnunquam dici potest ex familiari consilio Spiritus Sancti.

Quos ego auctores non modo redarguerem, verum etiam quam plurimis argumentis graviter errasse monstrarem, nisi D. Aug. in eadem causa adversum Priscillianistas accurate elaborasset atque ita multa disseruisset, ut, si labor idem rursum a nobis susciiperetur, nihil aliud, quam actum ageremus, quod vetamur veteri proverbio. Hos itaque cum sua ista theologia relinquamus, cum doctores sancti non modo negent peccasse Jacob, sed astruant etiam et verum dixisse, et verbis illis prophetasse. Qua in re illud equidem animadverto, maiores nostros, quod perspicuum et exploratum erat, id latere non potuisse, nempe verba illa Jacob in sensu proprio esse mendacium; nec esse tamen absurdum, si homo quamlibet iustus semel aut iterum mentiatur. Quamobrem cum constanter astruerint Jacob non fuisse mentitum, existimandi sunt peculiares easdemque graves causas habuisse, quibus in hanc sententiam inducerentur.

Porro quemadmodum per legitimas allegoriae rationes iustus figura iustorum, iniquus iniquorum est, ita et falsum absurde in typum veritatis assumitur. Scio quae contra hoc dici possunt. Legi enim D. Gregorii *Commentaria*, in quibus huic regulae non alligat expositionem suam: legi et Hieron. qui *Abac. I.* cum spiritum malum per tropologiam convertisset in bonum, *Tropologia, inquit, libera est, et his tantum legibus circumscripta, ut pietatem sequatur intelligentiae.*

Sed haec longior pugna est: nec huius temporis patitur angustias. Equidem abuti hac libertate nollem, sed mysticos sensus quibusdam potius terminis lineisque praescribere. Nec enim consentaneum est, nisi a rebus vicinis et similibus, ut metaphoram, ita et figuram imaginemque rerum trahi; quippe cum rem, quae alterius figura est, eius similitudinem gerere necesse sit. Nec Salomón in peccatis Christi typus erat, sed in pace: nec Jephthe in impietate adversus filiam typus erat Dei, sed zelo.

At D. Thomas 2. 2. quaest. 88. art. 2, ad 2 repugnat: videtur profecto. Verum iam dixi hic me non agere de liberis allegoriis, sed de his quae certa via et ratione premuntur. Quo sensu nec Hieronymus nec Thomas locuti sunt. Quae enim conventio lucis ad tenebras? quid Christo cum Belial, ut, per mysticum sensum, lucem quidem tenebrarum, Christum vero Belial figuram faciamus? Sed de his plura alio loco opportunius.

Nunc, ut ad propositum revertamur, nobis ad certam regulam Divinae Scripturae tractandae sunt; nec iniquum in eo quo iniquus est, nec mendacem in eo quo mendax, aut iusti aut veracis typum faciemus. Quia ergo constat, Jacob tum etiam cum praecepit fratri benedictionem, gentium fidem praenotasse, consequens sit ex peculiari Dei procuratore ea omnia et dicta et facta futurae veritatis imaginem habuisse, ac proinde non fuisse mendacia.

Quid ergo? verumne illud est: *Ego sum primogenitus tuus Esau*? Nempe verum est. Est enim et primogenitus secundum carnem, et primogenitus secundum jus. Nam et Apostolus duo filiorum genera exprimit, inquiens: *Non omnes, qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitae; nec qui semen sunt Abrahae, omnes filii: sed qui filii sunt promissionis aestimantur in semine*. Et statim: *Non solum autem illa, sed et Rebecca ex uno concubitu*, etc. *Et quia maior serviet minori*, etc.

Paulus itaque semen Abrahae vocat populum gentium, eundemque fratrem appellat minorem cui maior erat serviturus. Ut igitur sine mendacio gentium hic populus in fidem iam et haereditatem Judaeorum suffectus dicere poterat: Ego sum semen Abrahae; ita et Jacob, quoniam jus habebat ad primogenituram, in quam Deo auctore fuerat substitutus, vere utique dixit: *Ego sum primogenitus tuus Esau*. Quid? cum Joannes Baptista Elias a Domino vocatus sit, non natura quidem, sed praecursoris officio; num non et ad eundem quoque modum Jacob, qui haereditario jure fratri successit, se esse Esau sine falsitate potuit asserere? Sed ais: Unde jus hoc Jacob intellexit ad se pertinere? Certe vel Deo revelante, vel matre instruente, quam Dei familiare consilium habuisse, Gen. cap. 25. traditur. Atque in secundi argumenti confutationem satis multa diximus.

Responsio ad tertium. Tertium autem, quod ex Isaiae testimonio nobis opponitur, D. Thomas 2. 2. quaest. 171, art. 6. ad 2. confutat. Quae quidem confutatio, quoniam prolixa est, nos vero brevitati studemus, non est hic adscribenda. Nam et aliter responden brevius potest, eiusmodi prophetias comminatorias esse; sic enim Scholastici vocant. Id quoniam prophetae intelligebant (nam intelligentia opus est in prophetia) minime fallebantur. Quin potius fide quidem bona suo ministerio functi, existimabant tamen comminationes mutatis posse moribus commutari. Ob eam enim causam Jonas nolebat Ninive subversionem praenunciare, quod divinam putabat misericordiam Ninivitis poenitentibus esse flectendam. Quocirca in simplicibus eiusmodi denunciationibus natura rerum ususque communis eo nos ducit, ut conditionem tacitam subaudiamus.

Cuius rei insigne exemplum legitur Gen. cap. 20 ubi Abimelech regem corripiens Dominus his verbis utitur: *Et morieris propter mulierem quam tulisti*. Postquam autem ille se excusavit, in hunc modum Dominus locutus est: *Nunc redde viro suo uxorem, et orabit pro te, et vives: Si autem nolueris reddere, scito quod morte morieris*. Vides ut primo edicto vehementius animum eius concutiat, quo satisfactioni reddat intentum: secundo autem voluntatem liquido suam explicet, qua poenam denunciando nihil aliud significat, quam eos se monere, quibus vult parcere: nisi quod syllabatim non exprimit, quod intelligere tamen promptum est. Ad tertium itaque argumentum sic responsum esto.

Responsio ad quartum. Ad quartum autem facile respondetur, verbum imperandi non semper aut praeceptum, aut consilium secum, sed aliquando etiam permissionem ferre, ut apud Joannem: *Quod facis, fac citius*; et alio loco Dominus ad Balaam, *Si vocare, inquit, te venerint homines isti, surge, et vade cum eis*. Cui tamen postea angelus dixit: *Ego veni ut adversarer tibi, quia perversa est via tua*. D. Thomas *De malo* qu.3, art. 1. ad 17. Sic igitur dictum est, *egredere, et fac*: sicque omnino Deum dedisse spiritum mendacii in ore omnium prophetarum, concedendo scilicet, non iubendo.

In quem sensum illud etiam intelligitur: *Et ne nos inducas in tentationem*; et illud forsitan: *Tu rex regum es, et Deus coeli regnum et imperium dedit tibi*, etc. et illud: *Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper*; atque illud demum quod pater dicitur *filium in manus impiorum tradidisse*. Quia vero permissionem ipsam divinam (redeundum est enim ad propositum) qua homo vel in errorem vel in culpam inducitur, non ministri boni sed mali exequuntur; ideo Augustinus asseruit per ministros malos Deum aliquando decipere. Ac quarto argumento refutando haec dicta sint modo, nam posterius illud apertiore fortasse via et ratione refutabimus.

Responsio ad quintum. Argumentationi quoque, quae quinto loco posita est, ita respondeo: Deum non iussisse quidem filiis Israel ut circumvenirent Aegyptios, sed ut vasa argentea et aurea peterent commodato. Praecepit vero postea ne accepta vasa redderentur. Id quod facere legitime potuit, tum propter alia, tum his praecipue de causis. Una, quod Aegyptii operarum mercedem Judaeis non reddiderant. Presserant siquidem eos operibus duris luti et lateris, omnique famulatu, ut Exodi cap. 1 legitur. Itaque vel in pace mercedem ab invitis rapere potuerunt, quando res alioqui debitas nulla alia erat via repetendi. Altera autem erat causa, quoniam in bello iusto res hostium victoriac jure auferre poterant. Quemadmodum et Epiphanius in libro *Ancoratus* explicuit et docuit ante Clemens Alexandrinus lib. 1 *Stromat.* Certe utramque causam e *Sapientiae* cap. 10. colligere licet. Priorem ibi, *Et reddidit iustis mercedem laborum suorum*; posteriorem autem ibi, *Ideo iusti tulerunt spolia impiorum*.

Magister vero Sent. in 3, dist. 37. Judaeos affirmat viros optimos nullo modo peccasse: infirmis autem, qui cupiditate quadam Aegyptios fefellere, magis esse illud ut facerent permissum, quam iussum. Quod enim Augustinus dixit, Israelitas iussos esse hostem decipere, id ipse eodem prorsus loco ac quaestione correxit, inquiens: *Factum est, ut iuberet Deus, vel potius pro illorum cupiditate permetteret*. Pertinet vero ad iustitiam et veritatem, ut is qui meretur decipi, decipiatur a Deo quidem concedente, ab homine autem, vel angelo malo efficiente. Quos iustitiae suae ministros licet Deus severe sane ad vindicandum proferat, non continuo tamen pravi eorum operis causa est. Non enim mox, si quis ab usurario pecunias petit, hominisque perversi culpa utitur, idem ipse usurarum est auctor.

Nec vero difficile videbitur eadem opera ad Deum Satanamque referri, si in uno eodemque motu actionem et passionem res plane diversas inspiciamus. Hae namque res duae faciunt, ut in talibus longe alia sit ratio divinae diabolicaeque actionis. In calamitate porro sua Job non solum daemonis, sed Dei etiam opus recognoscit, quem ea dicit sibi abstulisse, quae instigante impellenteque Satana per Chaldaeos fuerant erepta. Etenim, quia passio bona ac iusta erat, consilium quoque Dei optimum finisque sanctissimus, in promptu viro Dei fuit, ibi inculpatam Dei operationem agnoscere, ubi hominum Satanaeque nequitia cum prava sua operatione se prodidit.

Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, et dicam, si potero, planius. In opere illo malo et culpa erat, et poena actioque prava rectae iuncta passioni. Deus igitur illic non erat otiosus: sed eius erat omnino auctor, quod in illo opere erat bonum; ab eo autem erat alienus, quod in illo erat malum. Ita Deus viro sancto camelos abstulit quidem, at non iuste solum, sed benigne: abstulit et Satan, at crudeliter, nedum impie: Chaldaei quoque abstulerunt, at tum avare, tum etiam inique. Nihil ergo est absurdi, si opus idem, quatenus poena est, ad Deum, quatenus est culpa, ad Satanam auctorem referamus ut Satan et in culpa agat et in poena; Deus in poena agat quidem, at in culpa non agat, sed permittat.

Responsio ad sextum. Atque hac eadem responsione sextum quoque argumentum refellitur. Non enim decipit Deus deceptionem ipsam faciendo, sed permittendo ut fiat. Qua etiam ratione corda et excaecare dicitur et indurare: ut Gregorius lib. 13 *Moral.* cap. 16. et Thomas 3 *Adversus Gentes*, cap. 162 docuere. Et Clemens Alexandrinus, lib. *Strom.* 1 explicans illud Matthaei 13. *Ideo in parabolis loquor eis*, etc. *Non Dominus praebebat ignorationem*, inquit, *(hoc enim sentire est nefarium)*, *sed ipsam, quae inerat, prophetice arguit.* Sic etiam homines tradit Deus in reprobum sensum et in passiones ignominiae. *Dimisi eos*, ait, *secundum desideria cordis eorum: ibunt in adinventionibus suis.*

Atque hoc item sensu reliqua testimonia interpretaenda sunt. Nam Augustini verba ipse idem Augustinus in libro *De praedestinatione et gratia*, cap. 4 docuit quomodo accipere debeamus. *Non operatur*, inquit, *Deus in homine ipsam duritiam cordis, sed indurare eum dicitur quem mollire noluerit: sic etiam excaecare quem illuminare noluerit, et repellere eum quem noluerit vocare.* Hactenus ille. Et in libro *De articulis sibi falso per Pelagianos impositis*, art. 10. eorum opinionem detestatur, qui Deum pravae cuiusquam aut voluntatis aut actionis credunt auctorem, sive excitantem, sive suadentem, sive impellentem peccantium cupiditates. *Deus quippe neminem tentat.* Et rursum: *Non dicas: ille me implanavit.* Et iterum: *Perditio tua, Israel, tantummodo in me auxilium tuum.* Et alio loco: *Diligis omnia quae sunt: et nihil odisti eorum quae fecisti.* At odio habet Deus caecitatem cordis, errorem, obstinationem: cum odio sint Deo impius et impietas eius.

Deus igitur nihil eiusmodi in homine proprie facit, sed tantum iudicio permittit. Nam obstinatio, error animi ac caecitas peccata sunt quae scilicet in hominibus, si proprietatem verbi sequi volumus, Deus nullo modo operatur. Nisi Melanchthonis stultitia placet, qui aequae proprium Dei opus, Judae proditionem, ac vocationem Pauli esse ait. Verum hic error non solum Scripturae testimoniis sed naturae quoque rationibus manifeste refellitur. Primum enim illa Augustini ratio expedita est: nullo sapiente auctore aliquem deteriore fieri. Tanta enim culpa est, quae in sapientem quemvis hominem cadere nequeat. Multo igitur minus Deo auctore fiet homo deterior,

cum sit Deus quovis homine sapiente praestantior. Illa item eiusdem Augustini causa non est levis, quod quae me auctore fiunt, ea me volente, et aut suadente, aut consulente, aut imperante fieri necesse est, nullum autem Dei iustum rectumque de culpis iudicium futurum esset, si homines Dei voluntate, suasu, consilio praeceptoque peccarent.

Plato insuper in secundo *De republica* libro, modis omnibus pugnandum esse ait, ne Deus, qui bonus est, dicatur esse malorum causa: alioqui secum Deum pugnaturum, qui suis legibus contraria fieri mandaverit. Ita eos civitate extrudi iubet, qui verba illa nefaria dixerint, nobis utique perniciosi, ut inquit, sibi que ipsis male consona. Sed alterius et loci et temporis est hanc sive amentiam, sive insaniam refutare. Nunc reliqua prosequimur. Nam et eis refellendis huius sexti argumenti testimonia apertius explicabuntur.

Responsio ad septimum. Cum itaque septimo loco obiicitur, Deum esse omnium poenarum causam, nos certe id negamus: sed earum vere ac proprie causa est, quae solum poenae sunt, non culpae. Est autem interdum, ut ad Romanos et Thessalonicenses tradit Apostolus, una culpa alterius poena. Quo casu in poenam incurrit impius Deo deserente, non efficiente.

At vero Caietanus in illud: *Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua. Est sermo, inquit, non de malo culpae, sed de malo poenae. Deus enim non est auctor peccati, ut sic, sed quatenus poena est peccantis, vel alterius.* Hactenus ille. Et in illud: *Dominus praecepit ei, ut malediceret Davidi. Agnoscit, ait, maledictionem illam, quatenus poenalem, sibi procedere a Deo. Efficit siquidem Deus per Semei maledictionem illam, non quatenus erat peccatum, sed quatenus erat poena ipsius Davidis. Quemadmodum superius etiam per os Nathan dixerat: Suscitabo malum de domo tua; non quatenus erat malum culpae, sed poenae.* Hactenus etiam ille.

Ac posterior haec sententia quidem faciliore ratione defendi potest, si ea distinctio repetatur, quae quinto argumento diluendo posita est, in opere uno eodemque et actionem considerari et passionem. Cum autem res temporariae, salus quoque et vita auferuntur, passio non modo ex parte Dei iusta est, verum etiam ex parte patientis est bona. Non utilem patienti dico (nam hoc quis dubitet?), sed honestam ac meritoriam, si aequo animo patienterque feratur. Quia vero quo passio est eo poena est, rite, ni fallor, dici potest Deus auctor esse operis mali, non qua est malum culpae, sed qua est malum poenae. Cum enim Aristoteli actio et passio iidem motus sint, illud perinde est, ac si Deum auctorem dicamus esse non malae actionis, sed bonae passionis.

Caeterum quando unum peccatum alterius est poena, res non ita facile expediri potest. Tunc enim nec actio nec passio honesta est; sed is qui plectitur, et agendo et patiando peccat, ut, cum gentes, verbi causa, contumeliis affecerunt corpora sua in semetipsis, et relicto naturali usu, turpitudinem naturae inimicam aperti sunt, mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes, nihil omnino illie distinguere possumus, cuius Deum causam asseramus. Sive enim agentes, sive patientes, et quia agebant, et quia patiebantur, utrinque omnino peccabant. Quamobrem Deus nec actionum eiusmodi auctor erat ullo modo, nec passionum.

Illud igitur, quod priore loco Caietanus ait, dilutius videtur esse, quam ut consistere in vera theologia possit, quae an argutias adeo formales recipiat, ignoro. Si enim Deus auctor peccati est, quatenus est poena peccantis, omnium poenarum absolute causa erit, tum etiam, cum peccantis culpa posterior culpae prioris poena est. Ita erit causa indurationis, caecitatis, erroris earumque passionum, quas ne nominare quidem per

verecundiam licet. Et cum causa moralis, de qua in praesenti sermo est, non agat nisi per voluntatem movens. Deo certe volente, atque adeo vel iubente, vel suadente, vel instigante, ea peccata proveniunt, quae in priorum poenam accidunt. Quae nimirum omnia et per se sunt falsa perspicue, et inter se vehementer repugnantia.

Intelligo autem D. August. *Lib. cont. Julian.* 5, longa oratione contendere, non permissionis tantum aut patientiae divinae esse peccata, sed etiam potentiae, quum priora videlicet per posteriora puniuntur. Adducit vero in hoc non ea modo testimonia, quae nos in argumentis attulimus; verum illa etiam: *Miscuit Dominus spiritum vertiginis in medio eius, et errare fecerunt Aegyptum, sicut erat ebrius.* Et: *Domini sententia fuerat, ut indurarentur corda eorum, et non mererentur ullam clementiam, sicut praeceperat Dominus Moysi.* Et: *Non acquievit Rex populo, quoniam aversatus fuerat eum Dominus, ut suscitarer verbum suum, etc.*, loco autem eius, quod nostra translatio habet, *quoniam aversatus fuerat eum Dominus*, 70 transtulerunt, !Üod! k\mæ! J pmĭjp! ói! c{h`o\nomjac! Quae verba Augustinus ita reddidit: *quoniam a Domino erat conversio.* Ac recte ille quidem, nam k`o\nomfar proprie *convertio* est. Huic vero illud etiam simile est: *Convertit cor eorum, ut odirent populum eius, et dolum facerent in servos eius.* !

Addit denique Augustinus et illud, quo uno causam videtur obtinere: *In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam;* ac protinus: *Quem vult indurat.* Volens ergo indurat Deus; et posterius: *Quod si Deus volens ostendere iram et notam facere patientiam suam, etc.* Potentiae igitur divinae sunt eiusmodi peccata: quare Deus in his agit etiam, nedum permittit. Confirmat autem hoc vel maxime, quod, cum David increparet Abisai, qui caput Semei cuperet amputare, *Dimitte*, inquit, *eum: Dominus enim praecepit ei ut malediceret David;* et paulo post: *Dimitte eum*, ait, *ut maledicat iuxta praeceptum Domini.*

In eam quaestionem, quam velis equisque, ut dicitur, fugere conabar, volens nolens incurri. Ita enim coniuncta est huic quae praesenti loco versatur, ut illam ab hac non potuerim separare, quamvis in ea re diu multumque elaboraverim. Cum enim considero quid ferat instituti operis ratio, occurrentes consequentesque etiam controversias pro mea certe virili declino; magis adeo eas, quas dignas esse video, ut et tractentur fusius et explicentur accuratius. Hinc quippe volumen mihi grande displicet; inde autem moleste fero, res quam gravissimas minus accurata diligentia expendi, quam earum amplitudo requirat. Id quod in ea quae est nunc in manibus accidat necesse est. Nam etsi multa dicentur, multa tamen praetereunda sunt, quae huic argumento plene absolvendo erant valde necessaria.

Atque veteres patres, ne fenestram impiis aperirent, duritiem, caecitatem erroresque suos et peccata in Deum referendi, in id genus locutionibus, quae actionem Dei sonare videntur, solam permissionem agnoscunt. Quam sobrietatem ut exosculor, ita minime periculosam iudico, si permissioni nonnihil addamus: quod nec actio proprie Dei sit, nec sola permissio. Ita enim, ut reor, Scripturae Sacrae intelligentiam germanam, solidam expressamque tenebimus. Principio autem illud intelligendum est, vim Scripturae et energiam in illiusmodi locis non satis per negationem explicari. Etenim, si eum Deus excaecat quem non illuminat, eumque indurat quem non emollit; omnes profecto, quicumque in peccato sunt mortui, excaecati a Deo sunt et indurati. Quod nec Scriptura, nec ratio recipit.

Quosdam siquidem peculiariter excaecatos a Deo et induratos legimus: in quibus iram, iustitiam ac potentiam suam insigni singularique vindicta Dominus ostenderit. Deinde id quoque certum nobis expeditumque sit, Deum nec proprie excaecare, nec indurare, nec decipere, nec hominum corda in odium convertere, nec ea demum facere quae in literae superficie facere asseritur. Illa enim, quemadmodum ante constituimus, a natura Dei abhorrent omnia. Itaque Deo improprie et figurate tribuuntur, triplici, ut ego sentio, ratione.

Primum enim, cum, sublato eius lumine, nihil aliud quam caligo et caecitas supersit; cum, ablato suavitatis eius spiritu, corda nostra in lapides obdurescant; cum, cessante eius directione, in obliquitatem contorqueantur, excaecare eos, indurare, errare facere dicitur, quibus facultatem videndi, liquescendi, ad veritatem rectam ingrediendi adimit. Nam et qui lucem hanc oculis nostris auferrent, et qui columnam, qua firmatur et consistit aedificium, tollerent; ii vere ac jure et obtenebrare oculos et diruere aedificium dicerentur. Cum autem dicimus Deum facultatem videndi auferre, caeteraque similia, id non ita accipiendum est, quasi homo arbitrii facultate privatus nec videre, nec mollescere, nec recta ingredi ipse possit; sed ita demum intelligere oportet, ut, quia sine lumine videre homo non valet, nec sine spiritus suavi oleo emolliri, nec sine Dei directione recta ingredi, idcirco qui illa iusto hominibus iudicio adimit, hic facultatem quoque ea exequendi quodammodo dicatur adimere.

Altera est ratio, quae propius ad verborum proprietatem videtur accedere, quod ad exequenda iudicia sua Satana administro utitur, ob idque ea dicatur efficere, quae minister illius auctoritate roboratus efficit; quemadmodum quae iudicis administer, dum iustam eius sententiam exequitur, facit, ea suo modo a iudice quoque fieri sane intelligimus.

Tertiam rationem Hieronymus ad Hedibiam reddidit. Sicut enim unus est solis calor, et secundum essentias subiacentes alia liquefacit, alia indurat, alia solvit, alia astringit; liquatur enim cera et induratur lutum, et tamen caloris non est diversa natura, sic Deus eodem omnino lumine male affectum excaecare dicitur, bene institutum illuminare; eodemque prorsus beneficio indurare illum, hunc mollire. Videlicet miraculis eisdem editis emollitus Israel est, obduruit Pharaon: eadem doctrinae luce apostoli viderunt, pharisaei caeci facti sunt. Quoniam divina lux, tametsi per se quidem ad videndum editur, sed per occasionem tamen in eo caecitatem efficit, qui prave affectos habet oculos, in eo duritiem, qui pravo affectus est animo.

Atque huic illud simile est, quod hi seducere decipereque dicuntur, qui oratione dubia vel obscura tenebras alicui ostendunt. Hac enim ratione Dominus in parabolis turbas alloquutus, eas excaecasse dicitur. Ac Jeremias: *Seduxisti, ait, me, Domine, et seductus sum*. Quia enim in principio illud audierat: *Prophetam in gentibus dedi te*; et iterum: *Ecce constitui te super gentes et regna*: arbitratus est, nihil se contra populum Judaeorum, sed contra diversas in circuitu nationes esse dicturum; unde et prophetiam libenter assumpsit. Cum vidisset autem aliter sibi, ac existimaverat, accidisse, queritur a Domino se esse deceptum: non falsitate autem deceptus est, sed ambiguitate. Nihil autem refert, an (quod Hieronymus ait) inde Jeremias fuerit seductus, an ex illis potius verbis: *Ne timeas a facie eorum, quia tecum ego sum, ut eruam te*, etc.

His igitur tribus rationibus non illa solum explicantur quae retro citata sunt, sed et illud simul intelligitur, quod Deus ministros irae suae nunc sibilo evocaturum se minatur, nunc eos instar novaculae sibi fore ad radendum caput et barbam universam, nunc

sagenam et rete ad irretiendos improbos, nunc malleum ad feriendos, virgam denique, securim, serram, quam elevet, in qua secet, quam trahat.

Nam, quod 2 Reg. 16 legitur, Domini praecepto Semei Davidi regi maledixisse, id per figuratam dictionem usurpatum esse, vel illud satis abunde magno argumento est, quod Ecclesiast. 15 scribitur: *Nemini mandavit impie agere*. Et revera cum recta ratione pugnat, in eo peccare hominem, quod Deo praecipiente agit. At Semei sine dubio maledicendo peccavit. Praeceptum igitur in libris sacris pro lege et ordinatione quandoque accipitur, sive sit lex obligans ex imperio, sive permissio, sive poena praescripta, seu ordo etiam naturae praefixus.

Sic enim, quod Matth. 19 dicitur: *Ad duritiam cordis vestri permisit vobis*; Marc. cap. 10 dictum est: *Scripsit vobis praeceptum istud*. Sic etiam Threno. 3: *Quis est iste qui dixit, ut fieret, Domino non iubente?* Quem locum alii ita vertunt: *Quis hoc dixerit aliquid fieri, quod Dominus non praecipiat?* Et iterum: *Statuit ea in aeternum et in saeculum saeculi, praeceptum posuit*, etc. Quod ergo ordine divinae iustitiae fit, id divino praecepto fieri dicitur. Iam illud fueram oblitus, quod Paulus ait: *Quem vult, indurat*. Sed primum, voluntas etiam permissionis a theologis ponitur. Unde Augustinus in *Enchirid. cap. 25*: *Non fit quicquam, ait, nisi Omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo*. Deinde volente aliquo ea fieri dicuntur, quae illo non invito fiunt. Sic enim pater volens dicitur filium gignere. Ac de septimo argumento nimis multa dicta sunt.

Responsio ad octavum. Octavum autem brevissime refutabitur. Intelligendum est enim causarum duo esse genera, naturale et morale. Ut qui imperat, qui consulit, qui suadet, qui impellit, is eius rei quae imperio, consilio, suasionem, impulsu eius fit, causa moralis dicitur. Est autem Deus causa naturalis quidem omnium motionum; nam generali naturalique concursu cum omnibus causis agentibus operatur: at causa moralis non est nec erroris nec pravae cuiusque actionis. Actus igitur ille qui peccatum est, si in genere rerum naturalium consideratur, ad causas tantum naturales referendus est; si consideratur in rerum moralium ordine, ad causas naturaliter agentes inepte quidem et absurde revocabitur. Stultus quippe erit is qui in coelorum motrices intelligentias culpas vel proprias vel alienas retorserit.

Quocirca, tametsi res atque actiones universae, quatenus effecta naturae sunt Deum auctorem habent; sed, cum de peccatis agitur, quoniam mox in peccati nomine liber et moralis actus intelligitur, ineptissimi profecto erimus, quicumque in Deum errores peccataque nostra tegeremus. Ille enim, quemadmodum diximus, in moralis causae modum nec ad errorem movet, nec ad pravam aliam quamlibet actionem, hoc est, nec mentitur omnino, nec suadet aut imperat malum. Quibus modis ac similibus et deciperet proprie, et causa peccatorum haberetur. Sed haec causae partitio in relectione de *Sacramentis in genere* uberius explicata est. Nunc ad octavi argumenti explicationem diximus satis.

Responsio ad nonum. At postremum facile refellitur. Nego enim id quod primo loco antecedit, cui scilicet suadendo tota illa argumentatio incumbit. Mendacium namque ita malum natura est, ut nulla ratione quisquam iuste mentiri possit, quod et Arist. 4 *Ethic.* tradit, et August. in lib. *De mendacio* demonstrat.

Ad primam vero rationem, qua huius contrarium suadetur, sunt qui respondeant, Joseph fuisse revera mentitum, sed ioco tamen. Et si obiicias periurium omne esse mortale peccatum, argute respondent Joseph non iurasse absolute, eos esse exploratores, sed ex

conditione. Ait enim: *Mittite ex vobis unum, et adducat eum, donec probentur ea quae dixistis vera an falsa sint; alioqui per salutem Pharaonis exploratores estis vos.*

At D. Augustinus in *Quaest. super Genes.* totam assertionem a mendacio liberat, et verbum illud «*estis*» accipit pro verbo: «*habebimini*». Quae verbi usurpado non est insolens. Nam 3 Reg. 18, Elias ait: *Qui exaudierit per ignem, ipse sit Deus, hoc est, habeatur.* In quam sententiam D. quoque Bonaventura ivit, adiecitque, Joseph illa verba tentando, et quasi inquirendo, quod iudices solent, sine mendacio dixisse. In iudiciis nimirum enunciationes loco interrogationum usurpantur. Interrogantes autem non mentiuntur. Nihil enim censetur asserere, sed, ut veritatem eliciant, perrentare. Qualis illa interrogatio fuit: *An ignoratis quod non est similis mei in scientia augurandi?* Gratianus tamen docet, ioco id esse dictum, quare non habendum pro mendacio, ut quod non animo fallendi dictum sit.

Ad secundam vero rationem respondeo, sermonem prophetae esse figuratum, vel ad exprimendam rei maximam certitudinem, vel ad desiderium vehemens explicandum, ut si fieri posset, ea mala non acciderent; quod vulgo apud Hispanos inculcate dicitur: *plega a Dios que yo mienta.* At tertiae rationi hoc habeatur responsum: Ironiam ab Aristotele ibi accipi pro cavillatione quadam turpi ac dissimulata astuteque parata ad decipiendum. Verbum enim graecum ἄρ' ἵ' ὅ' ἵ' ἄ' interdum idem est atque cavillatorie decipere. Atqui Socrates in omni oratione simulator, quem ἄ' ἵ' Graeci nominarunt, non solum absque vitio, sed etiam cum laude fuit. Nam et ironia, illusio, seu irrisio, est figura apud latinos usurpata, ubi nullum mendacium inest. Argumenta igitur omnia, quae a principio huius controversiae posuimus, hoc quidem pacto fuerint refutata.

Occurri autem nobis potest, et quidem a doctis et eruditis, quaerentibus, satisne prudenter agere videamur, qui, cum in huius operis initio Dei veritatem, cui fides innititur, primum theologiae principium esse docuerimus, nunc tamen longe aliter doctrinam videmur instituere: quoniam divinam veritatem in quaestionem revocamus et rationibus etiam philosophiae confirmare nitimur.

Absurdum est autem, ut Aristot. docet, de cuiusque disciplinae principiis velle cum quovis homine disserere. Et Basilius in *Psal. 115: In quolibet studio*, inquit, *quod ordine in finem procedit, impossibile est primorum subiectorum demonstrationes inquirere. Sed necesse est omnium artium, quae probatione nituntur, principiis sine investigatione aut ratione positis, reliqua quae deinceps sequuntur cum ratione ostendere. Sic et theologiae mysterium ex fide minime rationibus probata aedificium quaerit.* Hactenus Basilius. Atque Hilarius in lib. *Ad Constantium Augustum*, *Fides*, ait, *non in quaestion philosophiae est, sed in Evangelii doctrina.*

Cum ergo et theologia et fides eo tamquam summo principio adnitantur, quod omnia in Scripturis a Deo revelata vera sint, stultum videtur esse, id aut in dubium vertere aut philosophiae argumentis velle finire quasi fides in quaestionibus philosophiae sit, et non magis oporteat, cura in aliis doctrinis, tum in hac máxime discipulum addiscentem credere.

Ac revera quemadmodum prima philosophiae principia quibusque non omnino rationis expertibus animo antecepta sunt, nec nisi absurdissime in quaestionem vocarentur: sic omnes Christiani istam sive anticipationem, sive praenotionem, nullo argumento intercedente, habent animo quasi insculptam, Deum esse natura veracem, neminemque proinde ab eo posse falli. Quamobrem imprudentiae nomine, ut dictum est, accusari a

viris etiam eruditis possumus, qui de re, quae controversa esse non debet, contraversiam fecimus, et primum fidei ac theologiae fundamentum, non testimonio solum, sed etiam ratione constituimus.

Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur. Quae enim ista esset theologia, vel quae disciplina potius, principiorum ratione sublata? Quae prorsus tollitur, si perinde, atque conclusio, principium quoque in controversiam veniat.

Quoniam autem mihi interdum videor disserere non cum perfectis theologis pleneque sapientibus, sed cum iis, quibuscum praeclare agitur, si insunt simulacra theologiae, nonnullos lapides ego moveo, quos scilicet non moverem, nisi quorundam imprudentiam veritus, qui dum iuniores passim theologos sine iudicio legunt, in eas opiniones incurrunt, quas refellere, ut videtur, necesse est, ut theologiae fundamenta et doctis et indoctis pariter jaciamus.

Itaque concedendum nobis est, si imperitorum causa quaedam praeter disserendi artem disserimus. Nec prudentiam nostram ibi desiderare oportet, ubi doctor tanto prudentior est, quanto sese magis indoctorum ingeniis et imperitiae accommodat. Porro autem (ut viris doctis nonnihil etiam respondeamus) disciplinarum principia non eandem rationem universa subeunt. Quaedam enim sunt tam nota atque perspicua, ut, qui ea in quaestionem vocent, hi non sint verbis, argumentis et disputatione philosophorum, sed verberibus, vinculis et carcere fatigandi; ut, quodlibet esse vel non esse, omne totum esse maius sua parte: alia vero sunt eiusmodi, ut et negari ex ignorantia quandoque possint, et rationibus etiam illustrioribus comprobari. Sic enim Aristóteles tradidit, Dialecticam ac Metaphysicam, eos coarguere, qui aliarum disciplinarum principia inficiantur; atque ipse idem saepe ex effectis manifestis causas rerum minus manifestas persuadet, quibus causis tamen philosophiae principia continentur.

Sed et duas esse cuiusque disciplinae partes exploratum est: unam, in qua principia ipsa tamquam fundamenta ponimus, statuimus, firmamus; alteram, in qua principiis positiss, ad ea, quae sunt inde consequentia, proficiscimur. Atque in hac quidem posteriore si quis principia negarit, quae nimirum in scientia supponuntur, non est cum eo contentiosa disputatione certandum. Si enim theologo suas conclusiones ex principiis colligere volenti neget quisquam Deum esse, stultus erit, si adversum eiusmodi disputationem theologiam velit instituire.

In illa vero, quam priorem esse diximus, licebit utique non solum obscura perspicuis illustrare, sed etiam minus nota principia ex his, quae sunt nobis notiora, ostendere. Fere autem fit, ut causae rerum, quae sunt suapte natura manifestae, sint nobis obscurae. Quemadmodum oculo nictycoracis radii solares tenebrae sunt, ita si viro sapienti negaretur Deus esse, licet primum sit Theologiae principium, daret tamen ille operam, ut via aliqua et ratione Deum esse constitueret. Non igitur mirum esse cuipiam debet, si hoc sane libro, ubi de principiorum theologicorum firmitudine agimus, ipsa nos principia non modo explicemus, verum etiam constituamus.

Aliter autem urbium fundamenta inimicus concutit, qui conatur evertere: aliter artifex, qui nititur non solum jacere, sed etiam confirmare. Sed iam ista omittamus, et ad ea quae propius ac validius urgent, festinemus. Nam prima illa quidem machina non erat adeo instructa, ut ad eam deturbandam aut longior, aut acrior futura esset oratio. In illam vero alteram, ut quam adversarii maiori arte et viribus instruxerint, maiori quoque nos studio et acriori disputationis vi debemus incumbere.

CAPUT V

UBI QUATUORDECIM LIBRI E SACRIS BIBLIIS NUMERANTUR QUOS QUIDAM VEL AMBIGUNT ESSE CANONICOS VEL CERTO A CANONE REIICIUNT

In dubium itaque et olim et nostra hac tempestate vocatum est, an septem illi libri Veteris Testamenti Baruch, Tobías, Judith, Sapientia, Ecclesiasticus duoque Machabaeorum sint habendi canonici. Ex Novo quoque Testamento quaestio ferme eadem existit de epistola Pauli ad Hebraeos, de Epístola Jacobi, de secunda Petri duabusque posterioribus Joannis, de Epístola Judae et libro Apocalipsis.

Sunt enim theologi et fuerunt, atque in his quidem et nobiles veteres longeque principes, et quidam iuniores docti et graves, qui multis magnisque rationibus adducti negarint eos libros oportere in canonicis computari. Alii vero auctores, ipsi quoque praestantissimi, contra asseverant hos omnes esse canonicos. Atque ad eam rem confirmandam plurimis etiam maximisque argumentis utuntur. Ita addubitare cogit doctissimorum hominum de máxima re tanta dissensio.

Ego autem, quo controversiam hanc manifestius explicem, dividam omnino totam istam de libris canonicis quaestionem in quatuor partes. Primum illud ostendam, ad cuiusnam auctoritatem spectet definire quis liber sit canonicus. Deinde eos libros, qui nunc in dubium veniunt, sacros esse demonstrabo. Tum adducam argumenta, quae verisimilitudine homines alioqui et doctos et pios fallere potuerunt. Postremo eadem argumenta diluam. Haec enim omnia ad hanc quaestionem referenda sunt.

CAPUT VI

CONTINET ARGUMENTA EORUM QUI SUADERE CONANTUR SCRIPTURAM SACRAM NON EGERE ECCLESIAE APPROBATIONE

Et quidem, quod ad primam partem attinet, Lutherani aliquando asseruerunt Scripturam non egere Ecclesiae aut alterius cuiusque approbatione, sed iudicium de Scriptura ex ipsis Scripturis esse faciendum; seu potius per ipsas Scripturas caetera omnia iudicanda, eas vero per se quidem cuique habenti Spiritus Sancti et fidei lumen esse manifestas. Quod si ab illis roges, ¿ecquis nobis fidem faciat haec a Deo prodiisse? ¿Ecquis salva et intacta ad nostram usque aetatem pervenisse certiores reddat? ¿Ecquis persuadeat librum hunc reverentia excipiendum, illum vero numero expungendum? Aiunt, perinde esse ac si quis roget unde discemus lumen discernere a tenebris, album a nigro, suave ab amaro; non enim obscuriorem veritatis suae sensum Scripturam prae se ferre, quam coloris sui res albas ac nigras, saporis suaves et amaras; sicut etiam apud philosophos per communes animi conceptiones (sic enim vocant) reliqua omnia probantur, cum ipsae probatione non egeant. Ita existimant Lutherani divini verbi cognitionem, quod est doctrinae catholicae commune principium, usque adeo in promptu esse, ut nulla hominum approbatio sit necessaria. Atque hic idem perniciosissimus error olim apud

Wiclefistas invaluit, ut Thomas Waldensis auctor est, lib. 2. *Doctr. fid. Antiq.* c. 19. ne quisquam existimet a Luthero hanc primum haeresim prodiisse.

Primum argumentum. Suadent autem in principio ex eo, quod Dominus apud Joan. 5. dicit: *Ego non ab homine testimonium accipio.* At sive Summus Pontifex sive Concilium seu etiam Ecclesia tota homines sunt: non igitur ab his Christi Evangelium aut reliquae Scripturae partes accipiunt testimonium.

Secundum argumentum. Idem rursum ex illo confirmant, quod Joan. Apost. 1. ait: *Non necesse habetis, ut aliquis doceat vos: sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, et verum est.*

Tertium argumentum. Tertio loco argumentantur ex eo verbo Domini: *Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscat ex doctrina, utrum ex Deo sit;* cui simile est illud: *Oves meae vocem meam audiunt, alienum autem non sequuntur.* Quo testimonio Lutherus quasi re confecta gloriatur, et nondum collata manu, tamquam ferox victor insultat. Aperte enim, ut ait, Evangelium testatur, ipsas per se oves habere idoneam discernendi Scripturas facultatem.

Quartum argumentum. Quarto illud Joannis asserunt: *Si testimonium hominum accipitis, testimonium Dei maius est: Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se.* In omnibus igitur quae ad fidem pertinent, non ad externa hominum testimonia recurrere debemus, sed ad id quod Deus intra nos testimonium praebet.

Quintum argumentum. Addunt etiam huc illud ex Deuter.: *Qui verba prophetae, quae loquatur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam; propheta autem qui voluerit loqui in nomine meo quae ego non praecipi illi ut diceret, interficietur. Quod si tacita cogitatione responderis: Quomodo possum intelligere verbum quod Dominus non est locutus? Hoc habebis signum. Quod si in nomine Domini propheta ille praedixerit, et non evenerit, hoc Dominus non est locutus, etc.* Ecce quemadmodum discernendis verbis Dei a verbis hominum non remittitur fidelis populus ad pontificem aut sacerdotem, non ad hominum concilium, sed ex ipsa rerum evidentia, ut discernat, instituitur.

Sextum argumentum. Eodem quoque pertinet illud Joannis: *Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sint: quoniam multi pseudo prophetae exierunt in mundum. In hoc cognoscitur spiritus Dei, etc.*

Septimum argumentum. Confirmant praeterea idem ex illo Apostoli testimonio: *Animalis homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei, spiritualis autem iudicat omnia.* Rursum ex eo: *Prophetae duo aut tres dicant, caeteri diiudicent;* et paulo post: *Si quis videtur esse spiritualis, cognoscat quae scribo vobis, quod Domini sunt madata.* Quicumque igitur, in quo est spiritus Dei, cognoscere verba Domini eaque discernere iure suo potest.

Proferunt etiam alia testimonia, quae quoniam eodem spectent, eodemque modo refelluntur, non est necesse ea hoc loco proferre; sed rationes illas addere quibus etiam utuntur in sui erroris confirmationem.

Prima ratio. Si Ecclesia, inquit, de Divinis Scripturis iudicium ferret, tum inferior in superioris legem auctoritatem usurparet. Id quod absurdum plane est. Nam, ut August. inquit, non licet iudicide legibus iudicare, sed secundum ipsas, dist. 4, cap. in istis.

Secunda ratio. Praeterea quae securitas, aiunt, nobis erit aeternae vitae, si quaecumque de ea in Sacris Literis extant promissiones, solo hominum iudicio fultae consistant? Rursum fides nostra quantum apud homines in suspicionem vocabitur, si credatur hominibus beneficio non secus ac precariam habere auctoritatem? Et cum Apostolus asserat fundamentum Ecclesiae esse catholicam et apostolicam doctrinam, suam huic certitudinem ante constare oportet, quam illa extare incipiat. Nam si Christiana Ecclesia prophetarum scriptis et apostolorum praedicatione fundata fuit, ubicumque reperiatur ea doctrina, Ecclesiam certe praecessit eius approbatio, sine qua nunquam Ecclesia ipsa extitisset. *Vanissimum ergo commentum est* (1 cap. *Institut.* Calvinus ait) *Scripturae iudicandae potestatem esse penes Ecclesiam, quasi ab huius nutu illius certitudo pendeat.*

Tertia ratio. Praeterea si Scripturae Sacrae veritas ab hominum testimonio penderet, ex eoque comprobaretur, tunc ultima fidei resolutio in Ecclesiae auctoritatem fieret. Credimus enim Christum fuisse filium David, quoniam Deus prophetis et apostolis revelavit. Quod si Deum revelasse ex Ecclesiae auctoritate teneremus, iam fides nostra non in Deum tandem, sed in homines revocaretur. Quocirca ratio fidei formalis non divina, sed humana veritas esset.

Quarta ratio. Postremo, ut Aristóteles docuit 1 lib. *Post.* cap. 2: *Propter quod unumquodque tale, et illud magis.* Si igitur Scriptura canonica Ecclesiae auctoritate comprobaretur, plus hominibus quam Deo crederemus. Constat vero nullam auctoritatem maiorem esse divina, qua videlicet Sacrae Literae pollent. Non ergo Scriptura Sacra per Ecclesiam confirmabitur, et ab illius approbatione pendebit.

His atque aliis argumentis errorem suum haeretici suadere possunt, persuadere non possunt. Errant enim vehementer, cum in asserendis Scripturis Ecclesiae auctoritatem labefactare conantur. Qua de re nunc breviter et ad hanc solum de libris canonicis causam disputabimus; propterea quod et a plerisque viris catholicis contra haereticos de Ecclesiae auctoritate accuratissime disputatum est, et hanc nos quoque in universum postea asserere et confirmare debemus.

CAPUT VII

DOCET AD CUIUS AUCTORITATEM SPECTAT DE LIBRIS CANONICIS

IUDICARE

Prima conclusio. Sit igitur, quod ad praesentem locum attinet, prima propositio: *Iudicium de Scripturis per Scripturas ipsas nullo pacto idoneum esse potest.* Nam, ut de pluribus aliis taceamus, quorum similis omnino causa est, certe libros *Ruth*, *Ester*, *Job* esse canónicos, nullo modo ex ipsis Scripturis comprobabitur. Ergo si res haec in controversiam veniat, aliunde quam ex Sacris Literis petenda probatio est. Deinde, quoniam hoc idem amplius urgere volumus, si in controversia sit, an ambo Testamenta Novum et Vetus Deo auctore sint edita, per nullam alterutrius Testamenti auctoritatem haec disceptatio componi potest. Qua enim ratione de toto volumine dubitabitur, eadem quoque de qualibet particula voluminis ambigetur. Necesse igitur est, huius quaestionis aliquem praeter Sacras Literas iudicem constituere.

Praeterea Basilides prophetas nescio quos producit, Barchabam, Barchob aliosque id genus, qui revera prioribus saeculis nunquam extiterint, ut auctor est Eusebius lib. 4, *Eccl. hist.*, cap. 8. At huiusmodi prophetarum libri per Scripturas ipsas refelli non possunt. Diceret namque Basilides, praeter quatuor maiores et quatuordecim minores, alios item prophetas in Veteri Testamento fuisse, idque eiusdem Testamenti testimoniis confirmaret.

Nec his rationibus alia exempla desunt. Nam quidam haeretici reiecerunt Evangelia, quod Christus Dominus nec scripserit aliquid, nec scribendum praeceperit, ut August. 2 *Retract.*, cap. 16 refert. Alii omnes epistolas Pauli respuerunt, apud Eusebium, lib. 3, *Hist. eccl.*, cap. 27. Iren. lib. 1, cap. 26. et Origen, in 82. *Psal.* referente eodem Euseb. lib. 6, cap. 28. vide Iren. cap. illo 26, 29. Alii universam Moysi legem, atque adeo omnes instrumenti veteris Scripturas abnegarunt, ut August. cum alias saepe, tum in lib. *Cont. Faustum*, et Euseb. lib. 5, cap. ult. auctor est.

Nos vero hos libros in universum recepimus. item, quae Nicodemi et Bartholomaei nomine ab haeticis proferuntur, Evangelia contemnimus, Marci Evangelium veneramur. Ac nos quidem harum rerum causam reddimus: illi vero eius, quod universa tenet tenuitque semper Ecclesia, rationem reddere nullo pacto queunt. Imo, vivorum iudicum auctoritate sublata, nihil illis superest, nisi ut totum Sacrorum Bibliorum codicem de medio tollant.

Adde quod Scriptura iudex est mortuus, qui nec litigantium utrinque rationes audire, nec sententiam ipse eloqui valet. Accedit quod, si in humana aliqua republica talis iudiciorum esset forma praescripta, uti nulli essent iudices vivi, sed solis exaratis litteris controversia quaecunque de illius reipublicae scripturis exorta finiretur, praeterquamquod forma iudicandi stultissima esset, nullus etiam esset litigandi finis. Ei enim qui neget instrumentum, nulla vis inferri queat, si vivi iudices nulli habeantur.

Ita Deut. 17 non ad scripturam dissidentes homines referuntur, sed ad vivorum examen iudiciumque; et Malach. cap. 2: *Labia*, inquit, *sacerdotis custodiunt scientiam, legem requirent de ore eius; de ore eius, ait, non de lege ipsa*; et Actor. 15 non ad Scripturam appellaverunt Antiocheni, ut intelligerent an verba Pauli divina essent, sed ad apostolos et seniores qui erant Hierosolymis. Nec apostoli et seniores scripturam iudicem, sed semetipsos et Spiritum Sanctum posuerunt. *Visum est*, inquiunt, non Scripturae, sed *Spiritui Sancto et nobis*. Sanctus quippe Spiritus non habitat in littera, sed in spiritu: non in syllabis, sed in cordibus. Quod si qui Paulo adversabantur, Scripturae in causa illa iudicium peterent, quaestio hodie maneret ambigua.

Secunda propositio. Iudicium de Scripturis canonicis ad privatos reipublicae christianae cives non pertinet. Primo, quia in humana republica eiusmodi iudicia non permetterentur privatis hominibus, nisi legislatores desipuissent. Uterque enim eorum, qui dissidium habent, hanc sibi iudicandi pari ratione vindicaret auctoritatem: sicque nullus esset dissidiorum finis. Privatas ergo cuiusque vel revelationes vel opinionationes velle sequi, idque in quaestione fidei necessaria, stultum erit. Pro sua etenim factione quisque definiet, et quae ipse existimaverit, ea sibi asseret a Deo revelata.

Quid quod nullus homo privatus certam habet in Ecclesia auctoritatem, nullus apud reliquos fideles exploratam et solidam veritatem? Ita iudicium quodcumque ab eiusdem privato cive profectum infirmum erit: et Scripturarum proinde fides incerto et imbecillo fundamento nitetur. Quid quod Deuter. 17 quaestiones graves non ad privatos iubentur deferri, sed ad eos qui habent publicam in Ecclesia potestatem? Quid? Num Antiocheni

privati homines iudicium sibi assumpsere in illa controversia, qua dubium erat Pauline verba Dei essent, an non? Minime vero; sed miserunt ad apostolos et seniores, qui erant in Hierusalem, Actor. 15.

Adde huc, quod cum quidam viri doctissimi negarint epistolam ad Hebraeos esse canonicam, alii auctores quoque ipsi non ignobiles Apocalipsim Joannis excluserint, non posset ex cuiusque privati hominis sensu ea doctissimorum virorum controversia componi. Vide Origenem, homil. 7 *In Ezech.* Gregor. Nazianzenum in *Apolog.* Hieron. *In Ezech.* cap. 13, et in *Jere.* cap. 23. ut intelligas quam parum sit deferendum in huiusmodi rebus privatorum hominum praeiudiciis. Sed de his multa posterius. Nunc reliqua persequamur.

Tertia propositio. Ab Ecclesia est determinandum quisnam liber sit canonicus, et illius auctoritas certa regula est ad libros vel in sacrorum numerum recipiendos, vel etiam ex eo numero reiiciendos. Hanc tenuit Irenaeus, lib. 3, *Adversus haereses*, cap. 2. 3. et 4. et August. lib. *Contra Faustum* 13, cap. 4, et lib. 28, cap. 2 et 4; et secundo libro *De doctrina christiana*, cap. 8; denique in libro *Contra epistolam Manichaei*, cap. 5 ubi illa est omnium sermone trita sententia: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae moveret auctoritas.*

Haec eadem definitur a Concilio Toletano primo in haec verba: *Si quis dixerit, vel crediderit alias Scripturas esse canonicas, praeter eas, quas Ecclesia Catholica recipit, anathema sit.* Ecclesiae igitur Catholicae auctoritas certum argumentum exhibet ad libros sacros vel recipiendos, vel reiiciendos, id quod multis magnisque rationibus comprobatur.

Primum enim, si huiusmodi res in contentionem veniat, cum nec ex Scripturis ipsis, nec ex privata cuiusvis opinatione sit censura ferenda, ex aliquo hanc loco petere necesse est. Non est autem, unde commodius atque constantius eiusmodi iudicium censuramque petere debeamus, quam ab Ecclesia, quae est *columna et firmamentum veritatis*. Ad Ecclesiae igitur tribunal est haec quaestio referenda; et eius decretum Lydius lapis erit ad explorandum qui liber canonicus sit.

Item, ut D. Augustinus *Contra Faustum Manichaeum* argumentatur, in libris *Ethnicorum* non alia ratione magis veros auctores exploramus, quam ex communi consensu et testimonio eorum, qui fuerunt ante nos. Unde enim Platonis, Aristotelis, Ciceronis libros novimus, nisi ex eorum, qui nos aetate antecesserunt, continuis testimoniis? Si ergo in caeteris omnibus haec via tutissima et certissima est ad cognoscendum cuiusque libri auctorem, cur haec eadem non erit certa et explorata viro catholico ad intelligendum hunc librum esse Matthaei, illum non esse Thomae, hanc epistolam esse scriptam a Paulo, illam a Paulo scriptam non fuisse? Ecclesiae itaque testificatione libri sacri sunt admittendi.

Quod videtur Joannes Evangelista significasse cum ait: *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his; et scimus quia verum est testimonium eius.* Joannes ergo testimonium perhibet Evangelii, et Ecclesia probat, inquiens: *Et scimus*, etc. Alioqui quorsum illa numeri tam subita et inopinata mutatio? Apostolus quoque Paulus id manifeste docet in epistola ad Galat., cap. 2. Nam cum accepisset Evangelium per revelationem Jesu Christi, et mansisset cum Petro et Jacobo diebus quindecim, ascendit rursus Hierosolymam secundum revelationem, et contulit cum apostolis et fidelibus Evangelium quod praedicabat in gentibus; seorsum autem iis, qui videbantur aliquid esse: ne forte in vanum curreret aut cucurrisset. Quod si Ecclesiae probatio non esset

necessaria, certe non fuisset sollicitus Paulus, ut ascenderet ad conferendum Evangelium, ne forte, etc.

Atque, ut Augustinus *Contra Faustum* ait, *si apostolus Paulus non inveniret in carne apostolos, cum quibus conferret Evangelium, Ecclesia illi omnino non crederet.* Et Hieron. in *Epist. ad Augustinum*, haec Apostoli verba pertractans, ex his, inquit, ostendit, se non habuisse securitatem Evangelii praedicandi, nisi Petri et qui cum eo erant fuisset sententia roboratum. Est autem haec Epist. etiam in tomo operum Augustini secundo, num. 2. Et Tertull. lib. 4. *Adversus Marcionem*, Propterea, inquit, Paulus Hierosolymam ascendit ad apostolos consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset. Non enim sufficeret ad fidem singularitas instrumenti destituta patrocinio antecessorum. Denique, ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei, dexteras miscuere. Igitur, si ipse illuminator Lucae auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationis suae optavit, quanto magis eam Evangelio Lucae expostulem, quae Evangelio magistri eius fuit necessaria? Hactenus ille.

Idem quoque habetur Act. 15. Cum enim apud Antiochiam dubitaretur an Paulus et Barnabas vere sentirent et docerent de cessatione legalium, statuerunt fideles, ut ascenderent Paulus et Barnabas et quidam alii ad apostolos et presbyteros in Hierusalem. Non ergo unusquisque per se cognoscit an doctrina ex Deo sit, necne, aut ipsa statim doctrina cuivis sese esse divinam manifestat; sed Ecclesiae opus est approbatione.

Quod Lutherani tandem in comitiis Augustanis confessi sunt, habere scilicet Ecclesiam auctoritatem ad discernendum verba Dei a verbis hominum. Atque Lutherus in libro *De captivit. Babylonica*, ubi de Ordinis Sacramento agit, confitetur quidem Ecclesiam habere potestatem discernendi verbum Dei a verbis hominum, sed non proinde tamen iudicem esse verbi Dei. Quemadmodum Augustinus ait, quod veritate ipsa sic capitur anima, ut per eam de omnibus certissime iudicare possit, sed veritatem iudicare non possit; dicere autem cogatur infallibili certitudine hanc esse veritatem iudicata magis quam iudicans; ita et in Ecclesia talis, inquit, est sensus, illustrante spiritu, in iudicandis et approbandis doctrinis, quem demonstrare non potest, et tamen certissimum habet. Sicut enim apud philosophos de communibus conceptionibus nemo iudicat, sed omnes per eas iudicantur; ita apud nos de sensu spiritus, qui iudicat omnes, et a nemine iudicatur. Sed nos hoc sane loco de verbis certare nolumus.

Tantum definimus, id quod iam Lutherani vel inviti concedunt, ex Ecclesiae auctoritate certum argumentum sumi vel ad libros sacros admittendos, vel ad eos repellendos qui sacri non sunt.

At vero non parva quaestio se offert, an nomine Ecclesiae significemus hoc loco Ecclesiam quae fuit tempore apostolorum, an fidelium congregationem qui modo sunt, an potius universam collectionem Christianorum a baptismo Christi per apostolos et caeteros successores eorum usque ad haec tempora propagatam.

Durandus enim 3 *Senten.*, distinct. 24. quaest. 1; et Gerson *De vita spirituali animae*, lect. 2, coroll. 7, huiusmodi auctoritatem sacros libros approbandi, veletiam non sacros reprobandi ad Ecclesiam referunt fidelium, qui cum apostolis extiterunt. At Joannes Driedonis lib. 1. *De Ecclesiasticis Scripturis et dogmatib.*, cap. 1; et Thomas Waldensis, lib. 2, *De doctrinal. fid. Antiquae*, cap. 19 et 20 hanc auctoritatem existimant referendam ad seriem patrum omnium et fidelium ab apostolis succedentium; quae eadem profecto videtur fuisse sententia Irenaei, lib. 3, cap. 3; et libro 4. cap. 63

Adversus haereses: et Tertulliani lib. 4. *Adversus Marcionem*, et Augustini lib. 33 *Contra Faustum Manichaeum*, et in lib. 2, cap. 6. *Contra Julianum Pelagianum*, et lib. 2, *De doctrina Christi.*, cap. 8; et *Epist.* 63. Sed et alii tamen hanc auctoritatem huius etiam temporis Ecclesiae tribuunt, quae videlicet eadem est cum antiqua, habetque eundem veritatis spiritum assistentem.

Ego vero primum sentio ad apostolos pertinuisse libros sacros probare, non sacros reiicere. Nec enim alios libros canonicos habemus sive Veteris sive Novi Testamenti, quam quos apostoli probaverunt atque Ecclesiae tradiderunt. Existimo deinde huiusmodi traditionem apostolicam non alia ratione melius innotescere, quam per patres et doctores Ecclesiae post apostolos succedentes; quemadmodum non alia via certior atque expeditior est ad Christi et apostolorum reliquas traditiones cognoscendas, quod suo postea loco demonstrabimus. Atque horum quidem neutrum opus est exquisitis rationibus confirmare; tantum satis est admonere.

Illud vero demonstrandum est, Ecclesiam fidelium nunc viventium non quidem scribere canonicum librum posse, sed definire an liber, de quo disputatio est, canonicus sit, an non. Quia definito dubiorum, quae circa fidem modo exoriuntur, ad praesentem Ecclesiam pertinet. Oportet enim iudicem vivum in Ecclesia esse, qui fidei controversias decidere possit; siquidem Deus in necessariis Ecclesiae suae non defuit. At librum esse canonicum, necne, fidem maxime tangit. Ad Ecclesiam igitur huius temporis huius rei iudicium pertinebit. Nam si errores, qui sanae doctrinae adversantur, Ecclesia quae nunc est condemnare nequit, profecto, iudicibus de medio sublatis, huius saeculi haeretici impune vivere atque adeo regnare possunt.

Rursum, tempore Hieronymi dubitare catholico licuit an Apocalypsis Joannis sacra et canonica esset. Nunc autem, ut suo loco ostendemus, id non licet in dubium vertere. Ergo post tempora Hieronymi Ecclesia auctoritatem habuit illam quaestionem profligandi. Quamobrem cum nostro tempore quidam in dubium vocent, an Baruch et Machabaeorum libri, ac caeteri, de quibus quaestio in manibus est, canonici sint, necne; hanc certe ambiguitatem praesentis Ecclesiae iudicium explanare poterit.

Praeterea, Ecclesia quae nunc est in fide errare non potest. Ergo, si crediderit aliquem librum esse canonicum, ex eius testimonio idoneum firmumque sumetur a theologis argumentum. Nam et Ecclesia praesens docere eos, qui fidem susceperint, suo iure potest quaecumque fidei sunt, et sacros libros, quos per traditionem veterum accepit, posteris suis ipsa tradere. Qui quidem posterius fidem proxime habeant Ecclesiae praesenti necesse est; ut praesentes credidimus proxime antecedentibus, et illi superioribus, serie quadam et ordine usque ad apostolos, quibus fideles tunc vivi proximius crediderunt.

Sicut enim in disciplinis duo principiorum genera cernimus, unum remotum, alterum proximum, hoc postremum, illud primum, nec conclusiones ad prima initia, nisi per postrema, referuntur; sic nec fides succedentium ad eos, qui non aetate antecesserunt, nisi per nos referri potest, donec ad apostolos, et inde ad Christum pervenitur, ubi tamquam in primo fundamento catholica fides consistit. Quemadmodum etiam utraque disciplinarum principia firma sunt, utraque item conclusiones certo probant, licet altera mediata, altera immediata sint, ita et Ecclesia quae nunc est certum argumentum dogmatis christiani exhibet, quamvis ipsius demum fides ad Christi et apostolorum sit doctrinam referenda.

Qua in re videtur mihi falsus Thomas Waldensis. Etenim, ut paulo ante indicavimus, aliud est quaerere quid Ecclesia praesens definire possit et quousque habeat

controversias decernendi auctoritatem; aliud vero investigare quam via et ratione ad rectam et firmam harum rerum definitionem valeat pervenire. Ac nos quidem ingenue fatemur, non esse nunc novas revelationes exspectandas, sive a Summo Pontifice, sive a Concilio, sive etiam ab Ecclesia tota; sed inquirenda potius maiorum documenta ac sanctorum scripta. Apostólicas rursum traditiones, Sacras etiam Litteras consulendas, atque per huiusmodi conquisita media quaestionem de fide propositara decernendam. Nam et apostoli et seniores congregati in concilium Hierosolymitanum magna facta conquisitione, tum ex rebus ante actis, tum ex Scripturis prophetarum, sententiam de re proposita atque in quaestionem vocata tulerunt.

Fallitur et in alia re, nisi fallor ego, Thomas Waldensis, cum asserit testimonium laicorum fidelium etiam huc pertinere; sed ideo ad eos non esse opus recurrere, *quia nescierunt, inquit, fidem suam congruis vocabulis atque ab omni intricatione liberis successorum consignare memoriis*. Nam quae ad fidem spectant, sunt in duplici differentia. Altera, quae omnes fideles explicite credunt; ut Filium Dei humanam naturam suscepisse; altera vero sunt, quae videlicet soli maiores credere tenentur explicite, populus autem implicite in maiorum fide; ut Patrem et Filium esse unum principium Spiritus Sancti. A populo igitur rudi in rebus fidei, quae sub priori genere continentur, iure forsitan testimonium postulaveris, quod earum rerum fides aequae ad maiores ac minores pertinet. At in his quae ad alterum genus spectant, si qua quaestio exoriatur, ineptissimum erit, ut imperitum vulgus, deliras senex, garrula anus, sutor indoctus consulatur; idque maxime, si non ad Ecclesiam praesentem, sed ad eam, quae superiorum fuit temporum, huiusmodi quaestiones sint referendae. Quod fieri oportere Thomas ipse Waldensis asseruit.

Cum igitur fides de numero canonicorum librorum explicita non popularium sit, sed maiorum, ad quos utique spectat quinam sint sacri libri cognoscere, fateamur necesse est, in huiusmodi quaestione, quam modo versamus, testimonium a plebe non esse requirendum, sed a doctoribus Ecclesiae, quibus et plebs rudis debet credere, ad quosque similium rerum iudicium pertinere, ut iustum, ita quoque certum est. Quo fit, ut si omnes sancti et doctores Ecclesiae asseruerint aliquem librum esse canonicum, id pro certo habendum sit, perinde ac si tota Ecclesia asseruisset. Quod uberius alio loco explicandum est. De tertia igitur propositione satis est dictum.

Quarta propositio. Ad Concilium universale praecipue pertinet definire quis liber sit canonicus. Quam quidem propositionem aequo animo paterer ab haereticis non admitti. Sed illud tamen doleo venementer, quod eam nonnulli fideles inficiantur, in quibus Thomas Waldensis esse videtur, lib. 2, *Doctrinalis fidei antiq.*, cap. 19. Probatur tamen illa manifeste, quia proponere fidelibus ea quae sunt divinitus revelata ad Ecclesiae pastores maxime spectat; tum quia tota Ecclesia huiusmodi revelata proponere et docere non valet; tum quoniam, ut posset, non deceret tamen ut tota Ecclesia docendi officium assumeret; tum quia pascere oves in scientia et doctrina proprium munus pastorum est, ut Jeremiae 3 dicitur; tum quoniam aliquando inter ipsos catholicos concertatio est an hic aut ille liber canonicus sit.

Ad dirimendam igitur huiusmodi disceptationem, oportet in Ecclesia iudices esse, quorum sententiam fideles debeant sequi. Iudices autem in doctrina fidei non alios convenientius accipimus, atque episcopos et doctores, quibus fidelium instructio demandata est, quosque si de medio tollas, Ecclesiae universalis iudicia protinus aufers;

cum tota ipsa Ecclesia, hoc est fideles omnes, convenire ad iudicandum de proposita quaestione nec debeant, nec vero possint.

Praeterea Concilium est certa regula in his quae fidei sunt, ut posterius ostendemus. Cum igitur haec quaestio de libris sacris atque canonicis ad fidem attineat, Concilii testimonio abunde poterit definiri. Id quod Antiochenos intellexisse constat. Non enim quaestionem de legalibus ad fidelium plebem, sed ad apostolorum et seniorum synodum retulere. Nec post Concilii sententiam ullus relictus est dubitandi locus. Actor. 15.

Quinta propositio. Ad Summum Pontificem pertinet definire quinam liber sit canonicus. Primo, quia maiores Ecclesiae causae ad Summum Pontificem referendae sunt, ut Innocentius probat *De baptismo*, cap. Maiores; nosque idem etiam sumus demonstraturi. At haec de libris canonicis causa máxima est; ad Summum itaque Pontificem est referenda.

Deinde quia contingit esse dissidium inter Patres in Concilio congregatos. Quod si non esset iudex in Ecclesia, qui hanc contentionem litemque dirimeret, certe non esset Ecclesiae a Deo provisum in rebus necessariis. Praeterea, quia Summus Pontifex, quoties de fide pronuntiat, errare nequit: quod suo postea loco etiam commonstrandum est. Ipsius ergo Pontificis testimonio tamquam certo iudice probare poterimus quis liber sit canonicus, quis contra non sit.

Postremo id ostenditur argumento Nicolai Papae. Nam quod vere Sedes Apostólica probavit, hodie tenetur acceptum, et quod illa repulit, hactenus inefficax prorsus habetur. Ita opuscula doctorum quae approbavit, Ecclesia probat; quae contra reprobavit, Ecclesia reprobat. Summorum ergo Pontificum de hisce rebus testimonium, ipso etiam perpetuo rerum experimento, firmum ac certum habere compellimur.

Nam et Evangelium, quod Paulus praedicabat in gentibus, ut ante ex Tertulliano, Hieronymo et Augustino monstravimus, non fuisset ab Ecclesia receptum, nisi Petri auctoritate fuisset roboratum; et, ut idem Hier. in lib. *De viris illustribus* ex Clemente in 6 *¶ k j o p k r h ` r i* scribit, Marci Evangelium, cum Petrus audisset, probavit, et Ecclesiae legendum sua auctoritate edidit. Idem vero Eusebius libro 2 *Ecclesiasticae historiae*, cap. 15 non solum Clementis, sed et Papias testimonio confirmat.

Constat autem, qui Petro succedit, hunc eandem potestatem habere in illis sane quae sunt Ecclesiae necessaria. Ad Summum ergo Pontificem huiusmodi de libris canonicis iudicium pertinet. Nam et si qua similis quaestio in veteri lege exoriretur, ad Pontificem eius definio pertineret, ut Deut. 17 legimus.

Hactenus quanta fieri potuit brevitate a nobis ea dicta sunt quae praesenti loco satis erant, ut pius lector intelligeret quibus auctoribus, in libris canonicis constituendis, fidem habere oporteret. Nam si qua horum maiori vi et argumentis indigent, ut in universum probentur omnibus, ea suis postea locis confirmabuntur. Nunc vero illud agendum esse puto, ut argumentationes hostium verae religionis, quam brevissime etiam possumus, refellamus.

CAPUT VIII

UBI CONFUTANTUR ARGUMENTA CAPITIS SEXTI

Responsio ad primum. Ad primum igitur argumentum sic respondeo: Si Christus ab homine testimonium non accipit, ubinam illud est: *Fuit homo missus a Deo ut testimonium perhiberet de lumine?* Ubi rursus illud: *Vos testimonium perhibebitis de me, quia ab initio mecum estis?* Ubi denique illud, ne omnia repetamus: *Eritis mihi testes in Hierusalem?* etc.

Sensus igitur est: Ego hominis testimonio non egeo quidem, sed affero tamen testimonium Joannis propter vos. Ideoque subiungit: *Sed haec dico, ut vos salvi sitis.* Quod autem ipse humanum testimonium non quaerat, quo videlicet ipse minime egere credendus est, probat subiungens: *Ego habeo testimonium maius Joanne,* etc. Et revera convincit, ut, qui divinum testimonium habet, ipse quidem propter se non accipiat ab homine testimonium, sed oblatum tamen propter aliorum utilitatem non repudiet. In eundem quoque sensum deinde subinfert: *Claritatem ab hominibus non accipio;* cum tamen Petrus dictus sit sua morte Deum glorificasse. Ac de primo quidem argumento satis.

Responsio ad secundum. Ad secundum vero facile respondetur, Apostolum ibi non cum imperitis, sed cum doctis habere sermonem. Ait enim: *Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam.* Sapientibus ergo Ecclesiae magistris unctio interior sufficit ad ea quae fidei adversantur refutanda; at ignorantibus opus est etiam externa doctrina, eorum máxime, quos Deus constituit in Ecclesia pastores et doctores.

Intelligendum est etiam doctrinam fidei singulis hominibus necessariam unicuique per se forte innotescere, si spiritum manentem in se habet. At vero quae sunt in fide non singulis quidem necessaria, sed ad Ecclesiae communem utilitatem pertinentia, non ea statim a bonis viris cognoscuntur quemlibet spiritum Dei et unctionem habentibus. Si enim simplici mulierculae proponatur, an accidentia in Sacramento altaris sine subiecto sint, quamvis sancta sit et iusta, non est opus ea de re ab unctione doceatur. Sed si illud ab ea inquiras, num Christus pro peccatis nostris sanguinem fuderit, id profecto ab unctione docebitur, quoniam praestanti, quod in se est, Deus fidem ad salutem necessariam non negat.

Porro autem, cum quaestio haec de numero librorum canonicorum non spectet ad singulos, sed ad doctos in Ecclesia viros referenda sit, fit consequens, ut ad cognoscendum an hic liber, an ille sit canonicus, non sit satis unctionem habere. Non enim unctio quemcumque simpliciter docet de omnibus, sed quemque de his quae sunt ei propria et necessaria.

Atque haec satis abunde erant, ut secundum argumentum eluderetur. Sed, ut iis morem geramus, qui aliud praeterea quicquam in illius testimonii explicatione desiderant, tertia adhuc responsio adiicienda est. Non si quidam in Ecclesia primitiva tantos habuere et in virtute et in doctrina progressus, ut nullo doctore externo indigerent, quippe qui Spiritu docente nossent omnia, idcirco gratiam illam Spiritus Sancti nos et ad omnes, et ad hoc etiam tempus referemus. Alioqui, si quis aut linguarum donum, aut alia multa quae Spiritus a principio fidelibus impertiebatur modo non habeat, non se arbitretur spiritum accepisse, nec unctum sese existimet, nisi cum Antonio monacho Aegyptio sine ulla scientia literarum Divinas Scripturas intellexerit.

Quod si etiamnum unctio docet sine externo doctore de omnibus, non doceant parentes parvulos suos doctrinam Christi; sed ne ad ipsum quidem Evangelium audiendum atque discendum eat populus in ecclesias; quin etiam codices nullos legat, nec legentem

explicantemque hominem audiat; expectet vero rari se usque ad tertium coelum, et ibi omnia christianae doctrinae mysteria percipere.

Caveamus, Augustinus ait, *tales tentationes superbissimas, magisque cogitemus, et ipsum apostolum Paulum, licet divinis et voce et spiritu instructum ad hominem tamen missum esse, ut ab eo disceret quid se oporteret facere*; et Cornelium cogitemus, quamvis et exauditas orationes eius eleemosynasque respectas ei angelus nunciarit, Petro tamen traditum imbuendum, a quo quid credendum, quid sperandum, quid diligendum audiret. Act. 10. Ac de secundo argumento hactenus.

Responsio ad tertium. Tertium vero eludi primum poterat eo rerum discrimine repetito, quod in superioris argumenti confutatione posuimus. Concedimus enim liberaliter doctrinam cuique in sua vita et statu necessariam illi fore perspectam et cognitam, qui fecerit voluntatem Dei: sicut enim gustus bene affectus differentias saporum facile discernit, sic animi optima affectio facit, ut homo doctrinam Dei ad salutem necessariam discernat ab errore contrario, qui ex Deo non est; quae vero Ecclesiae sunt communia nec ad iudicium et fidem spectant singulorum, ea non a quovis discerni et iudicari possunt, quantumcumque is Dei faciat voluntatem. Huiusmodi autem sunt quae versantur in hac controversia de Librorum Divinorum numero.

Nec illarum etiam rerum iudicium adeo perspicuum est cuivis, ut statim ac sine doctore in promptu sit. Erant enim quidam verbum Pauli cum aviditate suscipientes, et quotidie tamen scrutabantur Scripturas si haec ita se haberent (Actor. 17), et cum quidam docuissent sine circumcisione neminem posse salvari, non protinus cuilibet exploratum fuit, num ea vox ac doctrina ex Deo esset, an non; sed relata est potius ad apostolos et seniores quaestio, et, adhibito concilio magnaue prius facta disquisitione, finita (Act. 15).

Quod si quae in huius argumenti refutatione dicta sunt, cuipiam adhuc non esse illa satis videantur, habeat et hoc responsum. Christum non dixisse quidem qui fecerit voluntatem Dei, hunc per se et sine magistro veram omnem prophetarum, evangelistarum apostolorumque doctrinam posse a falsa discernere, aut oves sine doctore externo vocem Christi internoscere contrariamque alieni refutare; sed id docuit, cum adest fidei magister idoneus, qui rem credendam aptis loco et tempore, solido pondere ac certa auctoritate proponat, tunc auditorem, si bonus est, Dei doctrinam accepturum, sin malus, repudiaturum.

De se quippe Christus suaue doctrina peculiariter loquebatur; quem quoniam Pater signaverat Deus, ducem ac praeceptorem mundo dederat omnique testimoniorum genere comprobat, ei tot tantisque argumentis Evangelium annuncianti, ei vitae, doctrinae, miraculorum gloria praestanti, ei humana atque adeo divina auctoritate pollenti, fidem non habere nemo sine peccato poterat.

Abeat nunc Lutherus, et quasi Ecclesiae fidem validissimis arietibus concusserit, vanissima exultatione bacchetur: nos vero intelligamus potius illum quem diximus esse verborum Christi sensum, cum ex aliis Evangelistae testimoniis, tum vero praecipue ex ipso eodem, quod ex cap. 10 Lutherus adversus nos citat. *Opera*, inquit Dominus, *quae ego facio in nomine Patris mei, haec testimonium perhibent de me; sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis*: et statim: *Oves meae vocem meam audiunt*. Nam certe, si non audirent, eae oves Christi non essent, ut quae ad vocem proprii pastoris tantum exploratam et certam clausis auribus obsurdescerent. Qua ex re patet quam inepte a

Luthero illa Domini testimonia in hac causa, de qua nunc disserimus, referantur. De tertio igitur argumento tantum.

Responsio ad quartum. Quarto priusquam respondeo, operae pretium mihi facturus video, si strictim quaedam attigero, quo facilius non hoc solum argumentum diluatur, verum etiam ea quae deinceps disserenda sunt, explicari queant.

Primum ergo id statuo, iuxta communem legem, aliqua exteriora et humana incitamenta necessaria esse, quibus ad Evangelii fidem inducamur. *Quomodo enim credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine praedicante?* Item: *Si non venissem et locutus eis non fuisset, peccatum non haberent;* et: *Si opera non fecissem, quae nemo alius fecit, excusationem haberent de peccato suo.* Non igitur solum necessarium est, ut credituro ea quae sunt fidei simpliciter ab homine proponantur, quasi prima principia discipulo; verum etiam opus est exteriorem aliquam persuasionem et humanum incitamentum adhiberi, quomodo principia geometriae nonnulla a magistro explicantur et suadentur.

Hinc illud est, quod cum dixisset Moyses Domino: *Non credent mihi*, Dominus ei dedit potestatem signa faciendi; hinc rursum illud: *Praedicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis.* Huc illa pertinent: *Hic venit in testimonium*, etc., *ut omnes crederent per illum.* Et Sergius Paulus vir prudens: *cum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini* (Actor. 13). *Centurio videns quod factum fuerat, glorificavit Deum dicens: Vere filius Dei erat iste* (Lucae 23). *Et cognovit Pater quod illa hora esset, in qua dixit ei Jesus: Filius tuus vivit, et credidit ipse, et domus eius tota;* et paulo ante: *Ex civitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibentis quia dixit mihi omnia quaecumque feci;* et *multi venerunt ad Iesum, et dicebant: Quia Ioannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quaecumque dixit Ioannes de hoc vera erant.* Et Ioann. 20: *Introivit ille discipulus, qui venerat primus ad monumentum: et vidit, et credidit. Nondum enim sciebant Scripturam, quia oportuit eum a mortuis resurgere.* Philippus denique et Petrus non utrumque fidem Eunuchio Cornelioque proposuere, sed et causas etiam adhibuerunt, etc.

Deinde id quoque statuendum est, auctoritatem humanam et incitamenta omnia illa praedicta, sive alia quaecumque adhibita ab eo qui proponit fidem non esse suficientes causas ad credendum, ut credere teneamur; sed praeterea opus esse interiori causa efficiente, idest Dei speciali auxilio moventis ad credendum. Docet id Divus Thomas *Ad Rom. 10*, lection. 2; ac Divus Augustinus lib. 1, *Retract.*, cap. 21, et alias saepe.

Quin Sacrae Literae id quoque docent. *Quam speciosi*, inquit, *pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona! Sed non omnes obediunt Evangelio. Isaías enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est?* Item: *Nolite murmurare invicem; nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum. Est scriptum in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis, qui audivit a Patre, et didicit, venit ad me.* Et inferius, quibusdam discipulis dicentibus: *Durus est hic sermo, et quis potest eum audire? Propterea*, inquit Dominus, *dixi vobis, quod nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo.* Et alio loco: *Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum ut sermo Isaiae impleretur: Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est?* etc.

Externae igitur omnes et humanae persuasiones non sunt satis ad credendum, quantumcumque ab hominibus competenter ea quae sunt fidei proponantur; sed

necessaria est insuper causa interior, hoc est divinum quoddam lumen incitans ad credendum et oculi quidam interni Dei beneficio ad videndum dati. *Viderunt*, inquit Moyses, *oculi tui signa illa portentaque ingentia, et non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum et aures ad audiendum, nec oculos ad videndum.*

Hoc quoque sua voce dilucide confirmavit Christus Petro inquires: *Beatus es Simón Barlona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in coelis est.* Certe Petrus audierat Joannis Baptistae testimonium, quo aperta voce clamaverat Christum esse filium Dei; multa insuper Christi miracula viderat, et tamen post haec omnia non aut testimonio, aut auctoritati Joannis, non miraculis visis, fidei confessionem Christus assignat, sed divinae revelationi.

Et ad Thessalonicenses: *Gratias agimus Deo, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus fidei, accepistis illud non ut verbum hominum, sed, sicut est vere, verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis.* Sunt et alia pleraque Sacrarum Literarum testimonia in huius rei confirmatione, ut ad Corinth.: *Nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu Sancto* et caetera quae sequuntur. Et rursum inter spiritus charismata Paulus enumerat fidem; et alibi: *Non sumus sufficientes*, etc. Et apud Lucam: *Quaedam mulier colens Deum audivit Paulum; cuius Dominus aperuit cor intendere his quae dicebantur a Paulo.* Et illud: *Erigit mane, mane erigit mihi aurem ut audiam quasi magistrum: Dominus Deus aperuit mihi aurem.* Dies me deficiet si omnia velim commemorare quibus secundum hoc fundamentum stabilitur.

Cui et tertium subiiciendum est, rationem formalem nostrae fidei non esse Ecclesiae auctoritatem, hoc est fidei ultimam resolutionem non fieri in Ecclesiae testimonium. Ipsae scholasticae res formas dicendi scholasticas rapiunt, et quae vocabula scholarum consuetudo diuturna trivit, ea Latini nobis condonare debent. Nec enim tam sermonis ornatum, quam disputationis lucem sequimur. Sed ad rem.

Eorum hic errorem dissimulare non possum qui asserunt fidem nostram eo, tamquam in ultimam credendi causam, reducendam esse, ut credamus Ecclesiam esse veracem, cui prius, inquit, assentimur per fidem acquisitam quam per infusam. Quod si verum esset, prima ratio formalis infusae fidei non esset veritas increata, sed creata. Quare fides nostra non inniteretur tamquam suo fundamento divinae veritati, sed humanae.

Deinde, cum assensus conclusionis non sit certior principiorum assensu, ut Aristóteles 1 *Post.* lib. demonstrat, si fides infusa fide acquisita niteretur, tum Deum esse trinum, cui assentimur per infusam fidem, non esset nobis aut firmitus aut certius, quam Ecclesiam esse veracem, cui iuxta horum sensum assentimur per fidem acquisitam et per humanarum causarum incitamenta.

Praeterea, nunquam hominem quemvis ita per fidem acquisitam existimamus esse veracem, quin formidemus eum posse vel falli vel fallere. Quapropter, si assensus catholicae fidei ex acquisita fide penderet, firmus omnino esse non posset.

Ad haec, si omnes hi qui me docuerunt, imo adeo angeli coelorum mihi adstruerent oppositum eius, quod fide teneo, non ex eo fides mea labefactaretur, iuxta Pauli apostoli praescriptum illud: *Licet nos, aut angelus de coelo evangelizet vobis*, etc. Nostrae igitur fidei assensio humanis causis et incitamentis non innititur, quae scilicet fides acquisita sectatur. Quare, ne mens nostra vacillet, altius petenda quam ab hominis vel ratione, vel auctoritate Scripturae Divinae auctoritas est.

Praeterea apostoli et prophetae resolvebant ultimo fidem suam in divinam et auctoritatem et veritatem. Ergo nos in humanam Ecclesiae auctoritatem fidem nostram non resolvimus. Eadem enim fides est, idemque proinde habet obiectum rationemque formalem.

Confirmat autem hoc vel maxime, quod ea quae per accidens contingunt obiecto alicuius habitus, non variant illius obiecti formalem rationem. Sed articulos credendos proponi per hos aut illos homines per accidens omnino contingit. Cum ergo prophetae et apostoli assentirentur articulis fidei, quia Deus revelavit, eandem quoque nos credendi rationem habebimus. Nisi forte fides nostra non est virtus theologica, cuius videlicet prima et formalis ratio, si his credimus, non divina sed humana veritas est.

Nec desunt Sacrarum testimonia Literarum in huius rei confirmationem, ut illud: *Crediderunt Domino et Moysi servo eius*. Non dixit: Moysi et Domino, sed: Domino et Moysi. Item: *qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me*, et caetera quae sequuntur: et ad Thessalon.: *Gratias agimus Deo, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus fidei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed, sicut est vere verbum Dei*.

His vero tribus certis stabilibusque sententiis illa etiam coniuncta est, ultimam fidei nostrae resolutionem fieri in causam interiorem efficientem, hoc est in Deum moventem ad credendum. Verbi gratia, huic articulo: Deus est trinus; et huic: Ecclesia non potest errare, et caeteris universis doctrinae christianae principiis assentio per infusam fidem, non quod Joannes dixerit, aut quivis alius homo, sed quod Deus revelaverit; huic autem: Deus revelavit, immediate credo, a Deo motus per instinctum specialem.

Itaque ex parte obiecti ratio formalis movens est divina veritas revelans; sed illa tamen non sufficit ad movendum, nisi adsit causa interior, hoc est Deus etiam movens per gratuitum specialemque concursum. Divus Thomas 2-2., quaest. 2, art. 9, ad 3. Augustin. 2 *Confess.*, cap. 3.

Et licet fundamento in hoc secundo iam iacto firmiter haereat, subsistit tamen eo etiam testimonio, quod in argumento refertur. Hunc enim sensum habet, quod Joannes apostolus dicit: *Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est*. Atqui, unde credemus, apostole, id esse Dei testimonium? *Qui credit, inquit, in filium Dei, habet testimonium Dei in se*.

Quod si rem hanc a capite arcessere et unde omnia manant videre volumus, illud tandem intelligamus oportet, habitum fidei in ordine ad theologiae disciplinam se habere, ut habitus intellectus se habet ad humanas scientias et facultates. Quemadmodum itaque intellectus noster in discursu disciplinarum naturalium, primo cum principiis congregitur, deinde ad reliqua cognoscenda proficiscitur, quae videlicet a principiis positae derivantur, sic in cognitione supernaturalium rerum quaedam sunt principia supernaturalia, ex quorum fide fidelis animus ad caetera investiganda procedit.

Accedentem, inquit, ad Deum oportet credere quia est, et inquirentibus se remunerator sit; et iterum: Cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, ut doceamini, quae sint elementa exordii sermonum Dei; et statim docet quatenam sint eiusmodi elementa, inquires: Intermitientes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacentes fundamentum poenitentiae, fidei ad Deum, baptismatum doctrinae, impositionis quoque manuum, resurrectionis mortuorum et iudicii aeterni.

Quibus rebus expositis, facile, ut opinor, intelligi potest vera esse quae paulo ante sunt dicta, hoc est, oportere humana quaedam et exteriora adminicula intervenire ad credendum, nec tamen ea esse idonea per se, nec fidei nostrae resolutionem in eiusmodi fieri, sed in interiorem causam divinam, quae excitet et moveat ut credamus.

In assensum siquidem principiorum geometriae vel arithmeticae multa veniunt quasi praeambula et antecedentia, ut cognitio sensitiva, explicatio et suasio praeceptoris, qui eadem principia non utcumque proponit, sed explicat etiam vel per exempla sensibus manifesta, vel per effecta notissima. At ratio assentiendi formalis non est quicquam illorum, sed sunt illae quasi determinationes et veluti conditiones, sine quibus eiusmodi principia a discipulo non intelligerentur. Ratio autem formalis lumen naturale est inexistentis, quo videlicet evidens ille assensus efficitur, ut et lumen hoc exterius ratio formalis est, quae colores efficit evidentes. In hunc ergo modum, proponere credenda, suadere, miracula facere, determinant quidem intellectum ut credat, quasi conditiones, sine quibus vix unquam intellectus determinatur; at ratio formalis assentiendi lumen fidei est, quod Deus infundit credenti.

Iam si haec quae diximus Sacris Literis accommodaveris, invenies profecto ea esse usque adeo consentanea, ut obtinere a quovis adversario debeamus. Huc enim pertinet illud Joannis: *Iam non propter tuam loquelam credimus; ipsi enim audivimus, et scimus, quia hic est vere Salvator mundi*, ut illa alia praetereamus, quae retro sunt nobis commemorata.

Nam quarto argumento refellendo satis superque dictum est; unde tamen tria postrema argumenta facillime diluantur. Quamvis enim, respectu unius aut alterius hominis Sacras videlicet Literas reiicientis, prior sit Ecclesiae auctoritas, quoniam iure probamus illi hanc esse epistolam Pauli, illam Jacobi, per Ecclesiae auctoritatem; non tamen inde colligitur quod absolute Ecclesiae auctoritas sit ratio credendi formalis, quomodo si neganti principia philosophiae naturalis ex effectis notissimis nitamur ea suadere; non quaerimus causam a qua principia philosophiae pendeant, sed argumentum aliquod vel indicium certum eius rei quae in controversiam venit. Ac fere in omnibus disciplinis contingit, ut adversus ignorantem causam utamur causa, propter utriusque mutuam connexionem.

Atque id quidem copiose variis multarum disciplinarum exemplis monstrare possem, sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. Adhibebimus ergo exemplum unicum generis eius, quod et facile intellectu sit et positura in una re, transferri per multas possit. Terram interiici inter Solem et Lunam, ex Lunae defectu suadet astrologus, nec affert tamen genus argumentationis ineptum. Praeclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterem, si mihi apud aliquot agrestes habenda esset oratio. Cum vero ad eos scribam, quibus haec inaudita non sunt, cur ego similem, me si quid in his studiis operae posuerim, perdidisse?

Usurpatum est igitur ab eruditissimis viris quoddam argumentandi genus, quod *a posteriori* iuniores vocant, Aristóteles iuxta veterem interpretum demonstrationem *quia est*, nos *ab effectis* vocamus. Quae quoniam suis saepe causis notiora sunt, ad eas commonstrandam identidem inferuntur; nec illico tamen effecta haec causarum suarum formales rationes erunt. Non enim, ut in eodem versemur, si Terram interiici ex Lunae defectu suademus, idcirco defectus ipse ratio est interiectionis formalis; quin e contrario, si rerum natura spectetur, ipsa Terrae interiectio ratio est formalis, cur Luna defectum patiatur. Quod igitur in caeteris artibus, idem quoque in theologia contingit, ut

rerum ordo interdum humani ingenii causa permutetur, ita fit, ut contra negantes Novum Testamentum aptissime argumentemur ex Veteri, atque e diverso contra negantes Vetus ex Novo. Etenim ab his quae notiora sunt nobis, ad ea quae minus nota sunt, quodam quasi naturae ductu homines ferri non solum philosophus auctor est, sed nullo etiam philosopho auctore experimur.

Quamobrem Judaeo, cui Vetus Testamentum certius est, Novum ex Veteri suademus. *Habemus*, inquit, *firmiorem propheticum sermonem: cui benefacitis attendentes quasi lucernae lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris*. Et Actor. 17: *Il qui cum aviditate verbum Pauli susceperant, scrutabantur quotidie Scripturas, an haec ita se haberent*. Contra vero oportet ut adversus eum qui Novum Testamentum recipit ac reiicit Vetus, ex Novo Veteris auctoritatem colligamus.

Ad eundem quoque modum auctoritas Ecclesiae cum Sacrarum Literarum auctoritate connexa est, et per legem connexorum utramque in alterius probationem sumimus. At si generaliter quaeratur unde fidei constet ea quae fide tenet esse a Deo revelata, non poterit Ecclesiae auctoritatem inducere, quia unum de revelatis est Ecclesiam errare non posse, ut 1 ad Tim., 3 cap. habetur. Nec verus Catholicus, quod nonnulli fingunt, assentitur huic: Ecclesia est verax, solum per coniecturas humanas, quibus acquisita fides innititur; ad quem modum et Saraceni suis praeceptoribus, et Judaei suis rabbinis, et Gentes suis philosophis, et omnes denique suis maioribus inhaerent. Non sic, inquam, Christiani; sed per interius lumen infusum a Spiritu Sancto, quo firmissime atque certissime moventur ad credendum Ecclesiam Christianam errare non posse; Saracenorum, Judaeorum, Paganorum errare posse.

Deinde responderi potest quod, etiamsi in universum opus esset, ut Ecclesia ea quae sunt credenda proponeret, non tamen proinde colligeretur ultimam fidei resolutionem in Ecclesiae auctoritatem fieri. Non est enim Ecclesiae auctoritas ratio per se movens ad credendum, sed causa sine qua non crederemus. Quippe ut nos credamus iuxta praescriptam a Paulo legem, oportet ut illa quae credere debemus, nobis per hominem proponantur. Providit autem Deus, ut Ecclesia esset quae certo ac firmo iudicio ea quae vere nobis sunt credenda proponeret. Proponit enim Ecclesia, ut rem exempli causa illustremus, Evangelium Matthei esse a Deo revelatum; nec mihi proponere nisi verum potest.

Ego igitur non credo Evangelistam dicere verum quia Ecclesia eum dicat verum dicere, sed quia Deus revelavit. Et tamen Ecclesia proponens est causa, sine qua ego non admitterem illud Evangelium esse Matthaei. Spiritu itaque Sancto Ecclesiam afflatam certo credo, non ut veritatem auctoritatemve libris canonicis tribuat, sed ut doceat illos, non alios, esse canonicos. Nec si nobis aditum praebet ad huiusmodi Sacros Libros cognoscendos, protinus ibi acquiescendum est; sed ultra oportet progredi et solida Dei veritate niti.

Qua ex re intelligitur quid sibi voluerit Augustinus, cum ait: *Evangelio non crederem, nisi me Ecclesiae movet et auctoritas*; et rursum: *Per Catholicos Evangelio credideram*. Videlicet negotium August. erat cum Manichaeis, qui absque controversia suo cuidam Evangelio credi volebant, et Manichaeo fidem adstruere. Rogat igitur Augustinus, ecquid facturi sint, si in hominem incidant qui ne Evangelio quidem credat; quoque genere persuasionis sint eum in suam sententiam adducturi. Certe se affirmat non aliter potuisse adduci, ut Evangelium amplecteretur, quam Ecclesiae auctoritate victum.

Non itaque docet fundatam esse Evangelii fidem in Ecclesiae auctoritate, verum simpliciter nullam esse certam viam, qua sive infideles sive in fide novitii ad Sacros Libros ingrediantur, nisi Ecclesiae Catholicae unum eundemque consensum. Id quod eiusdem epistolae *cap. 4* et in libro *De utilit. cred. ad Honorat.* satis ipse explicavit. Certum itaque argumentum in controversia de unoquolibet libro sacro ex Ecclesiae auctoritate sumitur, idque August. tradit; sed non ad hanc, sed ad divinam auctoritatem fides Librorum Divinorum referenda est.

Responsio ad quintum. Nec post haec in postremis illis tribus argumentis eluendis lectorem amplius morari volumus, sed ad ea quae in medio relictas sunt explicanda properare. Testimonium igitur ex Deuteron. illud, quo deinceps adversarii utuntur, pro eis nihil omnino facit. Quemadmodum enim, cum Dominus fideles monuit ut a lupis attenderent, eosque ceu arbores non ex foliis sed ex fructibus internoscerent; non statim excluditur nec canum fida custodia, et ad discernendum lupos naturae mira sagacitas, nec pastorum vigilans cura et diligens omnium providentia (nam si isthaec desunt, ipsae per se oves sibi cavere non possent, quamlibet signum a Christo habeant, unde lupi internoscantur), sic Moyses discernendis prophetis falsis per rerum quidem eventa populum instituit, sed non proinde tamen sacerdotum in his iudicium negligit, ad quos scilicet causas omnes dubias ipse idem paulo ante referri iusserat. Saepe autem usu venire poterat, ut difficile esset et ambiguum de propheta quopiam iudicium, et variae, ut fit, discrepantesque sententiae.

Responsio ad sextum et septimum. Testimonium vero quod affertur ex Joanne, quoniam simile est, simili quoque ratione convellitur. Aliud vero ex prima ad Corinthios epist. non ita facile refelli potest; sed id constat verba Pauli mirifice a Lutheranis torqueri. Nam si spiritualis homo, id est in quo est Spiritus Dei (sic enim illi interpretantur), iudicat in universum omnia; quomodo Elisaeus, *Anima*, inquit, *eius in amaritudine est, et Dominus celavit a me?* (4 Reg. 4). Quomodo Job, cum multa se ignorare argumentis certis cognovisset, ignorationem suam fatetur, inquiens: *Insipienter locutus sum, et quae ultra modum excedunt scientiam meam?* (Job 38. 39. 40. 41. 42). Quomodo apostoli non intelligebant quae dicebantur? (Lucae 18). Quomodo Petrus et Joannes nondum sciebant Scripturam? (Joan. 20). Quomodo aperuit Scripturas discipulis suis Christus, quae illis antea erant clausae? (Luc. 24). Quomodo Petrus non iudicavit simulationem suam esse Evangelio contrariam? Quomodo rursus idem, *Absit, Domine*, inquit, *quia nunquam manducavi omne commune et immundum?* Haesitavit enim intra se quidnam esset visio quam vidisset (Act. 10).

Expediant mihi, si possunt, Lutherani, cur Eunuchus, in quo sine dubio Spiritus Dei erat, locum Isaiae sine externo doctore expedire non poterat (Actor. 8). Explicent et id quoque, quamobrem fideles, qui erant ex circumcisione, disceptabant adversus Petrum, quod ad Cornelium accessisset, si omnia viri iusti diiudicare possunt. Exponant item id quod paulo ante in hac causa retulimus, quidnam Antiochenis impedimento fuit, ut non discernerent doctrinam Pauli veram esse, aliorum vero falsam, sed in senatum Hierosolymitanum retulerunt, ut seniorum apostolorumque concilio illa quaestio diiudicaretur. Adderem e Sacris Libris huiusmodi non pauca, nisi in promptu essent; et ea etiam quae posuimus satis sunt ad evincendam causam.

Paulus itaque non vult quemvis hominem iustum posse de omnibus iudicare. Erant enim inter Corinthios ipsos parvuli quidam et imperfecti, quibus etsi spiritus ad iustitiam non de erat, deerat tamen ad ea discernenda mysteria, quae Apostolus perfectis

communicabat. *Non potui, inquit, vobis loqui quasi spiritualibus; tamquam parvulis in Christo lac potum vobis dedi*, etc. Per viros igitur spirituales, perfectos intelligit, inter quos sapientiam ipse loquebatur, qui similes Paulo spiritum apostolicum acceperant, ut scirent, quae ipsis donata essent, quae loquebantur non in doctis humanae sapientiae verbis, qui breviter sensum Christi peculiari spiritus dono possidebant.

Sed ne ii quidem simpliciter omnia diiudicabant, nisi velimus eos per spiritum et geometras et physicos et astrologos fuisse. Atque nec spiritualia universa cognoscebant. Nam quaedam sibi Spiritus reservavit, quaedam privatim uni, alia alii revelavit. Est ergo distributio accommodata, ut ibi: *Ille docebit vos omnem veritatem*; et ibi etiam: *Unctio docet vos de omnibus*. Spirituales igitur et apostolici viri omnia discernunt, hoc est supernaturalia et naturalia, spiritualia et corporalia, non singula sed ea omnia quae ad salutem fuerint necessaria.

Quibus rebus intellectis, nihil est opus respondere ad alterum eiusdem epistolae testimonium. At vero prima ratio hoc modo eluditur. Non decet veros gravesque theologos verborum ambiguitate ludere. Non itaque hoc loco iudicium usurpamus pro eius sententia, qui re ipsa quam iudicat superior est. Alioqui, si ea semper esset vocis huius significatio, cum iuxta Paulum prophetae duo aut tres loquuntur, et caeteri diiudicant, oporteret hos qui iudicium ferunt et prophetis et prophetia esse superiores.

Asserimus ergo Ecclesiam de Scripturis earumque sensu iudicare, id est discernere humana a divina, verum a falso. Atque Ecclesia sine usurpata auctoritate, quemadmodum ante constituimus, hanc habet a Christo facultatem. *Spiritus, inquit, meus, qui est in te, et verba mea, quae posui in ore tuo, non recedent de ore seminis tui usque in sempiternum*. De qua re quoniam alio loco sumus fuse disputaturi, nihil est nunc praeterea dicendum. Rationes autem quae sequuntur, omnes iam sunt in quarti argumenti responsione confutatae. Pergamus itaque ad reliquas controversias et institutum ordinem persequamur.

CAPUT IX

OSTENDIT ILLOS LIBROS, DE QUIBUS ERAT CONTROVERSIA, HABENDOS ESSE SINE DUBIO PRO CANONICIS

In secunda huius controversiae parte polliciti sumus nos quidem ostensuros quatuordecim illos libros, qui in dubium sunt vocati, canonicos esse. Id ut fiat quam brevissime, sit prima conclusio.

Prima conclusio. Baruch a canone Sanctarum Scripturarum eximere, non solum temerarium, sed erroneum est. Erroneum vero hic appello, quoniam varia et ambigua est huius nominis significatio, id quod haeresi proximum, haeresim non audeo vocare.

Haec primum patet ex Concilio Florentino sub Eugenio IV in decreto *Super unione Jacobinorum et Armeniorum*, ubi Baruch inter prophetas et sacros auctores annumeratur. Deinde Synodus Tridentina sub Paulo III aperte librum Baruch in canonicis censet. Erroneum igitur est illum a canonicis excludere; nam et Eusebius libro *De demon. Evangel.* cap. 19 prophetiam Baruchdivinam esse non dubitat affirmare, affirmat quoque idem ClemensAlexand. *lib. 2, Paedag.* cap. 3.

Denique in vigilia Pentecostes, nomine prophetae, toti populo christiano per omnes ecclesias legitur. Qua in re si Ecclesiae Christi fallerentur, perniciosissime fallerentur. Quid ita? Nempe simul atque populus intelligeret se in re eiusmodi a sacerdotibus ludificari, nullam deinceps certam fidem haberet aut prophetias aut etiam Evangelia proponentibus, ut qui in simili causa atque negotio iam et essent falsi et fefellissent. Quod si hic plebis christianae fides vacillat et claudicat, certe ego non video quo alio in loco possit firma consistere. Eorum autem qui volunt plebem rudem non a sacerdotum auctoritate pendere, sed per seipsam exquirere an liber qui legitur canonicus sit, iam pridem explosa sententia est.

Fateamur ergo, ne in Ecclesiae doctrina graviter erremus, librum Baruch, quem illa nomine prophetae a multis annorum centuriis legit, inter canonicos esse censendum. Nec enim viro cuiquam pio persuaden potest Deum passurum fuisse ut populus christianus tot seculis in re adeo gravi deluderetur.

Secunda conclusio. Tobiam, Judith, Sapientiam, Ecclesiasticum, duosque Machabaeorum libros a canone reiicere, multo magis erroneum est, ne dicam haereticum. Augustinus in primis hos etiam sex inter alios canonicos enumerat (lib. 2, *De doct. christian.* c. 4), ubi Divinarum Scripturarum catalogum intexuit, ex communi Ecclesiae procul dubio sententia. Isidorus quoque 6 *Etymolog.* cap. 1 de his libris loquens, ait quod, licet Hebraei intra suum canonem non recipiant, sed Ecclesia Christiana inter Divinos honorat et praedicat Libros.

Hanc praeterea conclusionem definit Innocentius I in *Epist. ad Exuperium Tolosanum episcop.* cap. ultimo, quo loco Sanctarum Scripturarum libros inseruit. Gelasius etiam Papa cum Concilio 70 episcoporum id decrevit asseruitque hos quoque libros Sanctam et Catholicam Romanam Ecclesiam in ordine Veteris Testamenti suscipere ac venerari.

Hanc eandem conclusionem docet Concilium tertium Carthaginense; quod tametsi provinciale fuit, confirmatum est tamen et a Leone IV (20 dist., cap. de libellis), et a Synodo in Trullo celebrata. Nec movere nos debet quod Trullana illa Synodus Concilium Carthaginense probasse legitur, non Concilia; quoniam apud Graecos Carthaginense unicum est quod Graecum vocatur, in cuius 24 c. haec habetur Sacrorum Librorum annumeratio. Tametsi patres Trullanae Synodi non Concilium Carthaginense probent numero singulari, ut Gratianus accepit, sed canones editos in nova Carthagine. Postremo. Hanc eandem conclusionem habes apud duo Concilia iam citata, et Florentinum sub Eugenio IV, et Tridentinum sub Paulo III.

Tertia conclusio. Haereticum est Epistolam ad Hebraeos inter canonicas non reponere. Primo, quoniam adversatur definitioni omnium Pontificum et Conciliorum Sacros Libros annumerantium, ut Innocentii I atque Gelasii, Concilii tertii Carthaginensis, Florentini insuper ac Tridentini, denique Laodicensis; quod utique Concilium manifeste confirmatum est a Synodo Trullana.

Deinde probatur haec conclusio, quoniam Epistola ad Hebraeos recepta est in Concilio Nicaeno, ut auctor est D. Thom. in commentariis super eandem. Rem vero adeo gravem vir sanctus non adstrueret, nisi compertum habuisset.

Praeterea manifeste id ostenditur ex Concilio Ephesino, cuius verba sunt: *Pontificem et Apostolum confessionis nostrae factum esse Christum Divina Scriptura commemorat. Si quis ergo Pontificem et Apostolum nostrum negat esse factum ipsum Dei Verbum, anathema sit.* Hactenus Concilium. Id autem non alio loco, nisi in Epistola ad Hebraeos,

Apostolus dixit. Divina igitur Scriptura est; ex cuius etiam solius auctoritate efficax argumentum trahitur ad haeresim revincendam.

Quod si post tam praeclara et Summorum Pontificum et Conciliorum testimonia sanctos auctores in huius sententiae confirmationem citare voluero, vereor, ne mihi illud obiiciatur, quod afferam in re non dubia testes minime necessarios. Atqui non est leve argumentum, quod ex communi omnium sanctorum consensione ducitur.

Atque, ut Graecos scriptores praeteream, quorum omnium, ut Hieronymus ad Dardanum ait, manet ad unum firma consensio; utque Latinos omittam reliquos, praeter unum Hieronymum, de quo quid sentiat postea disseremus, D. Augustinus constantissime ubique tenet hanc epistolam esse canonicam. Nam in lib. 2 *De doctrina christiana* in canonem Sanctarum Scripturarum refert; et tertio *De Trinit.* ita solidam credit huius epistolae auctoritatem, ut ab ea, sicut ne ab aliis quidem Divinis Scripturis, aberrare non liceat.

Cumque post Augustini tempora omnes sancti, omnes theologi, omnes catholici pro canonica eam epistolam habuerint, quid est quod iuniores isti in meridianam lucem tenebras inferre conentur? Nisi volunt universam Ecclesiam abhinc mille annos in summo errore inque magna huius quaestionis ignoratione versatam: cuius videlicet usu cunctis gentibus nomine Apostoli haec epistola legitur.

Quarta conclusio. Haereticum est *Epistolam Jacobi* in canónicas non referre. Primo, quoniam Hieronymus in lib. *De viris illustribus* asserit hanc, licet aliquando fuerit dubitatum, paulatim tamen procedente tempore meruisse auctoritatem. Jam ergo vel Divi Hieronymi aetate hanc epistolam Ecclesia receperat. Item, quoniam Innocentius et Gelasius Conciliaque omnia, Carthaginense, Laodicense, Florentinum, Tridentinum eam inter sacras reposuerunt.

His adde sanctos antiquos, quos nominatim etiam postea commemorabimus, omnesque iuniores cum veteribus theologis scholasticis, breviter omnes Catholicos. Usu quippe Ecclesiae legitur ubique gentium pro sacra et apostolica. Abeat igitur Lutherus, et, relictis gravissimis testimoniis, sibi soli fidem habeat, testi scilicet integro atque incorrupto. Nos autem solido fundamento innixi teneamus illam esse canonicam.

Atque, si super hoc Ecclesiae fundamentum sane aedificare volumus, secundam Epistolam Petri, duas posteriores Joannis, et illam Iudae in canonicis numeremus, huiusque contrarium dogma haereticum censeamus. Causae enim omnino subsunt eadem, quas dixi paulo ante.

Prima, quod huius sententiae fuit Hieronymus in epistola ad Paulinum, Augustinus 2, *De doct. christ.*, cap. 8. Isidorus 6 lib. *Etymologiarum*, cap. 1. Damascenus, 4 lib., cap. 18, ne omnes commemorem antiquos: e quibus nullus ex his epistolis tamquam divini testimonia non refert.

Altera, quod Innocentius, Gelasius, Concilium Laodicenum, Carthaginense, Florentinum, Tridentinum illas communi consensu in canonicis supputant. Id quoniam constat inter omnes, fateamur opus est has esse canonicas.

Postrema, quod diversis anni temporibus has Ecclesia universalis nomine apostolorum proponit et legit. Qua in re, ut eundem locum frequentius urgeam, si populus a sacerdotibus ludificaretur, nulla postea ratione posset adduci, ut suis pastoribus etiam in

eandem sententiam concurrentibus fidem indubitata habere, quo malo non aliud gravius in Ecclesiam posset invadere.

Quinta conclusio. Librum Apocalypsis a canonicis excipere haereticum est. Patet in primis, quoniam D. Hieronymo auctore in lib. *De viris illustribus* et in epistola ad Dardanum et in epistola ad Paulinum et aliis quoque locis, D. quoque Augustino referente 2 *De doctr. Christi.*, Ecclesia librum Apocalypsis pro canonico habet.

Item, Epiphanius *Haeresi* 51 quae fuit Alogorum tamquam haereticos eos refellit, qui Joannis sive Evangelium, sive Apocalypsim Scripturam Sacram esse negant. Et Clemens Alexandrinus lib. 2 *Paedag.* c. 12 inter Scripturas *Apocalypsim* censet. Et Dionysius libro *Eccles. hierarch.*, cap. 3, evangelistae Joannis esse comprobatur. Et Orig. apud Eusebium 6 lib. *Eccl. histor.*, cap. 18. Ipse quoque idem Euseb. in *Chronicis*. Ac Dionys. Alex. per Dei spiritum sine dubio Apocalypsim esse scriptam affirmat, Eusebio auctore 7, lib. *Eccl. histor.* cap. 23. Et Justin. mart. apud Euseb. lib. 4, *Eccl. histor.* cap. 18. Exstat locus in *Dialog. cum Tryphon.* Et Irenaeus lib. 4, *Adversum haereses*. Et Chrysostomus, Suida referente. Et Damas. 4 lib., cap. 18. Nam recentiores praeterea, qui hunc etiam librum suis commentariis illustrarunt, Bedam, Cassiod., Rabanum, Rupertum, Ricard. a Sancto Victore, etc. Quamobrem verissime Tertullianus lib. 4, *adversus Marcionem* adstruit, ordinem episcoporum ab apostolis succedentium hunc eundem librum Joanni Evangelistae tribuere. Scriptura igitur Sacra est, si ordini episcoporum ab apostolis succedentium credimus.

Praeterea, Innocentius, Gelasius, Concilium Carthaginense, Florentinum, Tridentinum inter libros canonicos habendam esse *Apocalypsim* definierunt. Praeterea, Concilium Toletanum quartum, *Apocalypsim*, inquit, *multorum Conciliorum auctoritas et praesulum Romanorum synodica decreta inter Divinos Libros recipiendam esse constituerunt; et quia plurimi sunt qui eius auctoritatem non recipiunt, si quis deinceps non receperit, excommunicationis sententiam habebit.* Hactenus Concilium.

Tandem, cum usu ecclesiastico nomine Joannis Evangelistae, hoc est tamquam sacra populo legenda proponatur, dubitare non licet quin sit canonica. Quibus rebus et apertissime expositis et firmissime corroboratis, satis docuisse videor, id quod secunda quaestionis huius parte promiseram, quatuordecim illos libros Veteris ac Novi Testamenti honore divino cum sacris reliquis afficiendos habendosque posthac citra controversiam pro canonicis.

CAPUT X

CONTINET ARGUMENTATIONES ADVERSARIORUM CONTRA EA QUAE CAPITE SUPERIORI DEFINITA SUNT

Nunc tertia pars argumenta subiiciet, quibus permoti esse videntur qui adversa dogmata temere et inconsulte tenuerunt. Nam quod Lutherus argumentatur, nullum librum Veteris Testamenti a christiano recipiendum, quia, si accipimus Moysen in uno mandato, oportet Moysen totum accipere, circumcidi et sabbathum observare, nihil est cur sollicitari debeamus; cum et Tertullianus libris quinque *Adversus Marcionem*, et

Augustinus triginta tribus libris *Contra Faustum Manichaeum* non hoc solum Lutheri argumentum, sed et multa alia copiose docteque refutaverint.

Praeterquamquod multas multorum obiectiones dedita etiam opera in hoc libro dissimulamus, partim, quod frivolae sint et nugatoriae (docuit autem prudenter Aristóteles, quolibet stulto proferente contraria, non decere sollicitum esse sapientem), partim, quod sint aut curiosae, aut inutiles; nec in opere, quod ego et gravissimum et utilissimum fore cupio, expectandum est, dum de remo inflexo et de collo columbae respondeam.

Primum argumentum. Primum itaque argumentum primam conclusionem praefinitam labefactare conatur, quod Baruch libellum illum nec Augustinus, nec Damascenus, nec Innocentius, nec Gelasius, nec Concilium Laodicenum, nec Carthaginense in numero librorum canonicorum supputarunt. Imo Augustinus, cum totum canonem Scripturarum Divinarum texere se profiteretur, libellum Baruch in numeratione praetermisit; et Innocentius, caeteris praeter hunc unum supputatis, reliquos asseruit esse damnandos.

Confirmat autem huius argumenti vim prooemium in hunc librum, ubi, quoniam in Hebraeo canone non habetur, propter notitiam solum legentium adscribi dicitur. Est autem desumptum ex prooemio D. Hieronymi in commentaria Jeremiae. Ob quam etiam causam, cum Hieronymus reliquos omnes prophetas suis commentariis illustrasset, in hunc nihil prorsus commentatus est.

Secundum argumentum. Secundum vero argumentum secundam conclusionem infirmare nititur, quod D. Hieronymus in prologo Galeato, qui praemittitur libris Regum, et in epistola ad Chromatium et Heliodorum, quae Proverbiorum prooemium est, sex illos libros Veteris Testamenti excipit a canone. Quos autem libros reiicit Hieronymus, Ecclesia reiicit, ut cap. *Sancta Romana* 15 dist. Gelasius tradit. Non igitur sunt canonici. Confirmatur quoque idem alia argumentatione non levi.

Nam Cyprianus in *Expositione Symboli* eosdem sex libros patrum auctoritate, a quibus se accepisse ait, a numero sacrorum eximit. Quod idem fecit Melito: qui quidem ad Orientem huius rei sciscitandae causa perrexit, ubi scilicet praedicationis nostrae coepit exordium, cumque diligenter de omnibus exploraverit, omni investigatione comperit, hos libros esse a Veteris Testamenti canone reiiciendos, ut auctor est Eusebius 4 *Ecclesiasticae historiae* libro, cap. 26.

Origenes etiam in *Psalmum primum* hos sex libros cum Hebraeis a canone reiicit, quod Eusebius refert lib. 6, cap. 18. Sed et idem Eusebius lib. 6, cap. 2. hos libros a sacris videtur eximere. Nec ab hac sententia alienus est Damascenus 4 lib, cap. 18, nec D. Thomas de Ecclesiastico certus est; sed ne D. quidem Augustinus in libro *De cura pro mortuis gerenda*. Epiphan. quoque in libello *De ponderibus et mensuris*, libros Sapientiae et Ecclesiastici a canone reiicit. Eadem autem est ratio de aliis quinque. Non est igitur tam explorata ista conclusio quam volumus.

Confirmatur deinde huius argumenti robur, quoniam in Concilio Laodicensi ex Veteri Testamento ii solum enumerantur, quos Hieronymus numerat, nec ulla prorsus mentio de sex illis habetur.

Confirmatur praeterea idem, quoniam a Trullana Synodo probantur octoginta quinque capita canonum Apostolorum; at capite 84 non numerantur inter canonicos nec Tobias, nec Judith, nec Ecclesiasticus; non ergo sunt canonici. Nam huiusmodi libros apostoli Ecclesiae tradiderunt; nec alios sacros habemus quam quos ab ipsis accepimus.

Confirmat autem id postremo, quod synagoga in fide errare non poterat (erat siquidem eadem tunc Ecclesia, quae in gentes deinceps propagata est; quocirca eodem Divino Spiritu continebatur eundemque Deum assistentem et gubernatorem habebat), sed Hebraei omnes sex illos libros a canone reiecerunt, ut constantissime non Hieronymus modo et Josephus, verum etiam Origenes *In primum Psalmum* et auctores reliqui perhibent; non igitur illi sex libri sunt canonici.

Tertium argumentum. Tertium autem argumentum contra ambas conclusiones insistit. Si enim esset erroneum libros illos Veteris Testamenti a canone reieere, profecto viri pii iuxta ac docti, post Pontificum Conciliorumque definitiones, in damnatum errorem neutiquam incidissent. Nec enim verisimile est eiusmodi viros latuisse quid de hac re Summi Pontifices et Concilia praescripserint. Constat autem plurimos eosdemque doctissimos in contrariam sententiam iisse; qui tamen semper in Ecclesia catholici sunt habiti. Nam glossa in prooemium Hieronymi super omnes Divinae Scripturae libros, Joannes item Driedonis primo lib. *De Ecclesiasticis dogmatibus* negant Baruch esse canonicum. At Nicolaus Lyranus *Super Esdram*, cap. 1, et *Super Tobiam*, Abulensis *super Matthaeum* cap. 1, D. Antoninus 3 part., tit. 18, Caietanus cum aliis locis, tum maxime in fine commentariorum super libros historicos Veteris Testamenti, alios etiam sex sacros esse inficiantur. Quos omnes si daremus a fidei definitione exorbitasse, non in ipsos modo, verum in reliquos etiam fideles essemus contumeliosi; ut in quibus zelus Christi ita obdormierit, ut nullus contra praescriptos auctores proclamaverit. Quod certe, ut nullum esset aliud, satis magnum argumentum est, cur eos libros non esse canonicos confiteamur.

Quartum argumentum. Porro quartum argumentum peculiare est, ut Machabaeorum libri e numero canonicorum expungantur. Nam Gelasius Papa reiecit secundum librum, ubi supra commemoravimus; D. autem Greg. lib. Moral. 19 reiicit ambos; reiicit Eusebius in lib. *De temporibus*; et Ricardus lib. 2 *Exceptionum*, cap. 9; et Ocham 4 parte *Dialogorum*, tractatu primo, lib. 3, cap. 16. Ac D. August. *Contra secundam Gaudentii epistolam*, c. 23 docet, ab Ecclesia quidem esse receptos, sed non certa fide.

Nec deest hoc loco copia rationum, quibus idem suaderi possit. Prima est, quod priori libro dicitur Antiochus illustris regnasse anno centesimo trigesimo septimo regni Graecorum; quem tamen anno centesimo quinquagesimo tertio regnum tenuisse compertum est tum ex annalibus Graecorum, tum ex Eusebio in sua *Chronographia*. Item eodem libro et capite abominationem desolationis, quae praedicta est a Daniele, ad idolum Antiochi detorsit auctor libri eius; qua in re falsus est, ut Caietanus in cap. Matthaei 24. ostendit.

Secunda ratio est, quod in 2 lib. auctor culpam a lectoribus deprecatur, quod alienum est a divina auctoritate. Certe qui scripta sua indigere venia fatetur, is Spiritus Sancti oracula non esse clamat, ut etiam Calvinus cap. 9 *Institutionis* argumentatur.

Tertia ratio est, quod eodem libro statim a principio, in epistola quae priori loco ponitur, fit mentio de altera quae e vestigio subditur; dicitur autem scripta anno centesimo sexagesimo nono, cum tamen scripta fuerit anno centesimo octogesimo octavo, quemadmodum in eiusdem epistolae initio videre licet.

Quarta ratio, quod in ea quae secundo loco ponitur, cuius videlicet in superiori commemoratio fit, Judas refertur esse vivus; qui tamen non solum anno centesimo octogesimo octavo, verum etiam anno centesimo sexagesimo nono iam erat vita functus, ut primo Machabaeorum libro cernere est.

Quinta ratio, quod eodem libro secundo dicitur Antiochus membratim divisus; at postea mors eius longe diversa describitur.

Sexta ratio, quod eodem libro secundo quaedam apocrypha referuntur de arca Domini, probanturque ea ex descriptionibus Jeremiae; quae tamen ne per somnium quidem Jeremias adumbravit, quin etiam contraria scripsisse videtur, cap. 3 suae Prophetiae, inquam: *Non dicent ultra arcam Domini*, etc.

Postrema ratio, quod utroque libro referuntur Machabaei duces fuisse super Judam et Hierusalem; quos tamen de tribu Juda non fuisse, sed de tribu Levi notius est, quam ut a me sit in praesentia confirmandum. Philo siquidem libro 2 *De temporibus*, ob eam causam, inquit, inimicitias et simultates ortas id temporis fuisse, quod Machabaei ducatum a domo David surripuerint: id autem manifeste pugnat cum illa Jacob prophetia: *Non auferetur sceptrum de Juda, nec dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est*. Quae singulae rationes si non movent, at simul omnes movere possunt non solum indoctos sed etiam doctos, ut libros Machabaeorum non esse arbitrentur in canone. Atque hae rationes universae quarti argumenti appendices sunt, ut secunda conclusio labefactetur.

Quintum argumentum. Nam quintum praecipuum argumentum cum conclusionibus quidem non pugnat; rationem tamen eam, quae a nobis affertur, non satis firmam esse contendit. Nam Concilium Carthaginense et Innocentius numerant quinque libros Salomonis, Proverbia, Ecclesiasten, Cantica, Sapientiam, Ecclesiasticum. At hos duos posteriores non esse Salomonis inter doctissimos quosque fere convenit; ut Augustinus etiam tradit *De civitate Dei* 17 lib., cap. 20. Erravit igitur Innocentius, erravit quoque Concilium. Quocirca nolebant quicquam de fide pronuntiare, sed ex opinione loquebantur. Ita nullum aut ex Pontificibus, aut ex Conciliis certum argumentum sumitur ad id, quod volumus, confirmandum.

Sextum argumentum. Sextum etiam argumentum invehitur in eas rationes, quae duabus istis conclusionibus confirmandis constitutae sunt. Nam canonicus liber latine dicitur regularis. Id vero bifariam esse potest. Vel enim regularis intelligitur ad firmandam fidem, vel ad instruendos mores. Ergo licet illi libri a Pontificibus et Conciliis definiantur esse canonici, non cogimur protinus credere canonicos esse ad fidei dogmata confirmanda; sed sat est si canonicos posteriori significatione fateamur. Sancti quoque auctores eadem religione testimonia ex quarto libro Esdrae referunt, qua ex his septem, qui a nobis approbantur, ut patet apud Ambrosium, libro *De bono mortis*, c. 10, et *Super Lucam*, cap. 1. At quartum Esdrae librum certum est non esse canonicum. Non igitur ex eo, quod sancti ex huiusmodi libris testimonia tamquam sacra referant, satis ostenditur eos esse divinos.

Septimum argumentum. Septimum argumentum contra tertiam conclusionem est, quod D. Hieronymus ambigit, an epistola illa ad Hebraeos sit canonica; imo asserit Latinos eam non recipere, ut patet ex lib. *De viris illustribus* in Caio, et ex commentariis super Isaia. Eusebius item (libro 6, cap. 16) *Caius*, inquit, *vir disertissimus Pauli apostoli tredecim esse epistolas asserit, eam quae ad Hebraeos scripta est non commemorans, quae et nunc apud Latinos putatur non esse Pauli apostoli*. Non igitur certum est eam esse canonicam. Dubitat etiam idem Hieronymus de auctoritate huius epistolae in lib. *De viris illustribus* in Paulo, et in *Epistola ad Paulinum*, et in *Commentariis Jeremiae*.

Ac ne omnia ad Divi Hieronymi auctoritatem revocentur, ratio hoc idem ipsa suadet. Prima Lutheri est, in prologis dicentis: *Ad Hebraeos epistola nec Pauli est, nec ullius*

apostoli. Nam durum habet nodum, quod in 6 et in 10 capite simpliciter denegat poenitentiam peccatoribus post baptismum; et duodecimo cap. ait Esau non invenisse poenitentiae locum, quamquam cum lacrimis inquisiverit eam. Quod est contra omnia Evangelia et epistolas Pauli. Haec Lutherus.

Alteram quoque rationem adiiciunt viri quidam haud mediocriter in Ecclesia Catholica celebres, quod si Pauli haec epistola fuisset, procul dubio ad Hebraeos ab Hebraeo, sermone fuisset hebraico conscripta. At non esse multis argumentis suadent; tum quoniam auctor huius epistolae, *Melchisedech*, inquit, *interpretatur rex iustitiae*; quod si hebraica lingua diceret, absurdum esset, non aliter ac si dixisset: Melchisedech interpretatur Melchisedech; tum quoniam idem auctor hebraica testimonia citat, non iuxta veritatem hebraicam, sed iuxta translationem Septuaginta; non erat igitur Hebraeus hebraea linguas scribens ad Hebraeos, tum quoniam epistola hebraica nusquam gentium reperitur; non est autem probabile ex omnibus epistolis apostolicis hanc unam periisse, nam reliquae in idiomate quo ab Apostolo sunt scriptae apud nos servantur.

Tertia insuper ratione suadent auctorem huius epistolae non fuisse Paulum, quoniam ad probandum Hebraeis Christum esse filium Dei, illo testimonio utitur: *Ipse erit mihi in filium, et ego ero illi in patrem*. Quod tamen in germano literae sensu de Salomone intelligitur, ut patet in lib. 2 Reg. et in 1 lib. Paralipomenon. Dedecet autem tantum Apostolum in tanta re, idque in principio epistolae, Hebraeis pertinacibus loquentem, argumento imbecillo uti.

Quartam adhuc rationem addunt, quoniam auctor huius epistolae asserit se in doctrina evangelica ab his qui Dominum audire confirmatum. At Paulus ad Galatas clamat se non didicisse Evangelium ab homine, sed sine nomine per revelationem Jesu Christi.

Quintam rursum apponunt, quod huius epistolae auctor loquens proprie de testamento, qua ratione a pacto distinguitur, probat Vetus quoque Testamentum morte ac sanguine confirmatum, probatque Exodi testimonio, ubi tamen Moyses non de testamento proprie, sed de pacto loquebatur. Non est igitur ille Paulus, ut qui minus apte referat Sacrarum testimonia Literarum.

Postrema ratio est, quoniam eiusdem epistolae auctor adstruit in arca fuisse urnam mannae, virgam Aaron et tabulas; cum tamen tertio libro Reg. expresse dicatur in arca non nisi tabulas fuisse. Nec igitur Pauli est, nec epistola canonica, utpote quae cum libro canonico evidentissime pugnet. Ecce quibus rationibus Erasmus Roterodamus et hunc secutus Caietanus tertiam conclusionem moliuntur evertere.

Octavum argumentum. Quartam vero conclusionem infirmare conantur argumentis eiusmodi. Salutatio epistolae quae Jacobi inscribitur nihil Dei, nihil Jesu Christi, nihil gratiae pacisve sonat, sed profano more salutem dicit. Non ergo sapit apostolicum usum et auctoritatem. Quare non videtur Jacobus auctor eius epistolae, atque adeo ne alius quidem apostolus. Cuius rei alia coniectura est apud Euseb. lib. 2 *Hist. eccles.* cap. 23 de hac epistola disserentem his verbis: *Sciendum tamen est, quod a nonnullis non recipiatur, nec facile quis antiquorum meminerit eius*. Nam quod Lutherus pingui minerva argumentatur, hanc epistolam nullius apostoli esse, quia contra Paulum tribuit operibus iustificationem, et a viris doctis prorsus contemnendum est, et a nobis dissimulandum, ne de fide et operibus k \mímbre!disseramus.

Nonum argumentum. Nonum argumentum adversus eandem conclusionem intenditur; quod stylus epistolae secundae, quae Petro tribuitur, longe alius sit ab stylo primae, ac

proinde non sint ab eodem auctore conscriptae. Certum est autem auctorem primae fuisse Petrum apostolum. Non igitur secunda a Petro apostolo scripta fuit. Ob hoc enim argumentum de illa secunda epistola in secunda epistola ad Cyprianum Hieronymus dubitat; atque Eusebius (lib. tertio, cap. 3) *de secunda Petri multis*, inquit, *incertum est*, etc.

Decimum argumentum. Decimum argumentum in eandem conclusionem est, quod Eusebius libro tertio *Eccles. Histo.* eorum sententiae subscribir, qui asserunt duas posteriores Joannis epistolas non esse Evangelistae, sed cuiusdam Joannis cognomento Presbyteri; unde et salutatio harum epistolarum huiusmodi est: *Senior Caio, Senior Electae*. Est autem idem senior qui presbyter. Sed etiam Hieronymum in hanc Eusebii opinionem liquet descendisse, in libro *De viris illustribus*, cum et Joannis evangelistae et Papiae vitam operaque texeret.

Undecimum argumentum. Undecimum eandem item conclusionem labefactare contendit, quod epistola Judae testimonium refert ex libro Enoch apocrypho. Quamobrem multi eam merito reiecerunt. Nam plerosque reiecisse Hieronymus auctor est; Eusebius item 2 *Eccles. Hist.* lib.

Duodecimum argumentum. Postremum argumentum contra quintam conclusionem multis coniecturis nititur, quas omnes conguessit Erasmus in annotationibus in Apocalypsim. Igitur quantum complector animo, novem causas repetit, cur Apocalypsis non esse Joannis Apostoli et Evangelistae videatur; unam, quod Eusebius lib. 3 *Hist. eccl.* asserit, Apocalypsim non esse Joannis Evangelistae; alteram, quod Dionysius Alexandrinus, gravis in primis auctor et qui candidissime hoc libro iudicavit, suspicatur opus ab alio quopiam Joanne conscriptum: tertiam, quod Dorotheus Tyri episcopus ac martyr prodidit, Joannem Evangelium suum scripsisse in insula Pathmo; de Apocalypsi autem nullam omnino facit mentionem; quartam, quod Caius, vir sane orthodoxus, aperte negat Apocalypsim esse Joannis Evangelistae apud Eusebium libro septimo, capite vigesimo primo: quintam, quod Anastasius in suo *Catalogo*, ubi sine controversia de huiusmodi rebus accuratissime disputavit, non audet affirmare hoc opus esse Joannis Evangelistae; sextam, quod Joannes Evangelista nomen suum per modestiam in Evangelio tacet, auctor vero Apocalypseos suum contra nomen frequenter inculcat; septimam, quod Graeci hunc librum non receperunt, ut auctor est Hieron. ad Dardanum; imo multi eruditissimi viri totum librum ceu fictum insectati sunt, quasi nihil haberet apostolicae gravitatis, nec in sententiis quicquam esset quod apostolica maiestate dignum videretur; octavam, quod stylus Evangelii et huius libri magnopere discrepant; nonam, quod in graecis codicibus non erat titulus Joannis Evangelistae, sed Joannis Theologi, qui alias Presbyter cognominatus est. His coniecturis Erasmus utitur, ut hunc librum Joanni Evangelistae adimat.

At Lutherus nec apostolicum, nec propheticum existimat, quod beatos dicat eos qui servant quae in ea scripta sunt, cura tamen nemo sciat an felix sit, an non sit; et praeterea cum humana intelligentia scripturam illam penitus non assequatur, tantundem, inquit, est, ac si eam non haberemus. Quippe divini libri, quoniam ad populi utilitatem accommodantur, ab humana intelligentia non sunt prorsus remoti. En argumenta, quibus fidei veritas impugnari quidem ab hominibus potest, vinci certe aut superari non potest. Quod parte huius quaestionis ultima palam fiet, ubi eorum argumentorum quantum quodque valeat quantumque idoneum sit unumquodque videbimus.

CAPUT XI

UBI CONFUTANTUR ARGUMENTA CAPITE NUNC PROXIMO POSITA

Non ego catholica dogmata crassis istorum circumfunderem tenebris, nisi lumen possem accendere, quo quasi sole ex oriente fugarentur. Alioquin in haereticorum argumentationibus recitandis digitos ad fontes solum intendere, ne videlicet lutulentae illorum aquae in nostra scripta deriventur, consilium est amicorum quidem, sed nisi me fallit amor, timentium, ubi non est timor. Existimarent namque imperiti argumenta esse maiora, quam ut a nobis refelli possent, si aut summatim et breviter perstringeremus, aut certe omnino dissimularem. Mucronem itaque adversariorum ipsi, qui acuimus, retundemus.

Responsio ad primum. Nam ad primum argumentum tametsi respondere possumus non omnes libros canonicos esse simul ab universa Ecclesia receptos, quo fieri potuisse, ut quem priora Concilia minime recepissent, eum posteriora confirmarent; respondemus tamen, idque verius, Baruch prophetiam tamquam partem quandam Jeremiae fuisse a veteribus computatam. Quod, ne nostrum videatur esse commentum, testimoniis antiquitatis roborandum est.

Augustinus in primis tradit hoc 18 *De civit. Dei* lib., haec in verba: *Prophetans autem de Christo Jeremias, Hic Deus meus, inquit, et non aestimabitur alter ad eum: Posthac in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Atque e vestigio Augustinus, *hoc testimonium*, ait, *quidam non Jeremiae, sed Baruch scribae eius attribuunt; sed Jeremiae celebratius habetur.* Et auctor lib. *Qu. Vet. et Nov. Testam.*, qu. 102, sive Augustinus, sive quicumque tandem alius is fuerit. Cassiod. etiam in psalm. 81. Chrysostomus quoque idem testimonium nomine Jeremiae citat, in homil. quadam *De Trinitate*. Sexta etiam Synodus, sess. 8, refert ex eiusdem Chrysost. altera homilia, cuius initium est *Profundam sectionem*, nomine Jeremiae illud idem testimonium.

Clemens item Alex. lib. 1 *Paedag.*, cap. 10, illud *Audi Israel mandato, vitae*, etc. quod Baruch 3 nos habemus, Jeremiae assignavit: et lib. 2, c. 3. referens illud: *Ubi sunt*, etc., Divinam Scripturam vocat. Et Basil. 4 lib. *Contra Eunomium* super illud: *Ut cognoscant te solum verum Deum*; Ambrosius item lib. 1 *De paenitentia* cap. 8 et lib. 3 *Exameron*, cap. 14 et lib. 1 *De fide*, cap. 2. ex eodem lib. sub nomine Jeremiae testimonia referunt. His adde Sixtum Papam in epist. sua prima ad omnes Christi fideles; Felicem in epist. ad Petrum episcopum Antiochenum in 5 Synodo condemnatum; Pelagium denique in epistola ad Vigilium.

Ecce qui libellus Baruch nomine nunc legitur, eum olim antiqui Jeremiae tribuebant, essetque difficile credere, nisi testes huius rei certissimos haberemus, quorum auctoritate primum illud argumentum difficulter quidem, sed abunde tamen elusimus.

Ad confirmationem autem facilius responderi potest. Fateor enim tempore D. Hieronymi, quod nunc tenemus, id non fuisse adeo certum. Sed quemadmodum ante tempora Hieronymi, licet quidam asseruerint Epist. Jacobi ab alio sub nomine eius editam, tamen paulatim, ut idem ait, procedente tempore, obtinuit auctoritatem; et epistola Judae, quam a plerisque Hieronymus adstruit fuisse reiectam, auctoritatem usu meruit, ita et liber iste Baruch, quamquam olim a quibusdam non fuerit receptus, modo tamen dignus est habitus qui ab Ecclesia et Conciliis universalibus recipetur.

Responsio ad secundum. Secundum quoque argumentum facile diluitur. Nec enim verum est in libris canonicis decernendis Ecclesiae regulam esse Hieronymum, quod Caietanus perperam, ne dicam perniciose existimavit. Hieron. quippe, ut Joan. Cochlaeus vere dixit, in enumeratione canonicorum librorum Veteris Testamenti Josephum secutus est; qui in 1 lib. *Adversus Appionem* ex maiorum suorum traditione, ut inquit, 22 libros enumerat. Auctor est Euseb. lib. 3, c. 9 et 10. At August. non Judaeos, sed Christianos in ea re sequitur, et recte hic quidem. Nam Ecclesia gentium columna est et firmamentum veritatis. Probaturo vero a Gelasio sententia Hieronymi non in canone Sanctarum Scripturarum constituendo, sed in his auctoribus condemnandis, quos Hieronymus zelo Dei et fidei religione reprehendit. Atque ad secundum argumentum haec satis dicta sint.

Nam ad primam eius confirmationem respondeo, id quod doctores fere credunt, librum illum non esse Cypriani, sed Ruffini. Certe D. Cyprianus in *Epistola ad Rogatianum*, Ecclesiasticum, et in libro *De habitu virginum*, Sapientiam, ut divinos libros citat; quod vero Ruffinus asserit, ex patrum traditione eos libros a canone reiiciendos, pace lectoris dictum sit, patrum traditiones ignoravit. Tertium namque Carthaginense Concilium, quod hos inter canonicos numeravit, dicit se a patribus accepisse; et August. lib. 1, *De praedest. sanctorum*, proximos apostolorum affirmat librum *Sapientiae* tamquam divinum citavisse; atque Dionysius ex eodem libro magno praefationis honore testimonium allegat, inquiens: *In primis scripturarum institutionibus quendam de divina Sapientia dixisse comperies; Amator factus sum formae illius.*

Quid omnes commemorem? Hieronymus in primum caput *Jeremiae*, ut librum prophetae citat; Ambrosius autem 1 lib. *De fide*; Gregor. 18 *Moralium*, et Concil. Sardicense in epistola ad omnes episcopos, ut divinum librum *Sapientiae* referunt; Concilium demum Toletanum undecimum in confessione fidei Sanctam esse Scripturam asseverat.

Quid Ecclesiasticum? Ut divinum citat Clemens Alexand. 7 lib. *Strom.*; Ambros. serm. 31 et lib. 4. *De fide*; Evaristus Papa in epistola prima *Ad episcopos Africanos*; Sixtus secundus in epistola *Ad Gratum episcopum*. Utrumque autem librum Divinam Scripturam esse tamquam rem certam in fide tradit Epiphanius *Haeresi* 76. Anomaeorum.

Non igitur patrum traditione eos libros Ruffinus, sed suo potius sensu refutavit. At eo tempore, quo res nondum erat definita. Qua etiam ratione et reliquos excusamus. Nam quod D. Thom. in eam sententiam advocatur, id ferendum nullo modo est, ut ex I parte, q. 1, art. 3 colligere licet, et ex commentariis in quartum caput *De divinis nominibus*. Sed in illa quaest. 89 nihil de suo dixit; quin ad verbum retulit Augustinum; qui tamen quam haberet constantem firmamque sententiam lib. 2 *De doct. christiana* cap. 8 et lib. 17 *De civitate Dei*, c. 8; et *Ad Horosium contra Priscillianistas*, cap. 11 imo eo ipso libro *De cura pro mortuis gerenda*, c. 17 manifeste declaravit.

Secunda autem confirmatio, quae ab auctoritate Concilii Laodicensi sumitur, imbecilla est. Non enim Concilium negat esset canonicos, licet inter canonicos noluerit annumerare; quod nondum ea res satis erat explorata. Videlicet, quod saepe iam diximus, non omnes libri canonici ab Ecclesia sunt communi consensu recepti.

Ad tertiam vero confirmationem (quoniam nihil in praesentia de auctoritate canonum, qui dicuntur Apostolorum, disputare volumus, nam haec quaestio ab ea quae nunc in manibus est separatur) dupliciter respondemus. Prius, ne quis eiusmodi argumento nos

velit urgere, intelligat eodem cap. 84 tres Machabaeorum libros inter canonicos supputari. Quod si Apostolorum hos octoginta quinque canones recipere cogimur; respondeant hic ipsi nobis, qui Machabaeorum libros reiiciunt; sin autem, ne confiteantur hos esse canonicos, testimonium huius capituli contemnunt, iam profecto non est, cur pondere illius nos velint obruere.

Sed hanc disputationem, ut diximus, in aliud tempus reservantes, quod ad praesentem locum satis est, alteram responsionem subiicimus: Clementem, qui eos canones dispersos in unum volumen congregasse dicitur, non omnes libros canonicos collegisse, quos apostoli verbo tenus Ecclesiae tradiderunt. Non enim aliunde vel Concilia, vel patres apostolorum proximi hos esse sacros quam ab apostolis didicerunt.

Ait tamen Iren. lib. 3, c. 3 referturque ab Euseb. lib. 5, cap. 6. Clementem, quoniam cum apostolis vitam semper egerit atque ab apostolis institutus fuerit, recentem gessisse traditionis eorum memoriam et eorum formam, semper in oculis habuisse. Ita si haec responsio non placet, detur alia: non omnes illos canones a Clemente editos, sed nonnullos a Graecis adiectos esse.

Ad postremam denique confirmationem, huiusmodi habeto responsum. Ut cum iis liberaliter agamus, donemusque eis Synagoram in fide errare non posse (quod tamen non perinde ut de Ecclesia Catholica certum est), negamus hos libros a Synagoga esse reiectos. Aliud est enim non recipere, aliud vero reiicere. Iudaei ergo intra suum canonem hos quidem libros publica auctoritate minime receperunt, tametsi nonnulli etiam ex eis divinos et sacros esse crediderunt. Qua de re vide Cochlaeum in libello *De canonicae scripturae et Catholicae Ecclesiae auctoritate*. De secundo igitur argumento hactenus.

Responsio ad tertium. Ad tertium autem praecipuum argumentum respondetur, ante id temporis nec rem fuisse tam expeditam, nec Conciliorum lectionem tam assiduam, nec haereticorum impudentiam tam procacem in libris canonicis vel infirmandis, vel etiam reiiciendis. Quocirca non fuerunt perinde solliciti fideles de huiusmodi quaestione, cuius definitionem sine iactura pietatis poterant ignorare.

Quod si argumentum idem contorquere in adversarios volumus, nihil est quod facilius efficere possimus. Nam, ut ex Concilio primo Toletano didicimus, *si quis dixerit vel crediderit alias scripturas, praeter eas quas Ecclesia Catholica recipit, in auctoritate habendas esse vel venerandas, anathema est*. Cum ergo plerique, quod retro nos ostendimus, hos libros tamquam divinos venerentur, certe, si Ecclesia non reciperet, in anathema Concilii Toletani pariter omnes incurrerent. Ne igitur hos audaciae et temeritatis condemnemus, illos potius ignorantia laborasse concedamus. Imo cum perniciosius Ecclesiae sit libros recipere pro sacris, qui revera non sunt, quam librum reiicere, qui alias vere sacer est, ut D. Thom. prima parte, quaest. 68, artic. 1; et *De potentia quaest.* 4, art. 1, latius explicat, cum Concilium Carthaginense, Florentinum, Tridentinum, Innocentius, Gelasius ac fere sancti omnes hos libros tamquam sacros Ecclesiae tradiderint; profecto si ii non essent, perniciosissime falleremur. De tertio igitur argumento satis dictum est.

Responsio ad quartum. Ad quartum vero argumentum primo dicitur, quod Gelasius forsitan unius libri nomine ambos complectitur; quod etiam in Esdra non ipse modo fecit, sed et Isidorus et Hieronymus, qui Esdras interpretatus unicum edidit, sequens Hebraeorum consuetudinem, qua Esdrae primus et secundus liber in uno est, ut Origen. in *primum Psalmum* docet, et Eusebius lib. 6, capitulo 18. Hanc autem mentem fuisse

Gelasii vel illud abunde magnum argumentum est, quod idem ipse probat lectionem Scripturarum quae per anni circulum distribuuntur, librum autem Machabaeorum pro dominicis octobris, in quibus ambos Ecclesia legit. Deinde respondetur Gelasium de secundo libro ambiguum forte sententiam tenuisse, eoque consilio in enumeratione eum librum praetermisisse. At August. 18 *De civitate Dei*, Isidorus 6 *Etymologiarum*, utrumque Machabaeorum ab Ecclesia recipi asseverant; quod et in prooemio horum librorum asseritur. Nec id modo in dubium vocare licet, quod D. Gregorio, Eusebio atque reliquis licuit aliquando dubitare.

Iam ad primam rationem, quae in huius quarti argumenti confirmationem affertur, Joannes Annii in commentariis super secundum librum Philonis *De temporibus* tradit libros Machabaeorum, qui absque temporibus scripti erant, Josephum adiectione temporum apocryphos reddidisse. Ostendit vero id argumento quo nos usi sumus; quo eodem Joannes quoque Lucidus permotus est 4 suae *Chronographiae* libro. Unde autem Annii noster acceperit, aut sine temporibus Machabaeorum olim libros haberi, aut Josephum adiecisse tempora, ingenue fateor, me praeterit. ed si id verum est, quemadmodum mendum, quod in numeris facillimum est, non auctoribus, sed librariis imputatur, ita menda quae Josephi per incuriam inducta sunt, non auctori libri Machabaeorum, sed Josepho tribuamus; nec ob id libros hos apocryphos existimabimus. Tametsi Josephum germanam veramque Catholicorum lectionem vitiasse, viris ecclesiasticis omnibus dissimulantibus, atque adeo conniventibus, mihi quidem non fit verisimile. Nisi volumus mille quingentos annos, et eo amplius, Ecclesia in utramque aurem dormitante, inimicum hominem zizania superseminasse.

Quamobrem multo melius Euseb. Caesariensis, licet hos libros non crediderit in sacrorum numerum referendos, asserit tamen auctorem illorum non supputare Graecorum regnum ab Alexandro, sed a Seleuco Nicanore, qui regnavit in Syria anno a morte Alexandri exacto undecimo. Cui numero si addas quinque annos, quibus Alexander tamquam monarcha imperavit Graecis, conficitur numerus annorum exactus sexdecim; quibus minor erat supputatio monarchiae Graecorum iuxta rationem hebraicam. Nam Graeci ab Alexandro supputabant.

Igitur quod iuxta annalia graeca Antiochus regnasse dicitur anno centesimo quinquagesimo tertio, et iuxta primum Machabaeorum anno centesimo trigesimo septimo, verborum, non rerum dissensio est. Quippe, si centesimo trigesimo septimo sexdecim adicias, numerus centesimus quinquagesimus tertius conficietur. Joannes vero Lucidus in eo discrepat ab Eusebio, quod scribit Alexandrum post adeptam monarchiam annos septem regnasse, Seleucum vero anno octavo post mortem Alexandri iam exacto. Sed quod ad praesentem attinet quaestionem, non admodum refert, utrum ex his verum sit, cum supputatio praecipua, de qua hic agimus, minime varietur.

In huius vero confirmatione argumenti Ambrosius Catharinus Caietanum affirmat tot peccata admisisse, quot verba pene effudit. Sic enim ille loquitur. Nec advertit homo ad carpendum promptulus, se quoque in reprehendendo Caietano saepe ac multum errasse. Hoc certe loco ter erravit. Sed istius errores coarguere nec meum est, nec huius temporis.

Quid ergo? Nonne hic peccavit Caietanus? Peccavit sane. Primum in eo, quod temere et inconsiderate, ne superbe dicam et arroganter, auctorem libri Machabaeorum ait in intelligentia Danielis esse deceptum, quem constat Spiritus Sancti afflatu eum librum

scripsisse. Deinde falso existimat Caietanus, si auctor libri Machabaeorum verba Danielis usurpat, idcirco Daniele interpretari. Quasi non licuerit Bernardo verbis Scripturarum passim uti, quas si arguat ab ipso male intelligi, quod verba non in eum afferat sensum, qui Scripturarum erat germanus et proprius, is stultus esse videatur. Certe poetae recentiores veterum versus etiam integros usurparunt elegantissime, nec tamen priorum illi versus a posterioribus in eandem sententiam capiuntur.

Fallitur praeterea Caietanus in eo, quod putat Danielis prophetiam non potuisse ad idolum Antiochi referri, quia Dominus ad futura tempora referendam declaravit. Eadem quippe scriptura et ad Luciferum pertinet, et ad Nabuchodonosor, et ad Antichristum. Vanissimum ergo fuit auctorem libri Machabaeorum reprehendere, quod in idolo, abominatione et desolatione Antiochi ad verba Danielis alluserit, vel ea certe in simili causa usurparit. Nam, etsi in illum sensum Daniele adduxisset, id fecisset egregie, quod et Paulus et apostoli caeteri saepe fecerunt.

At secunda ratio duobus modis refellitur. Prius enim nihil impedit ut Spiritus Sanctus scriptori assistat, qui in quibusdam tamen humano more ex modestia loquitur. Sic enim Paulus ait: *Etsi imperitus sermone, sed non scientia*; et rursum: *Ut minus sapiens dico plus ego*; et iterum: *Donate mihi hanc iniuriam*. Posterius, aliud est loqui de ipsius historiae veritate, aliud de interpretatione in aliam linguam. Interpres ergo veniam petit non falsitatis, quae nulla erat, sed elocutionis, quae ab homine erat. Secunda igitur illa ratio hac duplici responsione convellitur.

Sed et tertia bis quoque confutari potest; et quia non est opus confiteri epistolam, cuius in priori fit mentio, eam esse quae e vestigio subditur; quod si esse quis contendat, habet in promptu quid dicat, puncta librariorum incuria esse male distincta. Illa enim verba: *anno centesimo octogesimo octavo*, non sunt initium epistolae sequentis, sed finis antecedentis, ut subsequens epistola hoc principium habeat: *Populus qui est Hierosolymis*. Cuius rei illud est argumentum, quod diem annumve quo scribitur epistola, non ab initio statim, sed a fine ponere solemus; salutationem vero statim a principio. Tametsi utrumque Constantinus et in epistola ad Donum papam et in epistola ad Georgium Constant. patriarcham coniunxerit. Quae igitur secundo loco ponitur, haec scripta est anno centesimo sexagesimo nono, ut in priori epistola dicitur: quae vero ordine quidem scripturae antecedit, sed reipsa tamen posterius missa est, ea scripta fuit anno centesimo octogesimo octavo.

Ita ad quartam rationem facile dici poterat, quod ante monuimus, illam epistolam non esse cuius prior meminit. Quare nec necesse est fateri eam esse scriptam anno centesimo sexagesimo nono. Quin compiler illius secundi libri, sive is fuerit Iosephus, ut Anno placet, sive quisquam alius, quascumque epistolas invenire potuit a Iudaeis scriptas, nullo servato ordine, in initio libri forsitan collocavit.

Quod si secundam illam esse admittimus, quam commemorat prima, dicere oportet numerum non secundum hebraicam computationem haberi, sed secundum graecam. Potuit enim, nec id incommode, fieri, ut qui eas litteras dederint, ii graecam monarchiae supputationem fuerint secuti, quam tamen is, qui librum illum dicitur in compendium redeigisse, noluit immutare, sed exscribere numerum ut scriptum reperit. In aliis vero secutus est semper supputationem hebraicam.

Judas itaque mortuus est, iuxta Hebraeorum rationem, anno centesimo quinquagesimo secundo expleto; hoc est anno centesimo quinquagesimo tertio. Quibus si apponas sexdecim annos graecae supputationis, constat numerus centesimus sexagesimus nonus,

qui idem est cum priori. Nam, quo anno Judas mortuus est, scripsit epistolam. Ita non est necesse cum Ruperto, libro *De victoria verbi*, alium a Machabaeo Judam divinare, qui eam epistolam dederit.

Ad quintam, non desunt qui existiment non Antiochum membratim divisum, sed ducem ab eo missum; sic enim videtur 1 capite significari: illum vero fuga elapsum morbo pestilenti interiisse, ut capitulo 9 dicitur. Sunt etiam qui contendunt, in cap. Illo 1 particulam et adiectam esse librariorum vitio, lectionem autem veram hanc esse: *Percusserunt ducem, et eos qui cum ipso erant diviserunt membratim*, etc. Scio autem verbum *percutere* interdum significare idem quod occidere, ut eo loco: *Percussit Philisthaeum*, etc., et ibi: *Percussit Saul mille*, etc. Sed non cogimur hic, vocabuli propria significatione deserta, ad dictionem confugere figuratam, praesertim cum Danielis 2 cap., de Antiocho scriptum sit: *Et venient super eum Romani, et percutietur*; quo loco Hieronymus, *Percussus*, ait, *dicitur esse, non quod interierit*, etc., et 2 Reg. 2: *Servi David percusserunt de Benjamin 360 qui et mortui sunt*.

Sed ne illud quidem huic expositioni repugnat, quod Lyranus obiicit, Antiochum, ut hic dicitur, cecidisse. Non enim semper eo verbo mors significatur, sed, qui victus est, cecidisse vere asseritur. *Ceciderunt*, inquit, *per prona fugientes*.

Sed ne illud quidem obstat, quod ibi legitur: *Cum ingressus esset intra ambitum fani, clauserunt templum; cum autem intrasset Antiochus*, etc., ubi videtur designari Antiocho concluso nullum fuisse locum fugiendi relictum. Non enim intelligendum est templum clausum post ingressum ducis, sed cum milites essent intra fani ambitum; ut, si exempli causa dicamus, in atriis sacerdotes clauserunt ianuas templi. At contra, cum milites Antiochi aditum templi oclusum aperuissent, ut cognita res est, lapidibus sunt a Judaeis obruti. Potuit ergo dux ipse percussus, si ducis nomine Antiochus intelligitur, quo aditu aperto intraverat, exire atque fugere; ob quam fugam cap. 9 dicitur inhoneste ac turpiter de Perside rediisse.

Sed ne rimulas quaerere ad elabendum videamur, illa responsio et planior et verior est, cui historicorum gravium consentit auctoritas, non eundem esse Antiochum, de quo primo capite, et de quo capite nono perhibetur, sed ibi Antiochi Magni mortem scribi, hic vero Antiochi Epiphanis, cuius etiam finis primi libri capite sexto textitur. Nam illum Strabo libro 16 ait templum Beli expoliare conatum, finitimos Barbaros interemisse.

Ad sextum, licet Rupertus omnia ea figurate velit intelligi de arca Novi Testamenti, id est humanitate Jesu Christi, ad literam tamen miraculum illud vel iam factura est, cum expulsis gentibus a Judaea, Hebraei ex diversis locis, ubi erant dispersi, convenerunt; vel forte etiam in conversione Judaeorum ante diem iudicii futura, fiet.

Nec nostris coniecturis divina promissio debilitanda est. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.

Postrema demurn ratione solvenda varie torquentur auctores. Alii namque fingunt Machabaeos per matrem a tribu Juda originem ducere; eaque ratione defendunt sceptrum de Juda non esse translatum. Alii, sequentes traditiones Thalmud, adstruunt, Machabaeis quoque existentibus ducibus fuisse iudices quosdam ex tribu Juda, penes quos summa decernendi atque imperandi potestas resideret, qui hebraice סְנֵהֶרֶין <[zanedrin], latine Senatus, ut apud Romanos, appellabatur. Unde illud est: *Populus qui est Hierosolymis senatusque et Judas*, etc. Hos itaque cum Herodes, qui primus ex alienigenarum genere ortus regnum Judaicae gentis obtinuit, in odium Davidici regni de

medio sustulit, tunc vere sceptrum de tribu Juda dicitur abstulisse. Alii hunc nodum solvunt afirantes aliam Jacob prophetiam, promissionem fuisse ad legem comminationum intelligendam; quae scilicet mutatis moribus commutetur, et quemadmodum sententia adversus Ninivitas post poenitentiam translata est, ita quoque haec divina promissio filiis Judae peccantibus fuerit commutata. Quam quidem normam in explincandis tum comminationibus tum promissionibus ex Ezechiele desumunt, apud quem Dei et comminatio et pollicitatio pro conversis aut aversis hominum moribus transferuntur.

Nos vero, quibus consilium est alienas expositiones non inimice aut insectari aut repellere, facilius hunc locum expediemus, si ex primo Machabaeorum libro intelligamus populum Judaeorum ducatum Machabaeis tradidisse, non tamquam proprium et haereditarium, sed ad legem depositi conservandam; ut videlicet israeliticam plebem interea tuerentur, donec surgeret propheta fidelis, vel qui eos instrueret, vel quem de tribu Juda venturum expectabant. Qua ex re sceptrum de tribu Juda non auferebatur; eo praesertim, quod ipsa quoque tribus in hoc populi conductum sententiamque a principio saltem creditur consensisse.

Quartum ergo argumentum cum suis confirmationibus hoc modo fuerit confutatum. Nam quod argumentum Caietanus in Matthaei 24 cap. ponit, auctorem libri Machabaeorum errasse in interpretatione prophetiae Danielis, quam ad Antiochum ille refert, cum Lucas ad exercitum Romanorum perspicue retulerit, id nullius momenti est. Eadem quippe litera et ad Nabuchodonosorem et ad Antichristum spectare potest. Sic eadem et ad Anthiocum et ad idolum Romanorum et ad Antichristum pertinet. Quae omnino res, quoniam nihil obscura est, nostra explicatione non eget.

Responsio ad quintum. At quintum argumentum refellamus. Non modo Conc. Carthaginense et Innocentius, sed plerique alii Sapientiam et Ecclesiasticum Salomonis assignaverunt. Nam librum quidem Sapientiae nomine Salomonis citat Tertullianus *De praescriptionibus haereticorum*; Origen. *Super epist. ad Romanos* lib. 8; Cyprianus *sermone quarto De iinmortalitate*; Basilius lib. 5 *Contra Eunomium*; Ambrosius *sermone 8 in psal. Beati Immaculati*, et lib. 3 *Exameron* cap. 15 et 4 lib. *De fid.* cap. 6 et Euseb. 11 lib. *Praeparationis evangelicae* cap. 5. Quin Eusebius ipse lib. 4 *Eccl. hist.* cap. 22 asserit, Egesippum, Irenaeum et omnes antiquos librum *Sapientiae* Salomonis tribuisse. Tribuerunt certe Evaristus in *Epist. ad episcopos Africanos*; Félix primus *Ad omnes episcopos Galliae*; Félix secundus *Ad Athanasium* et caeteros episcopos Aegypti; Epiphanius *Haeresi 76 Anomaeorum*; Damascenus quarto suae *Theologiae libro*, ubi Jodocus Clichtovaeus multis argumentis contendit, librum illum non fuisse Philonis, sed Salomonis, in quibus illud máximum est, quod verba quae auctor cap. 9 eiusdem libri de se dicit, non alii quam Salomoni congruere possunt.

Ecclesiasticum quoque auctores nobilissimi Salomonis nomine retulerunt; Clemens Alexand. lib. 7 *Strom.*; Gregorius Nazianzenus oratione octava; Basilius quarto libro *Contra Eunomium*; Chrysostomus sive quis alius fuerit, homil. tertia *imperfecti operis in Mathaeum*; Ambros. super 7 caput prioris ad Corintio; Hieronymus in cap. 10 *Ecclesiastis*; Cyprianus *Ad Rogatianum*, et 3 lib. *Ad Quirinum*, et 1 serm. *De eleemosyna*; Cassiodor. in psal. 55 et 66 et 93; Gregorius 10 lib. *Moralium*, et 1 quaest., 1 cap. *Non est putanda*; Sixtus primus in *Epist. ad omnes fratres*; Marcellinus *Ad Salomonem episcopum*; Fabianus *Epist. ad omnes Orientales episcopos*; Sixtus secundus *Ad Gratum*; Damasus *Ad episcopos Italiae*; Joannes Papa *Ad Valerium*

episcopum. Quod si post tot tamque graves auctores libros illos Salomonis esse asseveremus, nihil erit profecto cur timere debeamus.

Deinde librum esse huius aut illius scriptoris non admodum interest catholicae fidei, dummodo Spiritus Sanctus auctor esse credatur. Quod Gregorius in prooemio super Job c. 1 erudite et tradit et explicat. Nec enim refert qua penna rex epistolam scripserit, si vere scripsit. Unde nihil obstaret, ut in ea re, quae ad fidem non pertinet, Innocentius et Concilium Carthaginense communem antiquorum opinionem sequerentur. Nec proinde tamen in libris canonicis enumerandis errare potuere, quippe quod ad fidem attinere certum sit.

Deinde, ut has duas responsiones praetermitteremus, habemus aliam multo potiore, quam ex Euseb. lib. 11 *Praeparationis evangelicae* Joannes Driedonis expressit. Cum enim Salomon, iuxta Scripturam, locutus fuerit tria millia parabolarum et carminum quinque millia, quae non sunt in unum aliquod volumen a Salomone coacta, fuerunt alii atque alii qui sententias Salomonis sparsas collegerunt, ut patet Proverbiorum c. 25.

Ita Augustinus Eugubinus, secutus rabbi Moysen et thalmudistas, credidit Isaiam libros Salomonis scripsisse, quod equidem incertum habeo; illud vero exploratum, sententias librorum, qui Sapientiales vulgo nuncupantur, a Salomone quidem fuisse primum excerptas, sed non ab eodem auctore collectas. Unde et Jesus Syrach in *Ecclesiastico* non ait se protulisse, sed renovasse sapientiam de corde suo. Huius ergo rei Innocentius et Concilium Carthaginense non ignari, optima ratione hos omnes libros Salomoni dederunt. Ac de quinto argumento haec dixerimus.

Responsio ad sextum. Sextum vero argumentum Caietani est in fine commentariorum super libros históricos Veteris Testamenti. Pudet autem virum alio qui ingeniosum et doctum, virum pium ac nostrae familiae columen, vano distinctionis novae commento argumentum firmissimum eludere voluisse, atque, ut leviolem plagam repelleret, graviolem accepisse. Cum enim nomen libri canonici apud scriptores omnes, uno excepto Caietano, pro sacro atque divino sumatur, non modo comprehendi animo, sed ne suspitione quidem potest attingi, Pontifices et Concilia omnia aliter vocabulum usurpasse, quam erat in usu universorum.

Deinde Concilium Carthaginense, ne quis aliter inverteret, quid nomine scripturarum canonicarum intelligeret declaravit inquit: *Praeter scripturas canonicas, nihil in Ecclesia legatur sub nomine Divinarum Scripturarum. Sunt autem canonicae scripturae, etc.* Et Innocentius, *Hi libri*, ait, *recipiuntur in canonem Sanctarum Scripturarum*. Et in Concilio Florentino eodem Spiritu inspirante illi omnes libri, quos suscipit et veneratur Ecclesia, et de quibus praesens disputatio instituitur, scripti a sacris auctoribus asseruntur.

Praeterea, cum sub eodem contextu omnes illi libri nullo facto discrimine definiantur esse canonici, ridiculum est, ut partim in una significatione, partim in alia libros canonicos habeamus. Ac si hanc semel distinctionem admittimus, auctoritate Conciliorum atque Pontificum nullus liber sacer constare poterit. Nam pari causatione, si id quidem lubitum esset, haeretici dicerent, unumquemlibet de caeteris non esse canonicum ad firmandam fidem, sed ad instruendos mores.

Id quoniam absurdum omnino est, retineamus potius eam rationem oportet, quam Caietanus voluit evertere, vir, ut saepe iam dixi, cum primis eruditus et pius, sed qui in

Libris Sacris constituendis Erasmi novitates ingeniumque secutus, dum alienis vestigiis voluit insistere, propriam gloriam maculavit. Ac de sexto argumento hactenus.

Ad confirmationem autem facilius responderi potest, non Ambrosium modo, sed et Cyprianum *Ad Pompeianum*, et Augustinum 18 *De civ. Dei*, referre ex 3 et 4 libro Esdrae testimonia, sed non tamquam ex Spiritu Divino edita, quibus scilicet nefas sit refragari.

Responsio ad septimum. In septimo principali argumento moleste fero, non alienos modo, verum etiam nostrates (bona venia legetur) in tam novam, ne dicam levem, sententiam incidisse, ut epistolam ad Hebraeos apostoli Pauli esse negaverint. Sed id multo molestius, ut, si Pauli non sit, protinus non sit canonica. Nam auctore incerto, poterit epistola certo esse canonica. Sive enim Lucas seu Barnabas, quod quidam sunt opinati, eam epistolam scripserint, canonica erit. Nam et per Lucam et per Barnabam Spiritus Sanctus loquebatur.

Sed ad rem. Cum haereticum sit hanc epistolam a Sacris Scripturis excludere, certe temerarium est, ne quid amplius dicam, de huius epistolae auctore dubitare, quem Paulum fuisse certissimis testimoniis confirmatur. Origenes in primis lib. 1 *Commentariorum super Matthaeum*, et refertur ab Eusebio lib. 6 *Ecclesiasticae historiae*: *Ego dico, ait, quod ipsa manifestissime est Pauli apostoli; et semper omnes antiqui maiores nostri eam ut Pauli apostoli susceperunt: et opinio usque ad nos pervenit, quod sermo eius est graeco sermone compositus, vel per Clementem Romanae urbis episcopum, vel per Lucam.*

Clemens item Alexandrinus apud Eusebium 6 *Ecclesiasticae historiae* libro: *Manifeste, inquit, est Pauli, scripta quidem hebraeo sermone tamquam Hebraeis, sed a Luca in graecum interpretata.*

Eusebius quoque in eandem sententiam ivit, 3 libro *Historiae ecclesiasticae*, ubi cum dixisset Clementem Romanum episcopum in epistola ad Corinthios nomine Pauli testimoniis huius epistolae usum, continuo subiicit: *Unde constat quod Apostolus hanc epistolam tamquam Hebraeis mittendam, patrio eam sermone conscripserit: et ut quidam tradunt, Lucam Evangelistam, alii autem Clementem interpretatum esse; quod et magis verum est, quia et stylus ipse epistolae Clementis cum hac concordat, et sensus nimirum utriusque scripturae plurimam similitudinem ferunt.* Hactenus Eusebius. Et cap. 3 eiusdem libri: *Pauli manifeste 14 sunt epistolae.*

Dies me deficiet, si velim enumerare auctores graecos qui hanc epistolam Paulo tribuerunt. Nec minus si commemorem etiam latinos. Quid enim referam Athanasium in *Epistola ad episcopos Africanos*, et lib. 2 *De fide Trinitatis*? Quid Cyrillum 12 lib. *Thesauri*? Quid Chrysostomum infinitis prope locis? Quid Ignatium? Quid Irenaeum? Quid Damascenum? Quid Anacletum in epistola *De ordinatione episcoporum*? Quid Higinum in *Epistola ad omnes christifideles*? Quid Concilium Laodicenum?

Quid tandem Concilium Ephesinum, cum omnes graeci scriptores (ut auctor est Hieronymus ad Dardanum) hanc epistolam apostoli Pauli esse una voce fateantur? Theophylactus certe miratur eorum impudentiam, qui hanc epistolam Pauli esse inficiantur; affirmatque eos non secus peccare, quam si a Paulo abesse Christum negarent.

Quid Latini? Nempe fatentur etiam. Fatetur Ambrosius super psalmum *Beati immaculati*; et libro *De his qui misteriis initiantur*, cap. 8; Augustinus insuper 2 lib. *De*

doctr. christian., cap. 8 et saepe alias. Item Gregor. 5 lib. *Moralium* cap. 3; Gelasius cum Concilio septuaginta episcoporum; Innocentius Papa; Concilium Chartaginense, Florentinum, Tridentinum. Quid moror? mille quingentos, abhinc annos Ecclesia legit hanc nomine Pauli apostoli: et audemus nos in dubium vertere quod omnes Catholici tot retro saeculis sine ambiguitate tenuerunt?

Omitto quod Petrus, nisi me valde opinio fallit, testatur Paulum Hebraeis epistolam scripsisse. Nam primam Petri Hebraeis scriptam esse, salutatio ipsa adeo aperte docet, ut ne Caietanus ipse quidem negare potuerit. At secunda Petri eisdem quoque scripta est. Ait enim: *Ecce iam vobis hanc secundam scribo epistolam*. In huius vero fine sic Petrus inquit: *Sicut et carissimus frater noster Paulus scripsit vobis sicut et in omnibus epistolis*, etc. *vobis*, scilicet Hebraeis ad quos scribebat Petrus. Unde facta distinctione subiungit: *Sicut et in omnibus epistolis*: ut non obscure intelligeres, quod Paulus Hebraeis de longanimitate et salute Christi, idem et in aliis epistolis scripsisse. Non est ergo cur de auctore huius epistolae quisquam dubitet.

At Hieronymus dubitat. Certe, ut dubitasset, non proinde nostram hanc certam indubitataque fidem ambiguum efficere potuisset. Sed negamus Hieronymum ancipitem hoc loco, quod illi falsissime impingitur, habere sententiam. Nam, ut innumera loca silentio praetereamus, quibus refert Hieronymus ex hac epistola nomine Pauli testimonia; ut illud etiam dissimulemus, quod de viris illustribus in Paulo, cum quorundam contrarium sensum expressisset, eorum argumenta refellit: ille profecto locus Hieronymianae sententiae clarissimus testis est, qui habetur in epistola ad Dardanum *De terra promissionis*, in haec verba: *Vas electionis loquitur ad Hebraeos, fide, qui vocatur Abraham*, etc. *Nec me fugit, quod perfidia Iudaeorum haec testimonia non suscepit. Illud nostris dicendum est hanc epistolam, quae inscribitur ad Hebraeos, non solum ab Ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro graeci sermonis scriptoribus, quasi Pauli apostoli, suscipi; et nihil interesse cuius sit, cum ecclesiastici viri sit, et quotidie Ecclesiarum lectione celebratur. Quod si eam Latinorum consuetudo non recipit inter scripturas canonicas, nec Graecorum Ecclesiae Apocalypsim Joannis eadem libertate suscipiunt; et tamen nos utramque suscipimus, nequaquam huius temporis consuetudinem, sed veterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui utriusque testimoniis utuntur, non ut interdum de apocryphis facere solent, sed quasi canonicis et ecclesiasticis*. Hactenus Hieronymus. Et in *Epistolam ad Titum*: *Lege*, inquit, *ad Hebraeos epistolam Pauli apostoli, sive, cuiuscumque alterius eam esse putas, quia iam inter ecclesiasticas est recepta*.

Ad primam igitur rationem, quoniam in relectione *De paenitentia* aecurate sane ac diligenter illa apostolica loca explicata sunt, non est necesse modo respondere. Ad secundam respondere necesse est, et quidem eo ordine quo adversum constitutam veritatem obiectionis singulae particulae fuere propositae. Nam, quod prima particula obieciatur, facile diluitur, cum contingere potuerit ut interpretes reliquerit quidem in textu verba hebraica, sed in margine, quod fieri solet, addita fuerit interpretatio, quam librarius textui deinceps inseruerit. Quod idem etiam in Matthaeo usu fortasse venit in verbis illis: *Eli, Eli*, etc.

Quod autem, quae expositor fortasse quispiam in margine apposuerit, ea scriptorum vitio textui nonnunquam inserantur, Nicolaus Lyranus recte 2 Reg. 8 animadvertit; illa enim verba: *De quo fecit Salomon omnia vasa aurea in templo, et mare aeneum et columnas et altare*, in hunc modum et adiecta et inserta esse constat.

Potuit et alia ex causa proficisci, ut Apostolus vel Evangelista hebraice scribens, quorundam vocabulorum interpretationem adiecerit, quod apud Judaeos erant verba quaedam vel chaldaica vel syriaca, quae potuerunt commode in linguam hebraicam verti; ut *Golgotha* et *Ephpheta*.

Ecce duas causas, quibus interim argumentum illud Caietani posset eludi. Quo ne librum quidem Geneseos hebraico sermone scriptum sibi Caietanus suaderet. Nam ibi legitur Rachel vocasse filii sui nomen Benoni, id est filium doloris mei; nomen vero ei a patre inditum Benjamin, idest filium dextrae; et in Exodo: *Est enim phase, id est transitus Domini*.

Respondeant nobis isti, qui simili argutia negotium nobis exhibere volunt: et si non valuerint, tertiam causam nos reddemus. Videlicet, sunt nomina composita ex multis simplicibus, quae nonnunquam integra in compositione manent, interdum corrupta; ea si aliis verbis eadem etiam lingua explicare voluero, nihil absurdum orietur: ut si verbi causa dicam: *Deicola interpretatur Dei cultor; paterfamilias, hoc est domus guberbator et parens*. Quod idem in nominibus Benoni et Melchisedech evenire potuit.

Sed ne ad haec tamquam in aram confugiamus, illa causa et praestantissima et verissima est, interpretem id iure suo facere potuisse, cum videlicet necessum fuit hebraica verba manere. Si enim interpres transtulisset: *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* non fuisset a Latinis perceptum, quorsum astantes dixerint: *Heliam vocat iste*. Quare verba hebraica retinere coactus, eorum interpretationem apposuit, quod facere aequè poterat verbis hebraicis non retentis. Certe Geneseos 35 et Exodi 12 in hebraeo nominum interpretatio non habetur, sed interpres adiecit de suo.

Quod si obiicias illam particulam non esse Sacram Scripturam, si hoc verum est, ut quae ab officina interpretis prodierit, primum conceditur conclusio; nec ego video cur perhorrescere debeamus. Deinde, negatur illa collectio. Si ab interprete proficiscitur, extra Sacras Literas est. Nam particula quae ad servandam vel congruitatem vel intelligentiam in Sacrarum Literarum interpretatione additur, non censetur a Sacris Literis aliena.

Unde Hieronymus in commentariis epistolae ad Galatas, *Hanc consuetudinem*, inquit, *in pluribus locis Scriptura conservat, ut hebraicum verbum cum interpretatione sua ponat; Bartimeus filius Timei; Aser, divitiae, Tabita, Dorcas, et Mesech, vernaculas*. Ecce Scripturam Hieronymus vocat etiam eam particulam quam interpretem addidisse compertum est. Atque id in epistola ad Hebraeos vel maxime locum habet; cuius interpres fuit vel Lucas vel Clemens; quod Apostolo et vivente et vidente factum esse, ad veritatis similitudinem videtur esse propensius. Verum esse asseverarem, nisi Academiae temperamentum in causa coniecturali placeret. Nihil ergo prima illa causa movere nos debet, ut credamus hanc epistolam hebraice scriptam non fuisse.

Sed ne secunda quidem causa movet; eadem enim in Apostolum torqueretur, qui in Actorum lib. Judaeis loquens citat Scripturam veterem iuxta translationem Septuaginta. Itaque interpres aut Lucas aut Clemens, licet hebraeus hebraice Paulus fuerit allocutus, versionem tamen Septuaginta interpretum magis reddere voluit, ne Graeci literae novitate turbarentur. Quam etiam ob rem Apostolus Romanis scribens abutitur testimonio Abacuch iuxta translationem Septuaginta, ne Romanis auribus insuetam orationem afferret: ut Hieronymus auctor est in commentariis super Abacuch.

Iam vero tertia illa causa, quae in postrema huius rationis parte nobis opponitur, nulla est. Audiui equidem ab Hebraeo, cui Hebraei Carpentoratenses primas ex suis hominibus deferebant, epistolam hanc hebraicam hodie etiam Matthaeique Evangelium extare. Sed ut Judaeus ille nos irridere voluerit, aut etiam ex alicuius Hebraei versione illi habeant nunc hebraicam epistolam Pauli Evangeliumque Matthaei, perierint vero legitimum Matthaei ad Hebraeos Evangelium et epistola Pauli ad Hebraeos, Judaeorum cura id verisimillimum est accidisse.

Ad tertiam rationem, qua etiam id agitur, ut Paulus auctor huius epistolae non credatur, prius respondetur, testimonium illud in sensu literalis ad Christum referri. Nec obstat sensum etiam literalem ad Salomonem etiam pertinere; cum eadem litera plura simul literaria sensa contineat, ut D. Thom. et ante hunc D. Augustinus tradidere. Quemadmodum igitur nomine David Christus interdum ad literam significatur, ut Ezechielis 34: *Suscitabo super ea Pastorem unum, servum meum David*; et Jeremiae 30: *Serviens Domino Deo suo, et David regi suo*, etc., sic et per nomen Salomonis Christum Dominum eo loco Scriptura signavit. Id ne nos praeteriret, adiecit: *Stabiliam thronum eius usque in sempiternum*.

Quod apud Lucam angelum ad Christum retulisse notius est quam ut explicandum sit: *Filius*, inquit, *Altissimi vocabitur, et super domum David sedebit*. Augustinus porro auctor est Psalm. 71, licet in Salomonem inscribatur, Judaeos tamen de Christo esse prophetiam invictissime defendere, quia nonnulla ibi dicta sunt, ut in Salomonem convenire non possint. Quae eadem profecto causa, ut de psalmo 44 idem sentiamus, cogit.

Posterius, ut in sensu allegorico hoc testimonio Paulus abuteretur, nihil a suo more faceret alienum; qui cum saepe alias, tum maxime in priori ad Corinth. epistola, ex sensu allegorico argumentatur. Aliud est enim ex sensu spirituali certum et efficax argumentum trahi, quod Augustinus, Dionysius Hieronymusque negarunt; aliud vero argumentum inde probabile duci, id quod nemo sane doctus negare potest.

Quod enim rhetores argumenta verosimilia certis et exploratis adiungunt, id Apostolus quoque facit. Potuit autem hoc loco multo et commodius et vehementius facere, ubi Hebraei intelligebant ea, quae David in Salomone Deus promiserat, in Christo esse complenda. Intelligebant autem eisdem Sacris Literis saepius admoniti, ut Mich. 4, Dan. 7 patet.

Ad quartam rationem non oporteret respondere, si oratio Pauli colo et commate aptius distingueretur. Itaque lectio in hunc modum se habere debet: *Quae cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est*; ut illa verba: *Ab eis qui audierunt*, non ad participium sequens, sed ad infinitivum antecedens referantur. Sed cui haec displicent, is tale habeat responsum. Quod Paulus ait: *in nos confirmata est*, non ad se peculiariter refert, sed ad Judaeos generaliter, ut glossa interlinearis admonuit. Praeterquamquod Paulus non ait se accepisse doctrinam ab eis qui audierunt, sed salutis confirmationem: accepit enim et Sacramenta ab illis, et doctrinae confirmationem, tum quia Ananias dixit illi quid oporteret eum facere, tum quia ascendit ad antecessores apostolos, ne forte in vanum curreret, etc.

Ad quintam vero respondere oportet in hunc modum: nomen Testamenti apud Latinos interdum significare pactum et promissionem, ut Hieron. in *Jerem.*, 31 cap. et in *Malac.* 2 cap. scripsit, et Innocentius in capite «*Cum Marthae*», *De celebratione Missae*, erudite postea docuit. In quam significationem illud tradidit accipiendum, quod in canone

dicitur: *Hic est calix novi et aeterni Testamenti*, id est novae ac aeternae promissionis; et illud etiam ad Hebraeos: *Novi Testamenti mediator est, ut repromissionem accipiant qui vocati sunt haereditatis aeternae*. Illud etiam exploratum est apud Graecos nomen διαθήκη interdum proprie testamentum, nonnunquam pactum, foedus et pollicitationem significare, ut ex Actorum Apostolicorum capite tertio Budaeus in commentariis probat. In qua etiam posteriori significatione et Geneseos nono, et Psal. 54 et 88 et 105 nomen *ברית* l. f c legitur.

Vocabulum quoque hebraicum *ברית* [*berith*], quod Exodi 24 et Jerem. 31 habetur, licet frequenter pactum foedusque significet, quandoque tamen ad testamenti significationem flectitur. Nam et Hieron. Zachariae nono, et psalmorum interpretes Psal. 44 nomen Berith in testamentum vertit. Imo licet Aquila nomen illud semper pactum interpretetur, at 70 tamen fere testamentum, ut Hieron. in 2 cap. Malach. testatur. In nomine igitur hebraico Paulus ludere potuit rhetorum more, et vocem a proprio ad improprium significatum flectere: quod idem, si aut graece, aut latine loqueretur, facere potuisset. Idque eo magis, quod instrumentum, a sanis obsignatum, testamentum dicitur; quamvis codicillo postea vel mutantur aliqua et aliqua inducantur, vel etiam totum omnino, quod testamento semel cautum erat, antiquetur. Quocirca et vetus illud legatum, testamentum quidem erat signatum a vivo: sed apertum moriente Christo, ut velum scissum ostendit, ac per Evangelicam Legem velut per codicillum abolitum. Id quod Lactantius *De vera sapientia* videtur mihi intellexisse.

Nihil igitur obstat, quominus Exodum loquentem de veteri foedere, loquens etiam proprie de Testamento Paulus adducat. Quinimo consentaneum argumentum est, ut perfectum Testamentum, scilicet Novum, sanguine confirmatum sit et morte testatoris: quandoquidem imperfectum illud Vetus non sine sanguine firmatum est: ut figura figurato congrueret. Atque haec quidem responsio argumento Caietani satis facit; etiamsi nomen hebraicum non testamentum proprie, sed foedus solum significet; quod et Hieronym. in 31 cap. Jerem. et Hebraei docti contendunt.

Ad postremam vero rationem is ipse qui posuit respondet: illa tria quidem in arca fuisse omnia, ut Paulus dicit, sed urnam et virgam foris pendentes a latere, tabulas vero intus, ut 3 lib. Regum habetur. Rursum etiam forte post illa Salomonis tempora sacerdotes cupientes virgam et manna in secretiori tutiorique esse custodia, intra arcam cura tabulis posuerunt. Cuius rei Paulus non erat inscius; nos sumus qui Hebraeorum traditiones ignoramus. Theoph. in *Epistol. ad Hebraeos* cap. 9 asserit Paulum optime institutum in rebus iudaicis a Gamaliele ex traditione hoc habuisse, hodieque Pharisaeorum sectam assentiri rem ita se habere. Admonuerat fere idem prior Chrysostom. hom. 18

De septimo itaque argumento et huic adiunctis rationibus satis est dictum. Nam quod ex illis verbis: *Celerius autem videbo vos*, Caietanus argumentatur alienum a ratione videri, ut, postquam appellaverit Caesarem, spondeat se Paulus daturum Judaeis; adeo leve est ut referre pigeat, nedum refellere.

Responsio ad octavum. In octavo vero principali argumento, quo quarta conclusio coarguitur, Caietanus quidem non negat epistolam Jacobi esse canonicam, sed auctorem asserit incertum esse. Erasmus addit eam non sapere apostolicam auctoritatem.

At cum Hieronym. *De viris illustr.*, Urbanus Papa in epistola *De communi vita*, Alexand. quintus a Petro in *Epist. ad omnes episcopos*, Anacletus in epist. *De oppressione episcoporum*, Marcellus Papa ad episcopos Antiochenae provinciae,

Gelasius cum Concilio septuaginta, Innocentius I, Concil. Milevitanum cap. 7, Concil. Laodicen., Carthag., Florent., Tridentinum hanc epistolam Jacobi apostoli, Jacobi, inquam, apostoli esse arfirmaverint, idque Ecclesiae universalis usu confirmante, temerarium est, ne dicam erroneum, huius epistolae certitudinem velle aut ex incerto auctore, aut ex stylo salutationis infirmare; idque argumento leviori, quam cui respondere debeamus.

Responsio ad nonum. Ad nonum argumentum sic respondeo. Erroneum est, ne dicam haereticum, secundam illam epistolam Petri apostoli esse negare. Adversatur enim in primis omnibus sanctis; deinde Innocentio et Gelasio; praeterea Conciliis Laodicensi, Carthaginensi, Florentino, Tridentino; denique usui Catholicae Ecclesiae, quae legit eam in festo Transfigurationis nomine Petri apostoli.

Contineret etiam aliquid falsi, si Petrus apostolus eius auctor non fuisset. Nam licet argumentum ex salutatione ipsius epistolae forsitan eluderetur, quod a falsario quopiam esset adiecta; at, quod capite primo illius epistolae legitur, eludi nulla ratione potest. *Hanc vocem, ait, nos audivimus de coelo allatam, cum essemus in monte sancto cum ipso.* Quod si Petrus non scripsit epistolam (Joanni autem Jacobove tribuere stultitiae manifestatae est), falsum epistola continet: quod est haereticum.

Argumentum vero illud, quod Erasmus movit, imo plerosque olim ante Hieronymum, ut refert idem *De viris illustribus* in Petro, infirmum est; cum eundem auctorem saepe contingat non aliam modo, verum eandem quoque sententiam stylo scribere differenti. Quod, ut reliquos praetereamus, in D. Gregorio videre licet, cuius epistolas si cum aliis eiusdem operibus conferas, iudiciumque feras ex diverso dicendi caractere, ab alio auctore scriptas esse iudicaveris.

Hieronymus tamen *ad Hedibiam*, qu. 11 aliter respondet, inquiens: *Duae epistolae, quae feruntur Petri, stylo inter se et caractere discrepant, structuraque verborum: ex quo intelligimus, Petrum pro necessitate rerum diversis fuisse usum interpretibus.* En Hieronymus ex dissimili stylo non diversos auctores colligit, sed interpretes diferentes. Apostoli enim in aliena lingua malebant per interpretem scribere, quam dono linguarum abuti; quod non ad elegantiam et luxum, sed ad usus necessarios acceperant. Nec me fugit quod Erasmus hunc locum Hieronymi detorquet, sed more suo facit, ut pro sua libidine inturbet omnia.

Responsio ad decimum. Propter decimum argumentum Erasmus et Caietanus duas illas posteriores epistolas negant esse Joannis Evangelistae. Quam ego sententiam non temerariam modo, sed etiam erroneam esse crediderim. Quoniam si Joannis, cognomento Senioris, asseruntur, non sunt profecto canonicae. Nec enim quisquam Joannem presbyterum auctorem sacrum existimavit. Sunt autem sine dubio, ut ante a nobis demonstratum est, epistolae canonicae: non ergo sunt Joannis presbyteri, sed Evangelistae.

Quod Origenes in 1 psalm. apud Eusebium 6 lib. *Ecclesiast. hist.*, cap. 18, Clemens lib. 2 *Strom.*, Damasc. 4 lib., Isidorus sexto *Etymolog.*, August. 2 *De doctrina christiana*, Hieronymus *ad Evagrium*, Innocentius primus, Gelasius, Concilium Laodicense, Carthaginense, Florentinum Tridentinumque testantur. Sed tempore paschali universalis Ecclesia duas has epistolas nomine Joannis apostoli populo legit. Ecclesiae autem, Conciliis et sanctis antiquis tutius nos commitemus, quam novitiis istis auctoribus; quorum argumentum cum imbecillum sit, alia confutatione non eget.

Responsio ad undecimum. Undecimum vero argumentum indignum esset quod in aliorum numero censeretur, nisi ob illud Caietanus asseruisset hanc epistolam minoris esse auctoritatis, quam alias, quae sunt certo Scripturae Sacrae. Nam huius epistolae auctoritatem expresse negare non audet, ne quid invidiae subeat, aut criminis. Cum autem Hieronymus asserat auctoritatem iam vetustate et usu meruisse, et inter canonicas computari, miror equidem, cur Caietanus aliorum opinionem sub Hieronymi censuram non redegerit, quem pro certa regula Sacrorum Librorum habendum existimavit. Caietani igitur assertio hoc loco periculosa est, si vis comparativi teneatur: *Minoris*, inquit, *auctoritatis est iis, quae sunt certo Scripturae Sacrae.* Non est igitur certo Scriptura Sacra, quod est erroneum.

At quidam ante Hieronymum hanc epistolam non probarunt. Fateor; sed fuerunt nonnulla ante Hieronymum in controversia, quae modo in dubium vertere haereticum est. At citat librum apocryphum. Forsitan apocryphus apud Hebraeos non erat. Quod si esset, ut et Hieronymo et plerisque aliis placet, nihil mirum, si ab Apostolo Juda referatur; cum testimonia referat Paulus ex Arato, Menandro, Epimenide, ethnicis prophanisque poetis. Vide Hieronymum in *Epist. ad Epiph.*, c. 5 et *ad Tit.* 1.

At coarguit hoc responsum Caietan., *Non abs re*, inquiens, *haec epistola a multis refutata est, quoniam, etsi citare apocrypha multo magis licet quam poetas; auctoritati tamen Sacrae Scripturae derogat, id apocrypha prophetia, ut simpliciter et absolute prophetia, inducatur.* Haec ille.

Verum aliud est totum librum apocryphum esse, quod Hieronymus ait, quia scilicet quaedam in eo libro continerentur, quae essent ambigua; aliud particulam illam, quam Judas excitavit apocrypham esse, quod nec Hieron. nec alius ex catholicis dixit. Nam licet ex alio loco non haberemus eam esse prophetiam; at auctoritas Judae satis est, ut illam verissime a Spiritu Sacto extitisse sentiamus; sicut credimus illa verba: *Beatius est magis dare, quam accipere*, Jesu Christi esse, quia Paulus dixit. Sed stultus ego sum, qui huiusmodi argumenta conor refellere.

Responsio ad duodecimum. Ad postremum argumentum, ubi Erasmi Lutherique coniecturae ponuntur, ut Apocalypseos auctoritas infirmetur, post ea quae diximus non fuerit opus respondere; tantum satis fuerit admonere discipulos. Manifesta enim percurrimus, ut in obscurioribus immoremur; atque Franciscus Titelmannus in hac causa accuratissime laboravit ediditque peculiarem controversiam, unde lector petere ea poterit quae huic responsioni nostrae deesse videbuntur. Nam ratio postulat, ut secundae huius controversiae finem aliquando faciamus.

CAPUT XII

UBI EORUM ARGUMENTA PONUNTUR QUI SUADERE VOLUNT IN SACRARUM INTELLIGENTIA SCRIPTURARUM AD FONTES HEBRAICUM ET GRAEGUM RECURRENDUM

In tertia vero quaestione magna dissensio est, eaque nisi diiudicetur, in summo errore necesse est nos, atque in maximarum rerum ignorance versari: An in Sacrarum Literarum intelligentia ad hebraicum graecumque fontem sit recurrendum, an potius

editio ipsa latina tam magnae sit auctoritatis et ponderis, ut nec ab originali scriptura pendeat, nec per eam aut corrigi oporteat, aut limari.

Primum argumentum. Prior autem huius controversiae pars suadetur ante omnia D. Hieronymi testimonio, qui in libro adversus Helvidium huius assertionis primus auctor esse creditur, ea ratione vel maxime, quod multo purior credenda sit manare fontis unda, quam rivi.

Idem etiam in *Epistola ad Marcellam*, cuius initium *Post priorem*, cum fateretur aliqua sese in vulgata editione Evangeliorum latinorum emendasse, atque ad graecam originem revocasse latina, obtrectatores suos contemnens, *si displicet*, inquit, *fontis unda purissimi, coenosos rivulos bibant, et diligentiam, qua avium sylvas et concharum gurgites norunt, in Scripturis legendis adiiciant.*

Idem confirmat in *Epistola ad Damasum* de verbo *Osanna*, cuius initium est *Multi*, et in commentariis super Zachariam, dicens: *Cogimur ad Hebraeos recurrere, et scientiae veritatem de fonte magis quam de rivulis quaerere: nempe, ut Cicero de Oratore etiam ait, tardi ingenii est rivulos consecrari, fontes rerum non videre.* Et in epistola ad Vitalem docet, se ad hebraicam veritatem, tamquam in praesidium et arcem, solitum esse confugere.

Secundum argumentum. Huc adde Augustini testimonium ex 2 *De doct. Christi* cap. 15 et 18. *De civit. Dei*, quibus locis Hieronymi sententiae subscribit. Praeterea, Damasus coegit Hieronymum, ut Novum Testamentum ad graecam reduceret veritatem, quemadmodum Hieronymus idem in praefatione *Super quatuor Evangelia* testatur. Id vero Damasus non iussisset, nisi intellexisset Novi Testamenti veritatem a graeco fonte petendam.

Tertium argumentum. Hieronymus quoque ipse in commentariis veterem interpretem saepe vellicat, ut qui interpretando frequenter errarit. Non igitur veteri editioni latinae fidem habere necessum est, nisi Hieronymum aut malevolentis velimus arguere, si dedita opera, aut imperitiae, si ignorans ea quae bene conversa erant reprehendit. Aliunde igitur quam ab editione latina quaerenda est Sacrarum Literarum firma intelligentia.

Quid quod Laurentius Faber, Erasmus, Eugubinus aliique nonnulli iuniores veteris interpretis nunc oscitantiam, nunc negligentiam, nunc imperitiam, nunc superstitionem coarguere idoneis causis rationibusque videntur? Nec animus est tamen omnia eorum argumenta referre, qui latinam editionem, qua Ecclesia utitur, solent reprehendere. His enim argumentis refutandis aliud et temporis et operis dandum est. Illas solum reprehensiones afferemus, quibus veterem editionem falsitatis accusant.

Primum autem Numerorum ultim. cap. latinum aiunt interpretem sensum reddidisse non hebraicae modo veritati, verum etiam Sacris omnino Literis repugnantem. Illius enim editio praeceptum non obscurum habet, ut nullus vir foeminam ducat, nisi de tribu et familia sua; nec ulla foemina viro nubat alterius tribus et familiae.

Id autem tantum abest a Scripturae fide, ut nihil illi magis possit esse contrarium. Moyses quippe primus hoc neglexit, nec usque de sua ille tribu duxit uxorem. Aaron uxorem accepit Elisabeth de tribu Juda, Exod. 6. Soror regis Judae nupsit Joiadae pontifici, 2 Paralip. 22 et 4 Reg. 2. Elisabeth, cum esset de filiabus Aaron, cognata erat beatæ Mariae, quae sine dubio erat e tribu Juda. David Michol duxit filiam Saulis de tribu Benjamin. Undecim tribus non legem, sed iuramentum praetexunt, quominus filias

suas Beniaminitis collocent, cum interim tamen eos, qui non iurarent, nulla lege prohiberi apertissime prae se ferant, Jud. 21. Subditum ergo est, adulterinum et falsum, quod interpretis solum auctoritate redditum est.

Deinde Michaeae 5 latina vetus editio hunc in modum habet: *Et tu Bethlehem Ephrata parvulus es in millibus Judae, ex te mihi egredietur*, etc. At Matthaeus contrario penitus sensu verba eadem allegavit, inquiens: *Et tu Bethlehem nequaquam minima es*. Praeterea Psalm. 7, vers. 12, nostra editio habet: *Numquid irascitur per singulos dies?* ubi hebraica veritas contrarium sensum habet, cui Hieronymus omnino consentit.

Contendit etiam Calvinus, locum illum Ecclesiastis 9: *Nemo scit utrum odio vel amore dignus sit*, mendose esse ab interprete redditum, falsamque esse sententiam interpretis, cum plerique sciant se odio dignos esse, et nonnulli scierint se fuisse amore dignos.

Ac sunt qui credant interpretem Matth. 24 falsam reddidisse lectionem, dum pro *fulgore* reddidit *fulgur*, quod utique non pertingit ab oriente in occidentem, sed solis fulgor est qui pertingit.

Atque illud quoque urgent, quod Jonae 4 vertit interpres, Dominum hederam praeparasse, ut esset umbra supra caput Jonae, etc. cum, ipso quoque Hieronymo auctore קִיקַיִן [*kikaion*] nec hedera sit, nec cucurbita, sed quoddam genus fruticis, Latinis et Graecis incognitum, quod Syris familiare est. Non ergo Dominus hederam praeparavit, nec Jonas sub umbra hederæ requievit, quod interpres falso transtulit.

Quartum argumentum. Ad haec, si veteris latini interpretis editioni addicti esse debemus, compellemur adeo historiam Susannae recipere, atque etiam Bel draconis narrationem; quam, quoniam hebraica veritas non habet, Hieronymus fabulam vocat, non eam Sacris Libris additurus, nisi apud imperitos, ut ipse ait, videretur magnam partem voluminis detruncasse; item cogemur etiam Marci postremum caput accipere, quod Hieron. *ad Hedib.*, quaest. 3, non credit esse necessarium, cum in raris feratur Evangeliiis, et omnibus pene Graeciae libris hoc capitulum non habeatur; necessarium quoque erit historiam adulterae mulieris venerari, quae Joannis 8 cap. nunc habetur, cum eam tamen nec Eusebius cognoscat, nisi in Evangelio secundum Hebraeos; nec Hieronymus eam prorsus agnoscat; sed ne Chrysostomus quidem eam interpretatione sua dignatus sit, quamvis illius alias fecerit mentionem. Atque Euthymius, licet eandem enarret, paulo tamen superius ait in exactionibus exemplaribus non haberi, eo quod illegitima videatur.

Quintum argumentum. Rursum, si latini interpretis sequenda esset editio, fateri oporteret omnes esse resurrecturos, ac proinde morituros, iuxta id quod in priore ad Corinthios epistola dicitur: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*. At huic sententiae stare non cogimur, ut D. etiam Thom. in commentariis super eundem locum adstruit; quin probabilissima opinio est, homines qui reperientur in die iudicii vivi, nulla interveniente morte, vivos esse iudicandos, quod Apostolus certe videtur asserere in priore ad Thessalon. epistola.

Adde huc, quod interpres non erat propheta auctorve sacer, sed humano spiritu et intelligentia Sacras Literas ex aliena lingua in propriam transferebat. Errare igitur fallique interpretando potuit. Quamobrem interpretis sensum non tenemur amplecti, sed ipsum textum, quemadmodum ab auctore sacro vel hebraice vel graece traditus est. Aliud quippe fuerit, ut Hieronymus ait, vatem esse, aliud interpretem; ibi enim spiritus ventura praedicat, hic eruditio et verborum copia, quae intelligit, transfert.

Sextum argumentum. Praeterea, si non licet ab interpretis latini translatione discedere, damnamus iuniorum omnium in vertendis Sacris Literis diligentiam linguarumque peritiam, tamquam videlicet otiosam ad Sacras Literas intelligendas. Nimirum, etiamsi alium sensum habeant verba vel hebraica vel graeca, hic scilicet contemnendus est, ille vero omni ratione tenendus, quem latina vetus litera praeferat.

Nec his argumentis satisfieri ea responsione potest, quod Hieronym. huius editionis auctor multo fuerit linguarum peritior quam alius quisquam, ac proinde illius auctoritas, ingenium et eruditio maiora sint quam cuiusquam alterius interpretis iunioris. Haec, inquam, responsio non facit satis. Primum, quoniam praestat oculis tuis videre, quam alienis, satius igitur erit, ut quisque linguas ipsas calleat, et videat ipse potius quam credat interpreti.

Deinde etiam, quoniam cum Septuaginta interpretes, viri doctissimi atque hebraicae graecaeque linguae peritissimi, interdum lapsi interpretando fuerint, non est cur existimemus, unum Hieronymum nusquam a vero, dum interpretaretur, errasse. Ut illud praetereamus, quod editio haec vetus an Hieronymi sit, an alterius, summa virorum doctissimorum dissensione certatur; Novum certe Testamentum, ut de Veteri taceam, aut Hieronymus non vertit, aut si vertit, eius versio non extat. Quod si extaret, manet semper integrum argumentum quod modo posuimus, Hieronymi utique sensum, ut qui sacer auctor non fuerit, non oportere semper amplecti.

Septimum argumentum. Praeterea, in Clementina prima, titulo *De magistris*, Viennense concilium statuit in universitatibus Bononiensi, Parisiensi, Salmanticensi parandos esse trium linguarum doctores, qui earum peritiam studiosa instructione in alios transfundant; quod nisi esset ad Sacras Literas intelligendas magnopere necessarium, nulla ratione synodus statuisset.

Insuper, non videtur hoc Divinae Scripturae negandum, quod humanis scripturis omnibus concedere necesse est, ut, cum de aliqua scriptura scilicet ambigitur, ad archetypum unde translata est recurratur.

His argumentis, et iis quidem non levibus, sed, ut plerique iudicant, sane firmis novarum rerum studiosi sibi primum persuaserunt, ad veritatem Novi ac Veteris Testamenti cognoscendam duarum linguarum graecae et hebraicae peritiam esse necessariam; inde rursum in eam opinionem descenderunt, ut non se existiment Sacras Literas exponere, si interpretationem latinam vulgarem sequantur, id enim, inquiunt, est non auctorem Scripturae Sacrae, sed eius interpretem explicare; denique et eo progressi sunt, ut asserant non oportere latini interpretis auctoritatem amplecti, sed ipsius textus hebraei in Veteri Testamento, graeci autem in Novo; quo fieri, ut latina editio nostra per exemplaria hebraica et graeca sit omnino limanda ac corrigenda.

Hanc vero persuasionem, lector optime, si forsitan induisti, exue, rogo, tantisper, dum tibi quae sunt veriora certioraque proponimus. Nos siquidem hanc sententiam a plerisque receptam refellere tentabimus. Refellemus autem, ut spero, illo ferente opem, cuius tueri causam cupimus adversum impugnatores veritatis.

Ego enim si aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi ad hanc potissimum disputationem me applicui, non modo stultitiam meam, sed etiam mores et ingenium condemnandum puto. Nam si in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia coercetur; ego ne de maximis, et quae ad Ecclesiae unitatem continendam magnopere pertineant, aut certare cum aliis pugnaciter, aut frustrari cum aliis tum etiam me ipsum

velim? Causa igitur veri reperiendi disputare cupientes, controversiam hanc quatuor conclusionibus brevissime definiemus.

CAPUT XIII

IN QUO VETERIS VULGATAE EDITIONIS AUCTORITAS DEMONSTRATUR ET QUOD NON EST NUNC AD HEBRAEOS GRAECOSVE RECURRENDUM

Prima conclusio, quae maxime rem causamque continet, nam caeterae sunt quasi consecratae: editionem hanc veterem atque vulgatam, quam post tempora D. Hieronymi Latina Ecclesia usurpavit, fidelibus esse retinendam in his omnibus quae ad fidem et mores spectabunt.

Secunda. Si qua morum et fidei quaestio inter Catholicos exoriatur, eam definiri oportere per latinam hanc veterem editionem; cuius videlicet si aliquod testimonium alteram quaestionis partem confirmaverit, ea sit Catholicis amplectenda, sin contra reprobaverit, reiicienda.

Tertia. In fidei ac morum disputatione non esse nunc temporis ad hebraica graecave exemplaria provocandum, nec ex iis certam controversiarum fidem esse faciendam.

Quarta. In his quae ad fidem et mores pertinent non esse latina exemplaria per hebraica vel graeca corrigenda.

Primum, sive axioma, sive pronunciatum, sive propositionem scholastico more vocare velis, Concilium Tridentinum sessione 4 in haec verba definit: *Sacra Synodus considerans non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex multis latinis editionibus quae circumferuntur Sacrorum Librorum, quatenus pro authentica habenda sit innotescat, statuit et decrevit, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus aut expositionibus pro authentica habeatur, et quod eam nemo reiicere quovis praetextu audeat vel praesumat*. Hactenus Concilium. Ne autem Concilii solum auctoritate adversarios obruamus, causas cur id definierit subiiciemus; nec enim Synodo rationes deesse potuerunt quibus ita iudicaverit.

Primum enim, vel in hac Scriptura latina aliquod falsum continetur quod ad fidem moresque pertineat; vel, e contrario, verum est quod nobis ubique tradit. Si verum est, id confirmare nitimur; sin falsum, iam Ecclesia Romana atque Latina, in qua vel sola nunc temporis fides catholica perseverat, circa ea quae fidei sunt graviter aberraret, falsam enim aliquam Scripturam, tamquam ab Spiritu Sancto revelatam nomine vel prophetae, vel apostoli, vel evangelistae proponeret. Qua una re auctoritatem sibi adimeret in reliquis proponendis; quo nihil aut absurdius, aut incommodius posset accidere.

Deinde, ut exempli causa ponatur aliquid quod latius pateat, si forte modo vocetur in dubium an historia mulieris adulterae vera sit, neget autem quispiam veram esse; tunc aut hic error satis exploditur ex codicum latinorum unanimi consensione, et id profecto est quod quaerimus; aut non satis exploditur, impuneque licet eam historiam contemnere, quae Latinorum omnium consensu celebratur, quaeque nomine Joan.

Evangelistae quotannis in Ecclesia legitur; et iam Romanae Latinaeque ac Catholicae Ecclesiae fides et auctoritas infringitur, violatur, enervatur, dum errare in caeteris posse simili ratione existimabitur.

Quod quoniam absurdum penitus erat, iure idem Concilium Tridentinum eadem sessione decernit, ut, *si quis libros ipsos canonicos integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris non susceperit, anathema sit*. Conficitur itaque, editionem latinam tot annorum centenariis usu Ecclesiae comprobata in his quae ad fidem et mores attinent esse inconcusse tenendam.

Praeterea, cum scholastici auctores abhinc fere quadringentos annos in dogmatis theologicis confirmandis aut etiam in haeresibus refellendis solam latinam editionem tenuerint; id peto, an quicquam in suis disputationibus confecerint, necne. Quod si nihil certi confectum est, o miseros homines qui tercentum annos, atque eo amplius, et oleum et operam perdiderunt! Quippe linguae graecae atque hebraicae non habuerunt peritiam; sed, solo interprete latino contenti, scholae quidem dogmata confirmabant, reiiciebant autem universa quae illis adversarentur, Romana atque adeo Latina Ecclesia tacente, vidente, probante. Sin vero confectum est a theologis scholasticis quidpiam, credendum est certe suis stabiliendis conclusionibus tuto sese latinae editioni commisisse. Ea igitur editio est a fidelibus retinenda.

Postremo, haereticae pravitatis inquisitores in refutandis haeticis atque puniendis, rogo, an hanc editionem latinam sedulo tenere debeant, an potius necesse est illis ad graecam et hebraicam, quam minime noverunt, recurrere veritatem? Quod si indignum est a re prorsus incognita gravissimi tribunalis pendere iudicium; si absurdum e nostratibus ad alienos, id est Hebraeos et Graecos, appellare; si impium ad Judaeorum et schismaticorum senatum referre catholicae fidei consultationem: haud equidem intelligo, quorsum theologus huic errori consentiat, ut non existimet editioni latinae certam fidem habendam.

Intelligo autem nostra haec dilemmata versutos homines et impudentes cuna plausu etiam elusuros. Nam et irrident scholae universos auctores, et totum negotium cognitionis fidei cavillantur. Sed nos his argumentis sane nolumus haeticos petulantes tamquam adversarios convincere, sed theologis modestis veritatem suadere.

Enimvero, qui hanc nostram editionem infirmare cupiunt, videntur mihi nihil aliud moliri, nisi quoddam occultum haeticorum patrocinium. Nempe inquisitores despicient, qui Scripturam latinam tamquam certam regulam teneant, cum veritatis graecae atque hebraicae ignorantia teneantur; scholasticos auctores despicient, qui vulgari latino interpreti fidem suam alligarint, cuius tamen, ut aiunt, intelligentiam sequi non cogimur; despicient sanctos etiam priscos, qui hebraicae linguae peritia caruere.

Nam ex graecis Dorotheum, Origenem et Eusebium hebraicas litteras legimus calluisse; ex latinis autem, praeter Clementem et Hieronymum, vix alius quispiam hebraeas litteras novit. Quocirca fere sanctos in Veteri Testamento hallucinari necesse erat, imo adeo eiusdem instrumenti sacramenta omnia caecis oculis attrectare.

Ea si christianae aures merito perhorrescunt, consentiamus prorsus latinam vulgatam editionem a fidelibus esse tenendam. Sane (quod frater Franciscus Titelmannus, vir litteris et eruditione praecipuus, moribus et pietate insignis, praeclarissime dixit) dum

providam Dei dispensationem advertimus, facile videmus quemadmodum cum fidei rectitudine connexa semper fuerit Scripturae veritas et cum illa solita fuerit emigrare.

Donec enim apud Judaeos solos firmitas perstitit rectae fidei, apud eos quoque solos Scripturarum soliditatem cognoscimus latitasse. Postea vero quam veritas a Judaeis repulsa a gentibus suscepta est, digna Ecclesia gentium est habita, quae proprio suo idiomate, id est graeco, quod et vulgatissimum erat inter eos, qui ex gentibus crediderant, et latissime cognitum, scripturam Novi Testamenti acciperet in stabilimentum fidei salutaris.

Porro autem, cum ad Latinos devolvi iam fidei veritas coepit, Graecis maxima ex parte vel ob innatam levitatem vel ob contentionis studium ab Ecclesiae corpore disiunctis, certe dignam aliquam, divino munere, Scripturae stabilitatem Latinos accepisse consequens fuit. Nec quoquam pacto illud fieri verisimile potest, Latinam Ecclesiam, apud quam iam inde a multis annis christianae fidei veritas fuit, nullam adhuc Scripturam latinam habuisse, cui suis stabiliendis dogmatis tuto inniti, suaeque fidei adversarios condigna posset auctoritate revincere.

Aliud quoque gravissimum incommodum in Ecclesiam mihi videntur inferre qui, latina editione postposita, aliunde censent puram firmamque veritatem hauriendam, quod Latini fideles, graecas videlicet hebraicasque litteras ignorantes, cum Scripturam Sacram in suo idiomate latino legerint, semper ancipiti sententia pendebunt. Siquidem nesciunt num quae latine legunt, sic, an aliter apud Graecos et Hebraeos habeantur. Vacillabit itaque omni loco legentium fides, nec poterit alicubi firma consistere. Quo quid perniciosius esse potest? Latinam igitur vulgatam editionem tutam esse legentium fidelium anchoram sine dubio teneamus; eisdemque argumentis etiam secundam conclusionem, quae, ut ante diximus, huius primae, quam modo confirmavimus, corollaria est.

Tertiam vero primum ostendimus ex eo, quod plures Scripturae particulae nobis subtrahentur, quae scilicet in graecis aut hebraicis huius temporis exemplaribus non leguntur, ut historia puerorum et Susannae apud Danielelem, et historia mulieris adulterae apud Joannem. Imo et illud egregium de Trinitate testimonium: *Tres sunt qui testimonium dant in coelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus*, etc., ex Graecorum mendis ante aliquos annos nobis fuerat detractum, ut et Marci extremam coronidem, atque alia item multa ex latino exemplari novi isti interpretes expunxerunt. Non igitur in graeca vel hebraica exemplaria fidei controversia resolvenda est; alioqui eas Scripturae partes reiiciamus oportet, quas Concilium Tridentinum atque adeo Ecclesia una voce et consensu recipit.

Deinde tertia illa conclusio hoc etiam argumento monstratur, quod, si est ad graeca exemplaria veritas expendenda, in Psal. 13 octo versus nos habemus, quos hebraicus textus minime habet. Ita merito a nobis expungerentur, cum eos tamen auctoritate Apostoli nos habeamus. Huic vero argumento nec Origenem, nec Hieronymum fecisse satis Ecclesia demonstravit, quae usque ad hoc temporis octo illos versus in Psal. 13 servandos credidit, non servatura, si, quod illi asserunt, errore ignorantium fuissent inserti.

Item, Hebraeorum doctores, nostri videlicet inimici, multo studio contenderunt textura hebraicum corrumpere, ut Vetus Testamentum nostris exemplaribus facerent esse contrarium, ut Euseb. lib. 4 *Eccles. hist.*, cap. 18 refert. Graeci quoque eadem contentione multis locis, ut Scripturam ad suum sensum traherent, Novum Testamentum

violarent, ut Tertull. lib. 5 *Adversus Marcionem* testatur, et Euseb. lib. 5 *Eccl. hist.* cap. ult., et Iren. *Adversus haer.* lib. 1, cap. 29, et Basil. lib. 2 *Contra Eunom.*, D. quoque Ambros. in comment. *super epist. ad Roman.* et in prooemio primi libri super Lucam, et Hieronymus in prooemio super epist. ad Philemonem, et Origenes in commentariis super epistolam ad Romanos. Nam in plerisque graecis exemplaribus deest tota illa clausula: *Ei autem qui potens est*, etc., quam ne Theophylactus quidem habuit.

Nec in Sacris Literis solum, sed in sanctorum codicibus fecere idem. Nam et in sexto Concilio Constantinopolitano Macarius eiusque discipuli convicti sunt quod in confirmationem sui erroris sanctorum testimonia aut truncharint aut depravarint. Et in 7 Syn., actione 4, ostenditur Iconomachos ex testimonio beati Nili depravato nonnullis imposuisse, et act. 5 ostensi sunt Synodo libri quidam ab haereticis depravati. Quin sub nomine Vigilii Romani pontificis duos libellos productos, et epistolam nomine Mennae ad eundem Vigilium scriptam titulos ementitos et supposititios habuisse, eodem Concilio palam factura est. Et Leo in epistola quadam ad Palaestinos queritur epistolam, quam ad Flavianum scripserat, a Graecis depravatam. Atque hunc Graecorum morem fuisse Nicolaus in epistola ad Michael. imperatorem testatur.

Existimat Gregorius epistola decima quarta 5 lib. Chalcedonensem Synodum, sicut et Ephesinam, esse a Graecis depravatam, unde monet Narsum, ut non novis codicibus passim credat; romanos autem codices veriores esse aflirmat quam graecos. Dionysius quoque Corinthiens. episcopus apud Euseb. lib. 4, cap. 23: *Quid autem mirum*, inquit, *si dominica verba Sanctae Scripturae falsare conati sunt, qui vilia haec quae nos scripsimus corruerunt?* Haec Dionys. cum quereretur suas epistolas esse ab haereticis adulterinis detractionibus additionibusque corruptas.

Exstat epist. Cyrilli ad Successum Diocaesariens. episcopum, ubi refert se sciscitatum a Budo, Emesenae civitatis episcopo, an consentiret epistolae Athanasii ad Epictetum Corinthiorum episcopum respondisse: *Si haec apud vos scripta non sunt adulterata, nam plura ex his ab hostibus Ecclesiae deprehenduntur esse depravata. Et cum contulissent epistolam cum antiquis exemplaribus, depravatam invenerunt*, etc.

Quo loco admonendi sunt omnes boni, ut a Calvini, Philippi ac caeterorum similium fraude cavendum intelligant, quoties sanctorum veterum sententias ad causam suam accommodabunt. Id vero tum magis, cum nec librum nec locum annotaverint; ibi enim eorum fides in veterum sententiis proferendis suspectior est. Proferrem autem multa huiusmodi loca, nisi esset lectori molestum, nec nunc alias res nos ageremus. Non igitur ad hebraica et graeca exemplaria, ut quae depravata sint, est recurrendum.

At Hieronym. in Isa. 6 cap. non credit esse verosimile, ut Hebraei Scripturam suam depravarint. Quid Hieronymi aetate fuerit, ego non disputo, quamvis Justinus Triphonem evicerit, quod a Judaeis multa prophetarum loca detruncata fuissent; illudque inter caetera refert: *Dicite in nationibus, quia Dominus regnavit a ligno*. E quo versu illa verba: *a ligno* detracta fuisse contendit. Post ea certe tempora a Judaeis Scripturas contaminatas Hieronymus, si viveret, non negaret.

Praeterea, qui hebraicis exemplaribus adhaerescunt, necesse est eos sequi rabbinorum expositiones, et non Catholicorum. Nam Catholici vel Septuaginta interpretum, vel latinam editionem exposuere. Indignum autem est, ut nunc denuo ab Hebraeis nostrae fidei oracula petantur. Christiana quippe veritas ab Ecclesiae viris quaerenda est, non a rabbinis synagogae.

Ad haec, ut ex multis unum aut alterum exemplum in medium proferatur, *Geneseos* octavo capite nostra editio latina habet quod corvus a Noe dimissus egrediebatur et non revertebatur. Sic Hieronym. habet in *Dialogo contra Luciferianos* et in epistola ad Oceanum; sic Cyprianus in epistola ad Novationum haereticum, *quod lapsis non est spes veniae deneganda*; sic Ambrosius *De Noe et Arca*, cap. 17; sic Augustinus *Tractatu sexto in Joannem*; sic Isidorus et Chrysostomus in commentariis super *Genesim*; sic Euseb. in *Chron.*; sic breviter omnes doctores catholici tam graeci quam latini, tum vetusti tum iuniores ex 70 interpretibus habuere. Contra nunc Judaei legunt, corvum egredi et reverti; quos sequuntur novi interpretes lutherani, Pelicanus et Munsterus.

Quibus ergo putas potius credendum esse? Num Judaeis hostibus Christi? Num haereticis inimicis Ecclesiae? Nonne magis Septuaginta interpretibus? Nonne magis Hieronymo? Nonne magis sanctis antiquis viris ecclesiasticis? Qui omnes inter se concinentes eadem asserere nullo modo possent, nisi uno divino spiritu continerentur.

Symmachi, Theodotionis, Aquilae translationes, quod vel judaismo infecti vel haereseos nota essent infames, parum auctoritatis habere Hieronym. non semel testatur. Irenaeus etiam apud Euseb. lib. 5 *Eccles. hist.* cap. 8, hoc argumento Theodotionis et Aquilae translationem infirmat quod Judaei essent ambo et proselyti, eosque Hebionitae sequerentur. Et nos Judaeos atque haereticos Judaeorum interpretes et in errore socios admittemus? Ita ne omnia exemplaria nostra tam graeca quam latina, tam antiqua quam nova, a librariis corrupta sunt, sicque mille annis permanserunt? Minime vero gentium. Quod si recentiores aliud sentiunt quam veteres Hebraei, quis non malit veterum sententiae subscribere, quam horum magis adhaerere? praesertim cum tot exiliis agitati tantaque caecitate sint percussi, ut, amissa suae linguae et omnium bonarum disciplinarum cognitione, nullam in Deum fidem, hominum vero vix communem sensum obtineant.

Quo loco mirari satis non possum, Augustinum Eugubinum, virum alioqui egregie doctum et pium, maluisse Judaeis et haereticis quam Catholicis consentire. Nam Caietanus eisdem semper vestigiis inhaerendo, per omnia in Veteri Testamento hebraicos, in Novo graecos codices prorsus amplectitur, vix ulla latini interpretis habita ratione. Non est autem vel a se ipso admonitus, qui cum in Luc. 3 cap. scriberet, consentaneum rationi esse dixit, ut potius novi textus hebraei manci et corrupti sint, quam ut 70 interpretes, viri boni et insignes, studuerint commento et mendacio fingendo. Haec nimirum apud viros doctos vehemens idoneaque ratio est. Nam quas illi ratiunculas addunt ad compurgandam incredibilem novitatem, non est quidem diei locique huius refutare. Satis enim modo est adversarios suis quoque argumentis refellere, quoniam his de gradu deiectis, abunde sententiae nostrae veritas comprobatur.

Ut igitur eo unde digressa est recurat oratio, si vocetur in quaestionem, an corvus reversus fuerit ad arcam, rogo an impune libereque a Catholico negari possit, etiam si in hebraicis omnibus exemplaribus, quod isti dicunt, contrarium habeatur. Si negari potest, profecto evicimus hebraica exemplaria nec firma nec apta esse ad catholicas controversias finiendas. Si non potest, iam dicito, si ita libet, nec Hieronym. nec Ambros. nec Cyprian. nec August. nec Chrysost. nec reliquos huius ordinis viros catholicos esse, nos vero haereticos etiam dicito: corvum namque ad arcam reversum inficiamur. Hoc dicere quoniam insolentissimae vesaniae est, illud dicamus potius,

hebraeorum nova ista exemplaria in theologiae quaestionibus nihil virium habere ad faciendam fidem.

Praeterea, magna est dissensio saepenumero graecorum codicum, qui nunc habentur in manibus; unde et qui nostris temporibus ad graeca dicunt se expendere latina, haud raro inter se dissident non in verbis modo sed in sententiis quoque.

Quid, quod interim eadem exemplaria novi isti interpretes non eodem sensu interpretantur! Nam versum quartum psalm. 109 aliter Lutherus, aliter Pomeranus, aliter Pelicanus, aliter Bucerus, aliter Munsterus, aliter Zuinglius, aliter Felix, aliter Pagninus traduxerunt, ut iam mihi videantur Theodotionis, Symmachi, Aquilae, quinta, item sexta et septima editio, ac vulgata quoque Septuaginta numero paucissimae, si ad horum innumeras conferamus.

Quid, quod Erasmo cum seipso non convenit? Exstat enim quinta, exstaret et sexta editio, nisi vel inconstantiae notam inurendam sibi metuisset vel morte fuisset interceptus. At certe haec varietas versionum semper fuit haereticis quasi gentilis et propria.

Id enim Artemonitis olim a viris ecclesiasticis obiectum est, quod ne ipsa quidem exemplaria sibi ipsis concordarent, si priora cum posterioribus conferrent: *Semper, inquit, emendant, quibus semper displicet quod emendant, et nova quaeque perquirunt, cum eis quae in usu sunt vi debuntur adversa.*

Et Lutherus primum quidem Novi Testamenti veterem editionem germanica sua versione mutavit, quo persuaderet populo scilicet, maiores nostros usque ad id temporis verum Evangelii textum non habuisse. Ipse tamen idem non post multos annos suam editionem ita correxit, ut ex solo Matthaei Evangelio annotaverint viri docti triginta et eo amplius locos immutatos.

Itaque homines leves non tam ex fontibus Sacras Literas vertunt, quam circa fontes ipsi vertuntur, doctrinisque variis et peregrinis adducti, parvuli fluctuant et circumferuntur omni vento doctrinae. Et revera, cum novitas quaelibet quasi novus ventus ebullit, statim cernitur frumentorum gravitas et levitas palearum, tunc sine magno molimine id excutitur ab area, quod nullo pondere intra aream tenebatur.

Quorsum haec, inquires, tam longo repetita principio? Nempe, ut intelligamus novitios istos interpretes, vel exemplarium, vel interpretationum discrepantia, varietatem in Ecclesiam inducere magnopere suspectam et piis omnino mentibus formidandam. Ac novitas ipsa quidem primum timenda est, quae sine reipublicae perturbatione esse non potest; ob eam enim causam Hebraeis regem petentibus, si Gregorio credimus, Dominus succensuit, quod omnem in republica novitatem habeat exosam. Metuenda quoque rerum mutatio est; nam et parva momenta tantum valent ad communem statum civium perturbandum, ut mutatis, quod Plato ait, musicae modis, et reipublicae morumque necesse sit mutationem fieri.

Quamobrem qui gravissimos legis divinae modos novis aliis, acutis illis fortasse quidem, sed levibus tamen commutare pergunt, videant illi ne religionis caeremonias, sacramenta, sacerdotium, versionum praetextu simul invertant. Adeo haec enim inter se connexa copulataque sunt, ut ex his nullum a caeteris nec divelli, nec distrahi possit. Ita qui unum horum quodlibet versarit, reliqua etiam verset oportet; id quod Lutheranorum exemplo didicimus, qui novis inventis universa illa pariter mutaverunt.

Porro autem varietatem, ut ante dixi, ac multo etiam magis respuere ac formidare debemus, quae nimirum constantiae atque unitatis inimica est. Quas Ecclesia virtutes habere nequit, si Scripturae non est unitas eadem et consensus. Qua in parte feliciora nostra secula sunt, quam antiqua. Nam olim tot pene vulgabantur exemplaria quot codices. At vero nunc, Sancti Spiritus sine dubio peculiari providentia, Damasi solitudine, Hieronymi summis laboribus, Ecclesia Sancta concordem Scripturarum unitatem accepit, omnisque sublata de medio varietas est, unica latina editio omnium consensione recepta.

Quapropter, qui ad graeca exemplaria nos revocant, eandem varietatem inferre volunt a qua olim Hieronymus libros nostros asseruit, imo eandem falsitatem a qua ille codices nostros expurgavit. Nam varietas codicum facilis depravationis occasio esse solet. Atque ut nulla depravatio sit, ipsa tamen varietas noxia est. Nec enim potest unquam verum asseri quod diversum est, ut Hieronymus ad Domnionem et Rogatianum scripsit et ad Damasum: *Verum, inquit, non esse quod variat, etiam maledicorum testimonio comprobatur. Si enim latinis, ait, exemplaribus fides est adhibenda, respondeant ii, quibus tot sunt exemplaria pene quot codices.* Varietas igitur exemplarium latinorum quae tunc erat, fidem eiusmodi exemplaribus derogabat.

Atque huius quidem argumenti tanta vis et efficacia fuit, ut vel refractariam illam Lutheri procacitatem retuderit. Is siquidem, referente Cochlaeo in libro *De Canonicae Scripturae auctoritate*, sic ait: *Si diutius steterit mundus, iterum erit necessarium, ut propter diversas Scripturae interpretationes, quae nunc sunt, ad conservandam fidei unitatem Concilii decreta recipiamus.*

Providentissime igitur a sacra Synodo Tridentina constitutum est, ut ex multis latinis editionibus Sacrorum Librorum, una vetus et vulgata editio, longo tot seculorum usu recepta, in publicis disputationibus pro authentica habeatur. Non est itaque nunc temporis in fidei ac morum disceptatione ad hebraica graecave exemplaria provocandum; quippe cum fidei dogmata per discrepantes aut Hebraeorum aut Graecorum codices male confirmari possint aut Ecclesiae unitas contineri.

Atque eisdem fere argumentis quarta illa postremaque conclusio persuaderi potest. Nec enim sunt Hebraeorum aut Graecorum codices modo emendatiores quam latini; imo plerumque aliter habent, quam ratio ipsa et veritas postulant; quemadmodum frater Franciscus Titelmannus et in *Collationibus super epistolam ad Romanos* et in *Apologia pro veteri interprete* doctissime copiosissimeque disseruit. Unde duo solum ex innumeris loca desumere placuit, ut in his theologi discant quam parum novis istis interpretibus sit fidendum.

Unus locus est ad Rom. 12. Ubi enim nostra editio habet: *Domino servientes*, novi fere interpretes reddunt: *Tempori servientes*; et tamen nostra litera praeferenda est, quam et olim graeci emendati, codices habuere. Chrysostomus siquidem et Theophylactus non legunt οὐδὲν ἄλλο! sed οὐδὲν ἄλλο! Quam etiam lectionem habuit Origenes. Atque adeo Hieronymus in epistola ad Marcellam, cuius initium est: *Post priorem epistolam*, cum lectionem aliam reprehendisset, asseruit secundum graecam veritatem legendum esse: *Domino servientes*.

Alter habetur prioris ad Corinthios septimo. Nam ubi nos legimus: *qui cum uxore est, sollicitus est quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est*; isti ex graeco, ut aiunt, fonte sic vertunt: *Qui cum uxore est, cogitat quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, divisa est uxor et virgo.* Quam posteriorem lectionem divus Hieronymus in priori

Adversus Jovinianum libro docet non esse apostolicae veritatis; quamquam fatetur se aliquando illum locum in eum sensum edisseruisse, etc.

Sic igitur quaedam exemplaria tum hebraica tum graeca olim Hieron. nactus est multo emendatiora quam ea, quibus iuniores interpretes et expositores fidem suam alligarunt. Cumque nobis opponunt codices quosdam ante annos sexcentos aureis literis descriptos (hos enim fontes appellant), Hieronym. pro nobis illis respondet inquires: *Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argentoque descriptos vel uncialibus, ut vulgo aiunt, literis, onera magis exarata quam codices; dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas, et non tam pulchros codices quam emendatos.*

Quamobrem hominibus his, qui novandis rebus student, illud saepe accidit, ut, dum codicum vel Hebraicorum vel Graecorum, quos penes se habent, exempla sequuntur, nihil aliud agant quam ex non correctis emendata corrigere.

Quo quidem in loco Isidorus Clarius ferendus non est, cuius emendatio nil est aliud quam interpretis veteris reprehensio. Pollicetur enim in operis fronte veterem editionem correctam; postea vero quam pollicitatione hac depellit invidiam novitatis, multa inserit, adiicit quaedam, nonnulla mutat; ut lector non aliud possit in locis mutatis intelligere, quam aut veteris interpretis errorem aut veterum codicum depravationem. Quam bellum erat potius novam editionem confiteri, quam veterem emendatam, ne lectores simplices verbis ambiguus deciperentur. Nota sunt eiusmodi plurima loca apud Isidorum Clarium et in Veteri et in Novo Testamento; proferremque illa, nisi ad alia properaret oratio. Illud tantum admoneo, huiusmodi vel mutationes, vel detractones, vel additiones, quae curiosos homines saepe delectant, parentibus nostris, si nunc viverent, futuras esse molestissimas. Id quod ex primo libro *Historiae* quam vocant *Tripartitam* colligere licet.

Cum enim, ut ibi dicitur, multi episcopi convenissent, et quidam eorum rogatus esset, ut faceret sermonem populo, vir scilicet eloquio et sapientia praeditus, ille locus venit in medium: *Tolle lectum tuum, et ambula*, ubi pro *lecto, cubile dixit*. Tunc Spiridion Cypriorum episcopus, vir sanctissimus, indignatus in eum et exiliens de cathedra sacerdotali, *Tu melior es*, inquit, *eo qui lectum dixit, quia eius verbis uti confunderis?* Hoc autem fecit populo conspiciente, mediocritatem docens eum, qui eloquii supercilio praetumebat. Erat enim idoneus ad pudorem incutiendum, cum esset venerandus et operibus gloriosus, simulque presbyter aevo atque sacerdotis officio.

Quid hic faceret, si Isidori Clarii, quid si Erasmi, quid si Caietani, quid si reliquorum tam varias et multas versiones et inversiones audiret? Quo putas animo ferret, cum in aliis libris tum maxime in Davidicis psalmis Caietani lectionem et textum usque adeo a nostro discrepantem, ut vix possis agnoscere an idem liber sacer, an alius sit? Quid Hieronymus? Psalmosne ad verbum translato pateretur? Qui in libro *De ratione interpretandi* Horatianum praeceptum illud: *Nec verbum verbo curabit reddere fidus interpres*, etiam in Sacris Literis interpretandis magnopere commendat? Et in epistola ad Augustinum asserit Hieronymus sensuum potius veritatem, quam verborum se ordinem conservasse; et ad Suniam et Fretellam boni interpretis regulara ponit, ut non verba verbis quasi paria et demensa respondeant, sed sensus sensui.

Quid, quod Cicero in lib. 3 *De finibus* ait verbum e verbo exprimere indisertos interpretes solere? Fallitur ergo prae caeteris Caietanus, qui huius praecepti immemor

Psalmorum versionem dum fidam voluit reddere, reddidit ad Ecclesiae quidem usum prorsus inutilem.

CAPUT XIV

IN QUO ARGUMENTA CAPITIS DUODECIMI REFUTANTUR

Responsio ad primum. Ac primum quidem, cum Hieronymi auctoritas nobis obiicitur, haud difficile erit respondere. Duabus enim ex causis tunc erat ad fontes recurrendum: una, quod non tam turbidi fontes erant, nec primariae Scripturarum scaturigines conturbatae; altera, quod tunc varietas latinorum codicum et dissonantia magna erat, nec tolli commodum poterat, nisi ad exemplaria graeca atque hebraica latina referrentur. Has vero causas fuisse Hieronymo, ut in eam sententiam induceretur, manifeste patet ex prooemio *Super quatuor Evangelia* ad Damasum et ex epistola ad Suniam et Fretellam.

At modo cum exemplarium latinorum una apud omnes concordia sit, potius graeca variantia per nostram latinam editionem sunt limanda atque in pristinam unitatem reducenda; saniorisque consilii est limpidam aquam e lacunulis defaecatis, quam ex turbato fonte liquorem obscoenum bibere.

Porro, ut ab scholastica disputatione interim excurrere annuente lectore liceat, nos, qui Abraham secundum promissionem filii sumus, puteos fodimus in aliena Palaestinarum regiones at vero Palaestini alienae felicitati invidentes, puteos inventos conantur obstruere. Quos tamen Isaac multa diligentia refodit ac repurgavit; donec aqua viva reperta est. Ibi pastores Gerarae cum pastoribus iurgantur Isaac, dicentes: *Nostra est aqua*. Quamobrem nomen putei Isaac ex eo quod acciderat vocavit *Calumniam*. Profectus inde fodit alium puteum, pro quo non contenderunt, itaque vocavit nomen eius *Latitudo*.

Fodit in hunc omnino modum Ecclesia Romana atque Latina puteos aquarum viventium, hoc est Sacrarum Literarum; invenit autem aquam sapientiae salutaris; venas vitae, inquam, invenit: sed in aliena veluti regione Judaeorum et Graecorum. At illi puteos oblimare obstruereque nituntur; quin etiam iurgantur contra nos et inquirunt: *Nostra est aqua*, fons noster est; qui Hebraicus Graecusque non fuerit, in alieno solo fodere non debet. Nostro idiomate, aiunt, locutus est Christus, locuti prophetae, apostoli et evangelistae. Vos Latini hospites estis, et has literas a nobis emendicare debetis; nostra opera, nostraque castigatione restituendi sunt in genuinam veritatem vestri codices. Sic puteos nostros Judaei, haeretici, curiosi novarum rerum amatores humo opplere contendunt, certantque nobiscum; sed mera calumnia est. Qui enim sunt alieni a corpore, quo pacto illustrabunt ipsum? Qui sensum Christi non habent, quomodo sensa Christi interpretabuntur? Qui adversum nos pugnant, num arma nostra sunt instructuri? Nequaquam. Fodiamus igitur alium puteum, quem Latitudinem nuncupemus; Ecclesiam scilicet longe lateque dispersam, pro quo nulla controversia excitetur. Est enim Ecclesia *columna et firmamentum veritatis*, est civitas Dei, *quam fluminis impetus laetificat*. Haec potavit filios suos mille abhinc annis huius fluminis aqua. Hanc nos aquam et probare et tenere debemus, nec alios fontes veritatis exquirere.

Responsio ad secundum. Sed prima argumenta vidimus; iam reliqua videamus. Nam, quod Augustini ac Damasi auctoritas obiicitur, post ea quae dicta sunt nihil ponderis

habet. Sive enim Augustinum, seu Damasum nobis opponas, de suo tempore ambo loquuntur. Innocen. vero 20. distin, cap. De quibus, quem nonnulli etiam nobis adversum esse volunt, quid sibi velit equidem non intelligo, nisi locus depravatus sit. Existimo enim non *graeca*, sed *canonica* esse legendum. De qua re alio libro fortasse latius.

Responsio ad tertium. Nam illud quidem, quod Erasmus gravissime urgere existimavit, levissimum est. Multa siquidem, quae Hieronym. primum et in Novi Testamenti editione veteri et translatione 70 errata esse crediderat, ea post maiori diligentia perpendens, aut etiam vel ab amicis, vel certe ab inimicis admonitus, comperit non esse corrigenda, id quod Franciscus Titelmannus in *Apologia* declaravit. Certe Hieronymus in *Hebraicis quaestionibus* 70 interpretes notat, quod contra hebraicam veritatem pro *Amico*, *Opilionem* verterint. Et ipse tamen postea 70 secutus est.

Nec me praeterit Augustini Eugubini sententia; sed eam esse commentitiam patet. Quid enim ineptius dici potest, quam 70 interpretum errorem vitio librariorum in Hieronymi editionem irrepsisse? Quid rursum improbabilius, quam 70 interpretes viros clarissimos in re apertissima, quae vel vulgo facilis erat, fuisse allucinatos? Iam vero quam indigne a Laurentio, Fabro, Erasmo vetus editio passim reprehendatur, in una epistola ad Romanos Franciscus Titelmannus liquido ostendit. Ex qua re satis intelligitur quantum fidei Aristarchis istis sit habendum.

At illud primum, quo falsitatis nostra vetus editio insimulatur, Osiandri est in *Harmonia Evang.* argumentum. Atque eandem ante notam veteri interpreti inusserant Nicolaus Lyranus, *Iudicum* 10 et Burgen. Num. 36. Sed Hieronymus secutus est 70. Quibus consentiunt Damasc. lib. 4, cap. 15, Euseb. lib. 1 *Eccles. hist.*, cap. 6, Epiphan. *Haeres.* 78, Ambr. lib. 3 *Comment. in Lucam*, Niceph. lib. 1, cap. 11, Beda lib. 1 in *Lucam*, cap. 10. Quorum libentius ego aemulor negligentiam, quam istorum obscuram diligentiam.

Igitur, cum in lege ratio finis habeatur, lex intelligenda est de foeminis illis, quae ex defectu masculorum paternam haereditatem sortiuntur. Quae causa fuit D. Thomae, 1. 2, q. 105, a. 2, ad 2 et 4 *Sentent.*, distin. 30, q. 2, a. 1; q. 3 ad quartum, ut filiabus Aaron liberum matrimonium concederet; in quibus scilicet ratio huius legis deerat. Et Levitici 21 iubetur pontifex ducere uxorem virginem de populo suo, non de familia aut tribu sua. Et *Iudicum* 10 constat, Tholaa et Abimelech consaguineos fuisse, quorum alter fuit ex tribu Isachar, alter ex tribu Manasses. Et vir Levites de sorte Ephraim uxorem duxit de tribu Juda, *Judic.* 19. Iosephus libro quinto *Annal.*, cap. 6. Non ergo falsa est editio nostra, sed est tamen litera sane interpretanda.

Quid ergo, nam hoc dicet aliquis, pertinet ad Dominum generationis ordo deductus usque ad Ioseph? Certe pertinet multum. Nam quando Evangelista scribebat, Judaeis erat exploratum Ioseph ex eadem tribu esse; ideo enim ambo in Bethlehem censentur, ut de una videlicet stirpe generati. At beatam Virginem nullos fratres habuisse, historiae omnes consentiunt. Itaque viro contribuli nupserat.

Quod ergo populo tunc Judaico notum erat, non erat opus ut Evangelista scriberet, id docuit, Ioseph a David descendisse. Qua una re servavit consuetudinem scripturarum, qua mulierum in generationibus ordo non textitur, et vere docuit id de quo poterat esse controversia. Nam quod Maria ex eadem familia esset, ut quod eo tempore plebi notissimum erat, non putavit Evangelista admonendum.

Argumentum etiam alterum eiusdem Osiandri est in *Harmon. Evangel.* ubi tradit: «Hebraeos in dictionum inflexionibus neutrum genus non habere, ex quo effici ut voce masculina vel foeminina pro neutra abutantur. Ut ubi nos dicimus: *Non est bonum hominem esse solum*, imperitus interpres redderet: *Non est bonus esse Adam solus*. Ad eundem quoque modum, loco eius quod Hieronymus vertit: *Parvus es*, perspicue et vere convertendum est: *Parum est, ut sis inter chiliarchos, seu principes Judae*. Cuius axiomatis causa aptissime redditur: *Ex te enim*, etc. Quae ratio ineptissima est, si ad praecedens pronunciatum iuxta Hieronymi versionem accommodetur. Quod autem posterius membrum prioris ratio sit, sermonis natura prodit, sensus communis iudicat et Spiritus Sanctus per os Evangelistae testatur.

Hactenus Osiandri verba retulimus. Sed miranda est haeretici insolentis impudentia. Chaldaea paraphrasis, recentiores Judaei omnes, Septuaginta interpretes cum Hieronymo consentiunt, et hic unus sibi solus sapit.

Sed cum hebraicus textus coniunctionem non habeat, potest quidem sic tota oratio accipi, ut secundum membrum causa sit primi. Quem sensum pontifices et scribae habuerunt, quorum verba fide qua oportuit Matthaeus retulit. Potest autem sic etiam accipi, ut posterior pars quasi adversative intelligatur, quo sensu accepit Hieronymus, ut patet ex commentariis in Michaeam. Ac si rem ipsam diligentius animadvertas, parum certe interest, utro modo accipiatur oratio. Quocirca ridiculus est Osiander, qui in re nihili tantas tragoedias excitet.

Illud est facile, quod tertio loco additur, nam codices 70 interpretum interrogandi notam habuere, et ita converterunt: *Numquid irascetur per singulos dies?* Et Augustinus quidem, licet sine interrogatione legerit, nostrum tamen sensum expressit, inquit: *Longanimis, et non iram adducens per singulos dies*. Itaque 70 interpretes optime sensum illius versiculi videntur expressisse, si antecedentia consequentibus haerere debeant.

Quod vero Calvinus cap. 5 *Instit.* obiicit, frigidum id languidumque est, tum quoniam, ut quibusdam placet, de amore et odio praedestinationis et reprobationis loquitur Salomón, idque suaderi putant ex eo, quod subiungitur: *sed omnia in futurum servantur incerta*; tum quoniam secundum communem legem loquitur, ac ad communem etiam loquendi formam orationem accommodat, qua cum ignoret homo an morte dignus sit, vere dicit: *Nescit homo utrum odio vel amore dignus sit*; tum quoniam, ut alias in eo libro saepe, argumentantis locum assumit atque personam non definientis.

Itaque eo capite argumentatur a principio statim, multa mala consequi ex eo quod omnia aequae eveniant iustis et impiis in hoc mundo. Unum autem ex absurdis quae proponit est, quod sint in domo Domini servi differentes, alii boni, alii pravi, et tamen Dominus non declaret quem amet, quem odio prosequatur: sed ita benigne se erga impium, ut erga pium gerere videatur; nec minus gravis et severas sit erga bonos servos, quam erga improbos. Omnia enim bona malaque huius vitae utrisque sunt communia. Nilhil ergo falsi nostra editio continet, sive primum, sive secundum, sive tertium hunc sensum amplectamur.

Nam quod suspicantur quidam, Matthaei 24 interpretem falso pro *fulgore*, *fulgur* reddidisse, ideo quod non fulgur exit ab oriente et protenditur usque in occidentem, sed fulgor, perridiculum argumentum est. Primum enim, si quis hoc in loco error inest, hunc non interpretis sed librariorum fuisse, ad veritatis similitudinem videbatur esse propensius. Voces quippe illae *fulgur* et *fulgor* usque adeo similes sunt, ut proclive sit

unam pro altera substituere. Quare parum aequae ea in interpretem culpa reiicitur, quam librariis assignare aequius erat. Deinde interpretis peccatum hic nullum omnino esse potuit, ubi graeca omnia exemplaria et vetera et nova consentiunt, nec aliud quam \thom\k. legunt, quae utique vox non fulgorem, sed fulgur sonat. Sed ne de fulgore quidem accipi potest, etiamsi graeca vox utrumque sonaret. Sol namque paulatim oritur, eiusque adventus diu praesentitur, antequam appareat. Illius itaque fulgor non inexpectatus advenit.

Dominus autem sine dubio significat adventum suum subitum et inopinatum fore. Id quod fulguris similitudine aptissime exprimitur, quod priusquam exspectes, iam emicuit et abiit. Et quamquam fulgur non pertingit ab oriente usque in occidentem, si ad philosophiae rationem expendas, sed ad exprimendum subitum et inexpectatum quidem, sed conspicuum omnium oculis adventum Christi, satis est accommodare id quod oculis nostris apparet.

Alioqui arguatur Divus Thom. quasi perspectivae facultatis indoctus, qui explicaturus quemadmodum res divinae in humanis eluceant, exemplum ponit speculi, in quo, ut ait, imago conspicitur; quod licet revera ita non sit, nobis tamen ita videtur; quin etiam arguatur Moyses tamquam astronomia imperitus, qui duo luminaria magna posuit, cum sint alia multo maiora.

Sed sensui nostro illa duo maxima apparent; nec alienum est a Sacrae Scripturae auctoribus sese populo rudi attemperare loquique, ut vulgus solet. Hisce vero rebus exempla plura ego adiungerem, nisi de hoc argumento satis superque esset dictum. Heliu certe iuxta hanc rationem illud dixit: *Ab inferioribus egrediatur tempestas, et ab arcturo frigus*; Job 37. Ad eundem modum Propheta ait: *Qui fundavit terram super aquas*, quasi aquae inferiores sint, cum tamen emineant, ut decimotertio libro ostendemus. Simili quoque lege tres angeli qui Patriarchae apparuerunt, comedisse dicuntur, non quod revera comederint, sed quod comedere visi sunt. Quamquam Justinus figurate accepit, perinde ut ignis devorare et exedere dicitur, quia consumit. Est autem locus in *Dialogo cum Triphone*.

Iam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimarent interpretes non oportere semper easdem omnino res, quae in hebraeo sunt significatae sermone, in graecum latinumque transferri, sed satis esse quandoque si proximae atque simillimae ponerentur. Illud enim in Sacris etiam Literis convertendis prae se tulerunt, quod de lege interpretandi est a Cicerone dictum, verba non numeranda esse sed ponderanda, sensumque sensui ita reddendum, ut quoad fieri posset et liceret, verborum quoque interdum neglecta cura, lectoris intelligentia iuvaretur. Id vero tum vel maxime licere sibi arbitrati sunt, cum Hebraei auctores similitudine unaqualibet aut animalis, aut arboris, aut fruticis, aut herbae, aut rei denique alius usi essent, quae esset Graecis ac Latinis incognita; ut Isaiae 1, ubi latina editio habet: *Cum fueritis velut quercus defluentibus foliis*, hebraice habetur *Ela*, quae vox, si 70 interpretibus ac Hieronymo etiam ipsi in commentariis credimus, terebinthum magis quam quercum sonat. At quia terebinthus est arbor peregrina et incognita, soloque apud Latinos nomine celebrata, non incongrue *terebinthi* loco *quercus* posita est, arbor omnibus et linguis et gentibus manifesta.

Psalmo item 101 pro pelicano in hebraeo habetur לִיקָאֵת [*liqath*], pro niptycorace autem כֶּכּוֹס [*kekos*]. Illud alii monedulam, alii onocrotalum, alii pelicanum; hoc partim bubonem, partim cuculum, partim noctuam reddiderunt. Ac 70 interpretes quidem

vocem hebraeam, quam Hieronymus in onocrotalum perpetuo vertit, nunc in pelicanum, nunc in avem, nunc etiam in leonem transtulerunt. Nec vero ita id factum est ab illis, quod voces essent multiplices et ambiguae, sed quod cum apud Hebraeos animantium praesertim plantarumque vocabula penitus ignorata sint, nihil referre existimarunt, unamquamlibet ex rebus similibus poni, si idem omnino sensus remaneret.

Similitudo enim ibi quaeritur, in qua res omnes illae conveniunt: non alia quaevis propria specialisque natura. Quemadmodum etiam cum apud Latinos proverbialiter dicitur: *In praesepe canis*; si hispane quispiam verteret: *et perro del hortelano*, olitoris canis optime profecto interpretaretur; quoniam sub re et voce diversa unus idemque sensus esset lectori insinuatus.

Quamobrem illa Caietani religio nimia fuit, qui Isaiae 1 vocem *Ela* noluit in latino exemplari mutari, quasi periculum esset, si aut quercum, aut terebinthum, aut aliam quamvis similem arborem legeremus. Ex eadem quoque re illorum error coarguitur, qui quoniam ibi Hieronymus onocrotalum reddit, ibi fere Septuaginta reddunt pelicanum, eandem esse avem existimarunt.

In quo errore auctor etiam commentariorum fuit quae Hieronymi titulo in Psalmos circumferuntur. Ea vero Divo Hieronymo tribuere, manifestariae ignorantiae esse vel ex hoc uno loco aperte vincitur. Ait enim hic auctor: pelicanum latine dici onocrotalum. Ecqua autem ignoratio maior esse potest, quam vocem onocrotali latinam existimare? Sed de his hactenus. Nunc illud etiam atque etiam asserimus, in huiusmodi comparationibus transferendis nihil omnino interesse an res eadem in easdem, an in similes et proximas convertantur, si sensus non diversus, sed idem est.

Quid quod cum Latinis res ipsa hebraea et nomenclatura deest, si interpret ex re agnata et vicina rem nobis alias incognitam nominavit, nihil prorsus absurdi fecit? Quin rem tentavit interpretibus universis aut ex auctoritate aut ex vicinitate concessam, ut aut nomen latinum ad significandum imponeret, aut certe ad rem similem vel proximam insinuandam transferret.

Cum itaque Jonae c. 4 alii cucurbitam, alii hederam converterunt, usi sunt illi quidem iure suo, nec verborum religione astricti debuerunt committere, ut illo in loco nullam omnino rem Graeci intelligerent, nec Latini. Non est autem huic illud dissimile *quod Danielis prophetiae obiecit* Porphyrius, confictam esse scilicet, nec haberi apud Hebraeos, sed graeci sermonis esse commentum: quia in Susannae historia contineatur, \kó! ojù! kmĩjp! kmĩn\ d! f\ Ē! \kó! ojù! nsĩjp! nsĩn\ d Quam etymologiam graeco magis sermoni convenire quam hebraeo. Cui quoniam id quod Eusebius, Apollinaris atque Hieron. responderunt, ab Ecclesia reprobatur: multo nos verius respondemus, hoc interpretem graecum facere potuisse, ac iure potuisse quidem, quod latinus interpret reformidavit.

Non enim necesse erat easdem arbores eo loco reddi, quas lingua haberet hebraea, quoniam si eadem redderentur, non solum etymologia servari non poterat, sed nec prophetiae festivitas, nec ratio sententiae. Alias ergo vel similes, vel próximas vertit, in quibus iudicii prophetici et acumen servaretur et causa. Praeterquamquod arbores illae a propheta chaldaeo sunt nominatae sermone: nec opus est sollicitos nos esse, si in hebraeo nec illae nec similes habeantur.

Argumentis igitur, quibus editionis nostrae veritas impugnari solet, abunde, ni fallor, responsum est. Quamquam nonnulla de industria praetermisi, quae scilicet faciliora visa

sunt, quam quibus refellendis deberem aut oleum aut operam sumere. Quale illud est, quod Faber Stapulensis ait Ecclesiam interpretis errore versatam impie pro Deo angelos legere. Nam lectionem illam impiam credit: *Minuisti eum paulo minus ab angelis*. Qua in re quam indocte et inconsulte, quam temere et insipienter errarit, non esset difficile ostendere, nisi ante nos Erasmus magna argumentorum vi eandem causam evicisset. Certe interpretes epistolae ad Hebraeos vel Clemens vel Lucas fuit, quemadmodum auctores gravissimi prodidere. Horum utrumlibet impietatis insimulare piaculum erit. Ecclesiam quoque accusare, quae eam probavit epistolam in qua error impius est, an sine impietate fieri possit, ignoro. Sed de his satis. Iam reliqua persequamur.

Enimvero cum historiam Susannae post ea tempora ecclesiasticus usus approbarit et Danielis prophetae nomine populo legerit, cumque Tridentinum Concilium sua quoque id definitione firmaverit, ea certe historia nunc a fidelibus recipienda est. Africanus quidem Origeni obiecit quod historia Susannae ficta videatur et aliena a scriptura prophetica, ut Eusebius testis est lib. 6, cap. 23. At illi tamen, ut idem Eusebius ait, *Origenes manifestissime rescribens, asserit nequaquam Judaeorum commentis et fraudibus auscultandum, sed hoc solum pro vero habendum in Scripturis Divinis, quod 70 interpretes transtulissent; nam id esse solum quod auctoritate apostolica confirmatum sit*. Haec Eusebius.

Idem vero refert Hieronym. in *Catalog.* de Julio hoc Africano loquens; et Hieronymus ipse lib. 1 *Apol. adversus Rufin.* quae in praefationibus dixerat, ea purgat, inquit: *Quod autem refero, quid adversus Susannae historiam et hymnum trium puerorum et Belis draconis fabulas, quae in volumine hebraico non habentur, Hebraei soleant dicere; qui me criminatur stultum, se sycophantam probat: non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicerent, explicavi*. Hactenus Hieronymus.

Responsio ad quintum. Ad aliud ergo argumentum, quoniam nolumus esse longi in singulis explicandis, breviter respondetur, eum locum ex priori epistola ad Corinthios bifariam apud Graecos legi et, ut vulgata habet editio, in hunc modum: *Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur*. Cuius rei auctor est Didymus, et Hieronymus in epistola ad Minerium et Alexandrum.

Neutra autem lectio a viris Ecclesiae reprobata est. Quin admonuere semper lectionem dubiam et variam esse; nec alterutram ex eis ut certam et exploratam amplexi sunt. Neutram igitur lectionem recipere cogimur, quia neutram partem doctores Ecclesiae tamquam exploratam et catholicam asseruere. Quod idem in alia particula qualibet latinae editionis fieret, si idem penitus contigisset. At ubi doctores catholici unam et eandem lectionem sine varietate tenuerunt, nec ancipitem assertionis libravere sententiam, nobis non licet latinam editionem in quaestionem vertere.

Sed ne in hoc quidem loco Erasmi, Fabri et Caietani sententia probari potest, qui in re, ubi nihil intererat, utro modo diceretur, eam lectionem deligere maluerunt, quam novitatis ratio redderet plausibiliorem. Id quod gentile bis est, qui curiosa sectari volunt magis quam solida. Nos autem Origenem, Didymum, Athanasium, Augustinum, Cyprianum, Tertullianum communemque Latinorum consensum sequi malumus. Nam et Acacius Caesareae civitatis episcopus apud Hieronymum in pluribus graecis exemplaribus lectionem nostram haberi dicit, aliam vero in paucioribus. Nec me tamen illud praeterit, quod Chrysostomus et Theophylactus in commentariis, et Hieronymus quoque in epistola quadam ad Marcellam scripsere. Sed, quod ante dixi, me male habet,

in rebus, quae in utramque partem controvertantur, nova delectare theologos magis quam vetera, eaque usu parentum nostrorum comprobata. Ac de quinto argumento satis.

Ad id vero quod sequitur, hoc habeto responsum. Magnus error eorum est, qui sine Spiritus Sancti peculiari dono Scripturam Sacram existimant se posse vel intelligere vel interpretari. Quod utique donum quanto magis Sacris Litteris intelligendis atque interpretandis opus est, tanto rarius difficilisque contingit. Nam eruditionem, verborum copiam, multarum linguarum peritiam hominum diligentia praestat. At si spiritus quidem peculiaris, non tam ob ipsius qui percipit, quam ob Ecclesiae utilitatem, gratuita Dei miseratione donatus Sacrorum Librorum interpreti desit, ieiuna erunt et frigida omnia, quamlibet elaborata et diu ante excogitata et inventa fuerint; imo falsa erunt in interpretatione pleraque humano sensu intelligentiaque traducta.

Nam interpretationem Scripturae prophetiam et inspirationem Dei credit Clemens Alexandr. lib. 1 *Stromat.*, et Apostolus in priori ad Corinthios epistola inter reliqua Spiritus Sancti dona commemorat; nec philosophiam, sed prophetiam vocat: videlicet quod Sacris Litteris explicandis eodem spiritu opus sit, quo ipsae sunt conditae, divino utique atque prophetico.

Id quod Petrus posteriori sua epistola confirmat, inquit: *Habemus firmiorem propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes tamquam lucernae lucenti in caliginoso loco; hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia Scripturae propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.*

Hoc autem, quemadmodum ante nos viri clarissimi intellexerunt, eum habet sensum: Bene quidem facitis prophetis attendentes; sed id primum intelligite, divinas prophetias humana et propria interpretatione non intelligi. Spiritu enim Sancto locuti sunt sancti Dei homines, et animalis homo non percipit ea quae sunt Spiritus Dei. Quis enim cognovit sensum Domini?

Atque idipsum Isaias significavit, inquit: *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lapsus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum;* et apud Lucam: *Aperuit Dominus discipulis sensum, ut intelligerent Scripturas.* Quo testimonio probat Hilarius in Psalm. 115. Scripturarum intelligentiam donum Dei esse.

Quod si Scripturarum intelligentia donum Dei est, Scripturas autem interpretari nemo, nisi qui intelligit, potest: conficitur utique, Sacrarum Literarum in aliam linguam versionem sine Dei peculiari gratia nemini posse contingere. Alioqui si D. Hieronym. sufficere existimat verborum copiam, eloquentiam saecularem, trium linguarum peritiam, rerum multiugam cognitionem, cum his omnibus abunde se noverit instructum, cur in epistola ad Desiderium deprecatur alienarum orationum adiutorium, ut eodem spiritu, quo scripti sunt libri, in latinum eos possit transferre sermonem? Cur item in epistola ad Paulinum Scripturas Sanctas interpretaturus, *Revela, inquit, oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua? Lex enim spiritualis est, et revelatione opus est, ut intelligatur;* et rursum, *quanti, inquit, hodie putant se nosse Literas, et tenent signatum librum, nec aperire possunt, nisi ille reseraverit, qui habet clavem David;* et in illud ad Galal. 1, *Sunt aliqui qui vos conturbant, et volunt convertere Evangelium Christi: Omnis, ait, qui Evangelium alio interpretatur spiritu, quam scriptum est, credentes turbat, et convertit Evangelium Christi; ut id quod in facie est, post tergum faciat, et ea quae post tergum sunt, vertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur,*

posteriora ponit in faciem; si quis Judaeorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea quae ex natura sua in faciem constituta sunt; et posterius eodem quoque cap. in illud: «Notum vobis facio Evangelium, quia non est secundum hominem, etc.»; Marcion et Basilides, ait, et caeterae haereticorum pestes non habent Dei Evangelium, quia non habent Spiritum Sanctum, sine quo humanum fit Evangelium quod docetur. Nec putemus in verbis Scripturarum esse Evangelium sed in sensu, non in superficie sed in medulla, non in sermonum foliis sed in radice rationis. Hactenus Hieronymus.

Qui si vera dicit, cogit nos profecto credere, aut veterem interpretem Spiritus Sancti peculiari dono Sacras Literas convertisse, aut Ecclesiam Latinam multis retro seculis non Dei habuisse Evangelium, sed hominis. Cum igitur obiicis, interpretem non fuisse prophetam; sane vero propheta non fuit, habuit tamen, ut Titelmannus recte asseverat, spiritum quendam prophetico vicinum et proximum; qualem necessarium esse ostendimus Sacris Literis interpretandis; imo qualis erat necessarius, ut Ecclesia Latina editionem Sacrorum Librorum haberet, quam tuto in fide et moribus sequeretur.

Iam ad postremum argumentum facile respondemus. Quod si Latinorum ad graeca hebraicaque collatio a nobis negligeretur, exemplo D. Ambrosii tueri nos utcumque possemus, qui cum graece sciret, et commentarios in Sacras Literas ederet, saepe tamen non est dignatus graeca consulere, etiam ubi diversitatem aliquam lectionis esse constabat. Videre hoc est in commentariis super caput duodecimum epistolae ad Romanos. Quod si interpretum etiam magis varietate turbaremur quam iuvaremur, Sophronii nos excusaret exemplum, qui id de se apud Hieronymum fatebatur: *Nos vero nec versiones novorum interpretum, nec linguarum peritiam, nec ad graeca et hebraica exemplaria Latinorum collationem damnare volumus; quin potius magnopere commendamus.*

Nam si Augustinus *De doctrina christ.* lib. 2, cap. 11, vulgarium etiam et parum doctorum interpretum versiones plus adiuvere inquit intelligentiam quam impedire, ego varias doctissimorum hominum editiones iure reprehendere nec possum nec debeo. Atque ut invidiam eorum deprecari, qui nos aut miseros et barbaros bonarumque literarum expertes, aut etiam laborum alienorum invidos reprehensores calumniari possunt; ego in linguarum cognitione plura etiam commoda ad Sacras Literas intelligendas esse fateor, et id quidem peringenue. Tantum abest, ut linguarum peritiam insecter.

CAPUT XV

DE LINGUARUM HEBRAICAE ET GRAECAE UTILITATE

Principio enim sunt linguae utilissimae, ubi disseritur cum infidelibus; vel etiam ubi infideles alienae linguae ad fidem instituuntur. Quae causa vel sola redditur in illa *Clementina* 1 de magistris, propter quam linguae sunt in Academiis perdiscendae. Alioqui, quorsum attinebat arabica lingua, quae ibi doceri praecipitur? Qua de re leviter motus videtur Erasmus, ut Clementinae huius argumento assereret, ad Sacras Literas intelligendas hebraicam graecamque linguam esse necessarias.

Altera linguarum commoditas est in his dictionibus explicandis, quae magnam emphasim habent, aut aliquam innatam proprietatem apud Hebraeos et Graecos, quam

latinus sermo exprimere non valet. Huiusmodi dictiones multas cum in *Hebraicis quaestionibus* tum in *Commentariis* adnotavit Hieronymus. Nos unam aut alteram exempli causa ponemus.

Ut Marc. 6 interpret reddidit: *Et cum dimisisset eos*; ubi verbum tamen graecum ἀπολίσσειν non significat simpliciter dimittere, sed dimittere benigne ac gratiose, quemadmodum amicis celebrato convivio benevole valedicimus. Qua in re Evangelista graece scribens, Jesu Christi etiam erga rusticos summam comitatem et gratiam commendavit. Id quod latina voce exprimi vix potest.

Et in epist. ad Ephes. pro eo quod nostra editio habet *a constitutione mundi*, graece habetur ἀπὸ ἀρχῆς. Cuius vocis emphasim Hieronymus in commentariis explicare volens, *Non idipsum* (inquit) ἀρχῆς, *quod constitutio sonat; unde et nos propter paupertatem linguae et rerum novitatem, et* (sicut quidam ait) *quod sit Graecorum sermo latior et lingua felicior, conabimur non tam verbum transferre e verbo* (quod impossibile est) *quam vim verbi quodam explicare circuitu.* ἀρχῆς, *proprie dicitur cum quid deorsum jacitur, vel cum aliqua res sumit exordium. Unde et hi qui aedium futurarum jaciunt fundamenta, ἀπὸ ἀρχῆς dicuntur. Volens itaque Paulus ostendere quod Deus universa sit machinatus ex nihilo, non conditionem, non creaturam atque facturam, sed ἀρχῆς, id est initium fundamenti ad eum retulit.* Hactenus Hieronymus.

Et 1 lib. *Adversus Jovinian.* tractans illum locum 1 Corinth. 7: *Non ut laqueum vobis iniiciam; sed et proprietatem*, ait, *graecam latinus sermo non explicat; quibus enim verbis quis possit dicere*, etc. unde et in latinis codicibus ob translationis difficultatem hoc penitus non invenitur. Cuiusmodi sunt et alia exempla plurima, quae nos causa brevitatis omittimus. Legat multa qui volet apud Hilarium in expositione Psalmorum, pluribus in locis asserentem latinum sermonem plenam graecae literae intelligentiam non reddere. Ambrosius quoque in explanatione Psalm. 118: *Latinos*, ait, *non posse in omnibus vim graeci sermonis exprimere, quod in graeco plerumque maior sit vis et pompa sermonis.* Qua in re plurimum theologos iuvare possent Erasmi in Novum Testamentum adnotationes, nisi eas tam multis erroribus aspersisset.

Est alia quoque utilitas ad accipiendos plures sensus catholicos ex eadem scriptura, praesertim cum apud Graecos et Hebraeos est aequivoca. Sic enim dictiones polysemas et ambiguas dialectici nostri vocare solent. Nam interpret unam solam vocabuli significationem reddere potuit. Ut Eccles. 2 ubi nostra editio habet: *Cogitavi abstrahere a vino carnem meam*, alii vertunt: *Trahere in vinum carnem meam*, alii: *Attrahere in vino carnem meam*. Cuius quidem contrariae omnino versionis contrarius verbi hebraici significatus causa fuit. Quod et Hieronym. ipse in commentariis admonuit.

Atque 1 lib. *Apologiae adversus Rufinum*, tractans illud 2 Psalm. *Apprehendite disciplinam*, pro quo ipse interpretatus est: *Adorate filium*, vel etiam: *Adorate pure; Nisi*, inquit, *et prolixum esset, et redoleret gloriolam, iam nunc tibi ostenderem quid utilitatis habeat magistrorum limina terere et artem ab artificibus discere; et videres quanta sylva sit apud Hebraeos ambiguum nominum atque verborum, quae res diversae interpretationi materiam praebuit, dum unusquisque inter dubia, quod sibi consequentius videtur, hoc transfert.* Hactenus Hieronym. Ambrosium item vide in Psalm. secundum de verbo *Beresith*.

Ambiguitas etiam in aliena lingua festivum quandoque vocis usum lusumque praebet, qui in nostra non solum conservari nequit, sed ne sensus quidem germanus sine magna licentia reddi. Ut Jerem. primo, pro eo quod nos habemus: *Vigilantem*, in hebraeo est vocabulum *Soced*, quod ambiguum est, nucemque et vigilias significat; ut Hieronymus ibidem et in Ecclesiastes cap. ult. disserit. Cum itaque prophetae in visione virga nucea seu amygdalina fuisset ostensa, rogatus a Domino quid videret, hebraea lingua virgam *Soced* se videre respondit. Tunc ergo Dominus sermonis occasione ludens, *Bene*, inquit, *vidisti: quia vigilabo ego*, etc.

Ita quamquam Jeremias in una significatione nomen accepit, at Dominus ad alteram flectens, fecit ex sermonis ambiguitate concentum sententiae elegantissimum, ut si sydus quoddam coeleste quis videns, canem se videre diceret, scite illi diceretur: *bene vidisti: canis enim lacerabit te*, etc. Iam vero si interpret latinus *Soced* in nucem transtulisset, quod 70 fecerant, absurde sane subiungeret: *Bene vidisti: quia vigilabo*, etc.; unde coactus fuit, nova quadam insolitaque interpretandi licentia, virgam vigilantem latinis auribus reddere. Quae ego asserere non auderem, nisi auctor gravissimus Hieronymus adstruxisset.

Quarta utilitas in linguarum eruditione est ad cognoscenda idiomata, phrases et proverbia linguae alienae: ut sunt illa: *Ne respicias post tergum*; et: *neminem salutaveritis in via*; quibus maxima quaedam itineris celeritas quasi proverbialiter et figurate significatur. Illud etiam per proverbialem figuram apud Hebraeos atque Hispanos dicitur: *Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo*. Sic apud *Ecclesiasticum* de consiliario infido et traditore dicitur: *A consiliario serva animam tuam, ne forte mittat sudem in terra, et dicat tibi: Bona est via tua*. Sic hebraea phrasi *fili excussorum* robusti et expediti dicuntur. Qua de re Hieronym. lege in epistola ad Marcellam, cuius initium: *Beatus Pamphilus*.

Sic *filiae carminis*, Ecclesiast. 12 aures intelliguntur. Sic Saul *filius unius anni* dicitur, cum regnare coepisset, id est, innocens. Nisi (quod Eucherio visum est) ita intelligas, Saulem electum a Samuele uno anno domi tacuisse, et expleto anno coepisse regnare. Sed de hoc exemplo alias. Nam vitio scribentium forte, pro 21 anni, unius anni inducitur.

Sic Nembrod *robustus venator coram Domino*, id est sub coelo; quasi robustissimus omnium hominum qui sub coelo erant. Scio quosdam ita interpretari, ut venator coram Domino dictus sit, quasi Dei venator, quo significaretur civilem unius monarchiae potestatem vindictam esse a Deo approbatam, ut quae Dei administra sit. Sed id quod prius dixi Hebraeorum doctissimis placet. Vel certe venator coram Deo vocatur, id est sub dio. Homines enim ferarum more palantes in agris ad civilem societatem coegit.

Sic pluisse Dominum a Domino, hebraismum esse quidam existimant, id est: desuper; sed filium a patre intelligunt Euseb. lib. 1 *Ecclesiast. hist.* cap. 1; Hieronym. *Oseae* 1; Irenaeus lib. 3, cap. 6; Basilius lib. 5, *Contra Eunom.*; Marcellinus ad Salomonem episcopum; Concil. Syrmensis. canon 15.

Ac certe, ut alios libros Veteris Testamenti praetermittamus, Salomonis *Proverbia*, nisi habita ratione hebraicae consuetudinis et sermonis, vix ullo pacto explicari queunt. Nam quod apud Hebraeos proverbiali figura dicitur, id apud Latinos nullum quandoque proverbium est; quod pierique ignorantes, in proverbiorum expositione aut ad allegorias confugiunt, aut varia etiam deliramenta confingunt; multoque melius fuerat simpliciter inscitiam confiteri, quam imperitiae suae alios haeredes facere. Horum ego Latinorum

errata facile commemorarem, nisi aliud huius temporis ratio postularet; et nos aut reverentiae aut benevolentiae causa neminem hic certo nomine volumus lacerare. Illud constat parabolas aliud in medulla, aliud in superficie polliceri, neque hoc sonare quod scriptum est. Ex quo, ut Hieronym. in Ecclesiast. cap. ult. ait, manifestum sit, Proverbiorum librum non, ut simplices arbitrantur, patentia habere praecepta, sed quasi in terra aurum, in nuce nucleus, in hirsutis castanearum operculis absconditus fructus inquiritur, ita in eis divinum sensum altius perscrutandum. Id quod sine hebraeae linguae peritia difficulter, ne quid amplius dicam, faciemus. Iuvaret autem Hieronymus vehementer latinam intelligentiam, si commentarios in libros Proverbiorum edidisset. Nam, qui circumferuntur, quamquam Hieronymo in *Decretali tit. De constit.* tribuuntur, Hieronymi tamen non esse liquidoprehenditur.

Quinta commoditas est ad menda ea corrigenda, quae ex incuria videlicet typographorum, aut eorum qui exscripsere imperitia obrepserunt. Ut Josué 11 cap.: *Non fuit civitas quae se non traderet*; ubi secunda negatio superfluit, ut ex consequentibus manifeste colligitur. Sed quia fortasse 70 interpretes negationem illam in exemplari habuerunt, coacti sunt verbum *tradidit* ad suppositum aliud referre, et pronomen *se* vel expungere, vel omittere.

Item Psalm. 26: *Ut videam voluntatem Domini*, pro *voluptatem*, graece ο`mkiôoco\ . Et in titulo Psalm. 62: *Idumeae*, pro *Judaeae*, ut graeca omnia hebraeaeque exemplaria demonstrant. Et Psalm. 65: *Et exultavi sub lingua mea*, pro *exaltavi*, id quod tam ex graecis quam ex hebraeis manifestum est. Sunt qui putent, etiam subesse mendum Psalm. 19: *Ipsi obligati sunt, et ceciderunt*; pro *obliquati sunt*; sic enim Hieronymus vertit: *Incurvati sunt*; et consentiunt caeteri interpretes. Ac Psal. rursum 124: *Declinantes autem in obligationes*, pro *obliquationes*; Hieronymus reddidit *pravitates*; Félix *perversa*; alii *iniquitates*. Consentit hic Titelmannus.

Verum haec duo loca incorrupta sunt. In priorē siquidem graece habetur *np̄i`kj_ĩnlcn\i.!* Rphkj_ĩr autem est, obligo, nexus impedio et implico. In posteriore vero graece legimus *nom\bb\gdē*, quae vox Latinis est obligatio, nodus et nexus implicatus; quemadmodum et Nazianzenus in orat. usurpavit. Ac Hieronym. in *Isaiae*, cap. 58 obligationes nobiscum legit. Unde et nodus gutturis, et locus strangulationis, *nom\bb\gc*. Graecis dicitur: et *nom\bb\gĩr*, strangulo, suffoco. Illud sane corruptum est in Psalmo 106. *Effusa est contentio super principes*, pro *contemptio*; graece ᾿ῥjp_ĩr nð. Quam eandem vocem Psal. 122. in *despectionem* vertit interpres. Ruffinus autem in libro 8, *Hist. eccl.*, cap. 1, illud ita convertit: *Effusa est contumelia super principes*. Et Job. 19: *Vel celte sculpantur in silice*, pro *certe*; et Lucae 10: *suspiciens*, pro *suscipiens*, *p̄kjg\.* i. Tametsi auctor libelli *De vera et falsa poenitentia*, qui nomine Augustini circumfertur, communem errorem secutus est. Et Lucae 15: *evertit*, pro *everrit*, *n\mjĩ* Et primae ad Corinthios 2: *spiritualiter examinatur*, pro *examinantur*, *\ĩ\fmĩĩ`o\đ* et cap. 10: *Omnes qui de uno pane*, pro *Omnes quidem*; et cap. 15: *Quotidie morior propter gloriam vestram*, pro *per gloriam*. Jurat quippe ibidem Apostolus, et particula *ic* adverbium iurantis est apud Graecos. Et ad Hebraeos cap. 5: *interpretabilis sermo*, pro *ininterpretabilis*, hoc est ineffabilis explicatuque difficillimus, quemadmodum ex Hieronymo in epist. ad Evagrium liquet. Atque idem Hieron. in *Quaestion. Heb. Genes. 3*, legendum ait: *Ipse conteret caput tuum*, non *ipsa*. Cum enim apud Hebraeos neutro genere ad semen referatur, interpres

rem significatam perpendens, in masculino genere transtulit, *ipse*. Quod imperiti non intelligentes, vitiumque scriptoris existimantes, substituerunt *ipsa*.

Ut illa praetereamus quae Augustinus Eugubinus commemorat: *sicut cervus desiderat umbram*, pro *servus*; et *solis ardore*, pro *salis*; et *sitivit anima mea ad Deum fontem*, pro *fortem*; et *interfecta est terra a sanguinibus*, pro *infecta*. Nam et Psal. 10 pro eo quod nos habemus: *qui diligit iniquitatem, odit animam suam*, Divus Hieronym. legendum credit: *anima sua*, hoc est *ipsius*, refertur enim *anima sua* ad Deum, non ad peccatorem. Sensus autem mirifice convenit, ut Deus scilicet intelligatur utrumque quidem interrogare, et iustum et impium; sed impium tamen reprobare, odium enim Dei reprobatio est. Nos autem graeca 70 interpretum exemplaria, quae nunc quidem exstant, sequi possumus. Non enim illa habent: $\text{o}\dot{\iota}\epsilon!\text{t}\text{p}\text{s. e}$ sed $\text{o}\dot{\alpha}\text{i}!\text{t}\text{p}\text{s}\dot{\alpha}\text{i}$. Atque fortassis hinc illud apud Tobiam acceptum est: *qui autem faciunt iniquitatem, hostes sunt animae suae*. Similiter et in epistola ad Suniam et Fretellam, pro eo quod in Psalm. 5 legitur: *dirige in conspectu tuo viam meam*, legendum contendit: *dirige in conspectu meo viam tuam*. Sic enim ipse vertit: *dirige ante faciem meam viam tuam*. At in hoc etiam nos Graecorum exemplaria sequimur; et vulgatam lectionem, cum fieri sane potest, approbamus. Simile illud est ad Philippen. 3: *qui spiritu Deo servimus*, ubi *spiritui* legendum esse credit Ambrosius lib. 2, *De Spiritu Sancto*, cap. 6. Nec solum in latina lingua huiusmodi errores accidunt; sed eos etiam in hebraica et graeca deprehendimus. Deprehendit Caietanus, ac vere ille, meo iudicio quidem, 2 Regum 21, vocem *Michol* falso ab Hebraeis pro *Merob* fuisse substitutam, ut patet 1 Reg. 12. Deprehendit quoque Hieronym. in Psal. 131. Septuaginta interpretes non $\text{s. m}\backslash\text{i}$, id est *viduam*, sed $\text{l. m}\backslash\text{i}$, id est *venationem* transtulisse, sed propter vocum similitudinem pro $\text{l. m}\backslash$, id est *venatione* $\text{s. m}\backslash\text{i}$ id est *viduam*, esse suppositam, maxime quia in sequenti versiculo *pauperes* sequebantur. Nisi forte latinus interpres *victum* aut *venationem* reddidit, et error obtinuit ut *vidua* legeretur. Nam vox hebraica nullo modo *viduam*, sed *venationem*, *victum* viaticumque significat.

Huiusmodi menda gravi ratione prudentique consilio corrigi possunt. Nam illos quis ferat, qui sicut est apud Quintilianum, dum librariorum insectantur inscitiam, produnt suam? Et dum Libros Sacros mendis, ut aiunt, scatentes purgare volunt, contaminant? Fateor siquidem proclive fuisse et facile indocto et negligenti librario, praesertim in verborum et rerum nonnulla similitudine, ea quae recta erant, explodere, et quae erant depravata, substituere; fateor etiam tantam fuisse olim in Sacras Literas reverentiam, ut, quae menda quamlibet dilucida semel irrepserant, religio fuerit attingere: sed video quoque huius temporis improbam temeritatem, quae adeo nihil non audet Sacris Codicibus corrigendis, ut Manichaei olim parum in hac re immodesti fuisse videantur, quos August. ad Hieron. scribit multa Divinarum Scripturarum loca vitata esse contendere solitos, non ab scribentibus apostolis, sed a quibusdam (nescio quos) codicum depravatoribus. Verum haec hactenus.

Illud tamen non est praetereundum, quod D. Hieron. in 40. c. *Ezechielis* scribit, omnia prope verba hebraica et nomina quae in latina translatione sunt posita, nimia esse vetustate corrupta scriptorumque vitio depravata. Ut igitur haec emendentur, hebraicae linguae cognitio necessaria est. Nam, etsi nomina adhuc integra et illibata manerent omnia, sed ipsae tamen nominum interpretationes, quibus multa Scripturae Sacrae mysteria aperiuntur, sine huius linguae peritia non habentur, ut Augustinus 2 *De docirin. christ.* cap. 16 auctor est. Quo etiam loco illud agnoscit, non parum beneficii eos Latinis hominibus contulisse, qui hebraica nomina separatim interpretati sunt.

Sexta utilitas fuerit ad intelligenda quaedam loca, scilicet quae vel apertius ab interprete reddi poterant, vel etiam quae sine linguarum cognitione nequeunt explicari, ut apud Joannem: *Erat quidam regulus*; pro quo graece ῥυλὸς, hoc est de aula regia, seu Palatinus, ut Hieron. in Isaiam annotavit. Videtur interpres graece legisse: ῥυλὸς. Graeca vero exemplaria habent omnia ῥυλὸς, id est regalis, seu regius. Qua ex re coniectura fit, interpretem *regalem* vertisse, sed a sciolo *regulum* esse suppositum. Et Joannis primo: *Qui post me venturus est, ante me factus est*, quod evidentius verteretur: *mihi praepositus*, seu *ante latus est*, ut August. *Super Numeros*, quaest. 51, et *Super Joannem*, homil. 3 subnotavit; et Actor. 27: *Cum non esset tuta navigatio, eo quod ieiunium iam praeteriisset*, pro eo: *quod ultra tempus sustinuissent inedia*; et ad Roman. 12: *Non vosmetipsos defendentes*, pro *ulciscentes*. Nam numerum bestiae, qui Apoc. cap. 13 scribitur, sine alphabeti graeci secundum ordinem arithmeticum intelligentia, aut vix, aut certe nullo modo exponere possumus. De qua re 13 libro fusius disseremus.

Septima utilitas, ad evitandum errorem ex latini sermonis amphibolia. Ut, *filius hominis* in Evangelio dicitur Christus. Ubi cum genitivus apud Latinos communis generis sit, apud Graecos articulo masculino definitur, ut non filius virginis, sed *filius Adam* intelligatur. Filius siquidem hominis iuxta hebraicam phrasim dicitur, ut filius terrae, homo obscurus et contemptibilis; qua utique nomenclatura Dei filius identidem in Evangelio gloriatur. Tanta fuit Verbi incarnati modestia. Quamquam, ut Augustinus ait, commendat Christus frequenter nobis, quid misericorditer dignatus sit esse pro nobis.

Huiusmodi etiam exemplum est ad Romanos ultimo: *Salutat vos Caius hospes meus, et Universae Ecclesiae*, ubi *Universae Ecclesiae* casus gignendi est, non nominandi, ut Caius intelligatur, non Paulum modo, verum etiam totam Ecclesiam hospitio excipere. Et Lucae 11: *Quod superest, date eleemosynam*, ubi latinus sermo anceps est. Potest enim intelligi *quod superest* pro eo quod unum illud vobis restat, seu reliquum est; vel *quod superest*, id est quod superfluum est. Quam utramque intelligentiam latinus quidem sermo recipit; graecus tamen excludit. Habetur enim οὐδὲν ὑπολοίπον, id est quae insunt, seu quae habetis, ut et Theophylactus et Cyrilius lib. 2 in Leviticum, et Augustinus super Psalm. 125 et Chrysost. homil. 33. ad populum, et *Super epistol. ad Hebraeos*, hom. 9. exponunt. Nam hunc postremum sensum graeca lectio habet, primum et secundum non videtur habere, tametsi secundus ille D. Thomae placuerit, qui quidem in ea re et Bedam sequitur super Lucam, et Gregorium in epistola ad Augustinum Anglorum episcopum; referturque 12 quaest., 1. cap., *Quia tua*.

Alia denique utilitas est, ad quaedam vocabula vel hebraica vel graeca percipienda, quae in editione latina remanserunt, vel propter sanctiorem antiquitatis servandam auctoritatem vel quia in linguam alienam transferri commode non potuerunt, quod Augustin. lib. 18 *De civitate Dei*, c. 11 tradit; ut Matthaei 11: *Pauperes evangelizantur*, idest bonum accipiunt nuncium. Cum enim in humano principatu regum mysteria secreta ad pauperes per divites deriventur, in Christi regno e contrario nuncia coelestia ad divites per pauperes sunt delata; et 1 ad Corinth., ult.: *Anathema, Marana atha*. Quorum illud prius graecum, hoc posterius non tam hebraeum, quam syrum est. Qua de re Hieronymus disserit in epistola quadam ad Marcellam, cuius initium est: *Nuper*, et in epist. ad Damasum de verbo *Osanna*, in qua Hilarius notat quod, ob linguae hebraicae imperitiam, verbum illud male fuerit interpretatus.

Sunt et aliae forsitan in peritia linguarum utilitates. Nec enim ego omnes enumerare potui; sed quae satis erant, ne huius rei invidia labefactaretur disputado mea. Isthac autem melius ab aliis copiosiusque tradentur, qui linguarum patrocinium forte susceperint. Qua in causa quae volent, omnia poterunt dicere, ac nos quidem libenter audiemus, si intra praescriptos modo religionis modestiaeque terminos se contineant; nec aut veras linguarum utilitates fallaci vanitate, aut etiam veterem latini interpretis editionem novis aliis quasi elegantioribus melioribusque permutent.

Sunt enim nonnulli, quibus, quoniam Novi Testamenti antiqua versio parum elegans et culta est, placeret maxime, ut, illa summota, in illius locum latinior alia succederet. Scilicet artis coloribus Dei volunt sapientiam pingere, et quasi puellam rhetorum flosculis exornare. At illa modesta cum sit, non ambit ornatum; cum sit gravis, fucum ignorat; cum virilis, mundo muliebri non capitur. Sine phaleris est, ait quidam, omne quod dictat affectio. Amor itaque phaleras nescit. Discendi ornamenta, alius inquit, non sunt negotii, sed otii; nec militiae sunt picta verba, sed quietis. Igitur quae bellicum canit, quae exaltat quasi tuba vocem suam, quae irruentes hostes mortem praesentem intonat, ea horridum nescio quid et barbaricum sonat, non tamquam lyra citharave carmen musicum suavi dulcique sono canit. Quid Theopompo acciderit in Scriptura Sacra rhetorum more, ludenti, memoriae proditum est.

Sed dimittamus externa, ad nostra veniamus. *Non in persuasibilibus*, ait, *humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis*. Et rursum, *O Timothee, devita*, inquit, *profanas vocum novitates*. Si ergo vitanda est vocum etiam novitas, tenenda est antiquitas; et, si profana novitas est, vetustas sacrata est; quemadmodum Vincent. Lyrinen. dixit.

Item: *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum*, scilicet ab spiritu puro et simplici pura simplexque oratio expectanda erat. Nec foeminam gravem, honestam, seniore debeat nisi castus ornatus; vide August. lib. *De doct. christ.* 4, cap. 6.

Quamobrem ingenue dicam, ne illos quidem probare unquam potui, qui paraphrases quamlibet latinas et elegantes in Sacras Literas ediderunt. Cum enim personam Christi Paulive loquentis assumunt, quo elegantius nitidiusque eloquuntur, eo minus illorum spiritum et maiestatem servant, atque adeo rei quodammodo fiunt laesi spiritus et maiestatis.

Certe, quod olim puer magno assensu virorum sapientium dixi: Si aut Christus aut Paulus istorum mihi lingua loquerentur, nec Christus mihi, nec Paulus essent. Non est nitidulus Christus, mihi crede, non est comptulus, non elaborate ornatus: Paulus vero non scientia ille quidem, sed sermone imperitus est tamen. Permite Christo igitur linguam suam, linguam suam permitte Paulo: utraque enim *calamus est scribae velociter scribentis*, non ad singula verba et apices elaborantis. Novi ergo Testamenti vetus editio, id namque agebamus, quamvis simplex et inculta sit, non est propter hoc minoris facienda. De tertia igitur quaestione satis dictum est.

CAPUT XVI

UBI PONUNTUR ARGUMENTA EORUM QUI SUNT OPINATI SACROS

*AUCTORES IN LIBRIS CANONICIS NON SEMPER DIVINO SPIRITU
FUISSE LOCUTOS*

Controversia quarta. Quarta consequens sit: an auctores sacri in libris canonicis spiritu interdum humano sine divina et supernaturali revelatione loquantur. Fuerunt enim viri ecclesiastici nonnulli, ut Hieronymus in prooemio super epistolam ad Philemonem testatus est, qui crederent, non semper auctores sacros Spiritum in se loquentem habuisse.

Primum argumentum. Quia nec humana imbecillitas unum tenorem Sancti Spiritus tam longo orationis decursu ferre potuisset, nec dignum est, inquiunt, ut ad huius corpusculi naturales et evidentes necessitates Spiritus Sancti maiestatem sine causa deducamus.

Adhibent vero huius rei exempla ex Epistola ad Timotheum 2: *Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum;* et illud: *Lucas est mecum solus;* et: *Trophimum reliqui infirmum;* et alia huiusmodi, quae passim in epistolis Pauli humanitus scripta inveniuntur. Non igitur scriptores sacri Spiritum Sanctum semper manentem et in ipsis loquentem habuere. Nam et hoc Christo Domino peculiare fuit, ut Joannis 1 cap. dicitur: *Super quem videris, inquit, Spiritum descendantem, et manentem super eum, etc.*

Confirmatur autem idem hoc argumento, maxime quod sicut Deus non deficit in necessariis, ita non redundat in superfluis, quemadmodum Aristoteles demonstravit. Ad ea vero quae naturali lumine nota erant, non erat supernaturalis revelatio necessaria. Quae igitur scriptores sacri viderant et manibus attrectaverant, non divino lumine infuso, sed humano locuti sunt.

Secundum argumentum. Deinde, Apostolus in priori ad Corinthios epistola quaedam ponit, de quibus asserit quod Domini sunt mandata. *Praecipio, inquit, non ego, sed Dominus.* Mox vero subdit: *Caeteris ego dico, non Dominus.* Quod si Paulus ex interna revelatione Spiritus Sancti omnia scriberet, profecto non diceret: *Ego dico, non Dominus,* quoniam eiusmodi consilia, quae Deo revelante dantur, Domini sunt, quemadmodum quae a prophetis per revelationem dicebantur, Dei verba erant. Non enim Propheta asseruisset: *Hoc ego dico, non Dominus.*

Hanc vero argumentationem non leviter, sed haud scio an gravissime Basilius confirmat lib. 5 *Contra Eunomium*, capite penultimo, in haec verba: *Quaecumque Spiritus loquitur, Dei verba sunt; et propter ea omnis Scriptura divinitus inspirata et utilis est, quam locutus est Spiritus. Nam vere id monstrat, Spiritum non esse creaturam; quoniam omnis rationalis creatura est, quando ea, quae Dei sunt, loquitur: ut cum dicit Paulus: De virginibus autem praeceptum non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus: his autem, qui matrimonio coniuncti sunt, praecipio, non ego, sed Dominus. Et propheta: O Domine, iudicia loquar ad te. Quid, quoniam impii prospe rantur? Et rursus: Heu me mater, ut quid me peperisti?» Nonnunquam autem dicit: «Haec dicit Dominus. Et nonnunquam Moyses: Ego sum tenuis voce et tardae linguae. Aliquando vero is ipse: Haec dicit Dominus, emittas populum meum, ut mihi sacrificet». Spiritus autem non sic. Non enim aliquando sua, aliquando quae Dei sunt, loquitur (id namque creaturae est), verum omnia Spiritus verba, Dei verba sunt. Hactenus Basilius.*

Sed et Orígenes *homilia 16 super Números, Sermo*, ait, *qui apud Jonam scriptus est, et non est factus, a Jona potius quam a Deo prolatus esse videtur. Non enim semper ea quae per prophetam dicuntur, quasi a Deo dicta suscipiantur oportet. Nam per Moysen multa quidem locutus est Deus, aliquanta tamen et Moyses propria auctoritate mandavit. Quod Dominus in Evangeliiis evidentissima distinctione secernit, cum dicit de repudio mulieris interrogatus: Ad duritiam cordis vestri permisit vobis Moyses dimittere uxores vestras, ab initio autem non fuit sic, etc. Ostendit haec et Paulus in litteris suis, cum dicit de quibusdam: Dominus dicit, et non ego; et de aliis: Haec autem ego dico, non Dominus; et iterum in aliis: Praeceptum Domini non habeo, consilium autem do; et iterum: Quae loquor, non loquor secundum Deum. Unde similiter etiam in caeteris prophetis aliqua quidem Dominus locutus est, et non prophetae; alia vero prophetae, et non Dominus. Hactenus Orígenes; qui eandem quoque sententiam in prooemio commentariorum in Joannem amplexus est.*

Et Ambros. lib. 8 *In Lucam*, c. 60 explicans illud: *Ad duritiam cordis vestri*, etc. *Ostendit*, ait, *locus hic, quae propter fragilitatem humanam scripta sunt, non a Deo scripta. Unde et Apostolus, Denuntio, inquit, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; et infra: Caeteris, inquit, ego dico, non Dominus: Si quis, etc. Hic Apostolus negavit legis esse divinae, ut coniugium qualecumque solvatur. Tantum Ambrosius.*

Cum igitur Basilius, Ambrosius et Origenes, viri clarissimi, non in ea modo sententia fuerint, verum etiam Scripturae Sacrae testimoniis confirmaverint, nihil erit absurdi, si nos etiam asseramus non omnia quae sacri auctores scripsere, Spiritus Sancti afflatu scripta fuisse.

Tertium argumentum. Adde quod Apost. in posteriore ad Corinth. epístola, affectum se poenitentia dicit, quod illos prioris epistolae reprehensione vexarit. Rei autem semel scriptae non alium poenitere potest, nisi eum qui scribendo crediderit se errasse. Non igitur Paulus, quaecumque ad Corinthios scripsit, Divino ea Spiritu se scripsisse existimavit. Adde rursum quod in hac etiam epistola posteriore, *In quo quis audet*, inquit, *in insipientia dico, audeo et ego. Ministri Ghristi sunt (ut minus sapiens dico) plus ego.* At blasphemum est, verba Spiritus Sancti in insipientia dicta affirmare. Spiritu igitur hominis Paulus ibidem locutus est. Adde etiam quod in eadem epistola, cum dixisset Apostolus se plus omnibus laborasse, correctione mox adhibita, docet parum se caute fuisse locutum. *Non autem ego*, inquit, *sed gratia Dei mecum.*

Quartum argumentum. Praeterea, si quaecumque apostoli praescripserunt, ex divina auctoritate ac revelatione existunt omnia, certe illud Pauli praeceptum, quo iubet ut episcopus sit unius uxoris vir, divinum esset, non humanum. Ita fieret, ut Summus Pontifex in eo dispensare non posset. Nam, ut August. ad Januarium ait, quae Christus praescripsisset, ea nemo auderet variare. At, ut qui bigamus fuisset, is fieret episcopus, Summus Pontifex, orbe etiam probante, aliquando fecit. Non ergo Apostoli decreta omnia Spiritu Sancto auctore praescripta sunt.

Quintum argumentum. Matthaeus insuper memoria lapsus est; nam pro Zacharia Jeremiam posuit, et Marcus item, cum in Isaia scriptum affirmet quod in Malachia scriptum est; et cum rursum hora tertia narret Dominum crucifixum, qui hora fere sexta a Pilato iudicatus est, ut *Joan.* c. 19 dicitur. Qua ex re fit, ut non semper in omnibus Evangelistae scribenti Spiritus Sanctus affuerit.

Sextum argumentum. Praeterea Lucas capite Evangelii 3 dicit Cainam filium fuisse Arphaxad, Salec autem filium Cainam. Constat vero Genes, cap. 11, Salec non

Arphaxad nepotem fuisse, sed filium, nullamque inter hos mediam generationem intercessisse. Superflua igitur est in genealogia Christi una generatio, atque adeo non est instinctu Sancti Spiritus apposita.

Septimum argumentum. Lucas denique idem Act. 7 multa refert, quae Spiritu afflante referri non poterant. Ut est illud primum quod Joseph accersivit omnem cognationem suam in animabus 75. At bene Gen 46 et Exod. 1 septuaginta solum animae enumerantur. Nec vero dici potest Stephanum Josephi eos etiam filios supputare, qui nati sunt postea; et per anticipationem aut prolepsim hos cum illis simul 75 dicere. Eos enim Josephus accersire non potuit. Dicit autem Lucas, Joseph 75 animas accersisse. Illud gravius est, quod deinde subiicitur, Jacob et patriarchas translato fuisse in Sichem, cum Josephus 2 Antiq. lib., c. 8, fratres Joseph affirmet conditos esse in Hebron. Qua in re non aliud scribere credendus est, quam quod a maioribus per manus traditum vulgo etiam tenebatur. Praeterquamquod Lucas hic aperte dicit, patriarchas sepultos esse in sepulchro, quo emit Abraham. Atqui certum est Abraham in Hebron emisisse sepulchrum, Genes. 23.

Tertium vero multo difficilius est, quod rursum addit: Abraham sepulchrum emisisse a filiis Emor, filiis Sichem. Jacob siquidem a filiis Emor partem agri emit, ut Gen. cap. 33 scribitur; Abraham autem non a filiis Emor, sed ab Ephron filio Sohac speluncam emit duplicem, quod Gen. cap. 23 non obscure traditum est. Quid, quod Emor Lucas dicit filium fuisse Sichem, cum Genes. 33. contra dicatur, Emor patrem Sichem fuisse, non filium? Frustra ergo, ut videtur, asserimus nihil in Sacris esse Libris quod non idem Spiritus afflatu scriptum sit.

Verum a contraria parte illud facit, quod si in libris canonicis aliqua humano more et spiritu vel scripta vel commemorata iuissent, nihil obstare videretur, quominus in iis aliquod mendacium esset. Iam si errorem aliquem in Scripturis Sacris agnoscimus, earum auctorem Spiritum Sanctum esse quis credit?

CAPUT XVII

UBI OSTENDITUR SINGULAS PARTICULAS LIBRORUM

CANONICORUM SPIRITU SANCTO ASSISTENTE SCRIPTAS FUISSE

In hac quaestione et controversia non defuisse, qui priorem illam partem amplecterentur, auctor est D. Hieron. non in eo solum loco, quem paulo ante retulimus, sed in commentariis etiam super quintum Michaeae caput. Cuius erroris nota Erasmo quoque, ut alios dissimulem, inusta est. Is autem error quam sit impius, illo primum argumento demonstro, quod Sacrarum Scripturarum magna ex parte labefactatur auctoritas, si haec opinio vera est. Nam, ut Augustinus ait, si in Sacro quovis Libro una quaelibet falsitas reperitur, totius libri certitudo interit. Quo uno argumento Augustinus *De consen. Evangel.* lib. 2. cap. 12. satis ostensum ac patefactum esse credit, prophetarum et apostolorum scripta nullam omnino habere falsitatem, non solum eam quae mentiundo promitur, sed ne eam quidem quae obliviscendo.

Levibus, inquit, in rebus, et nihil ad salutem nostram pertinentibus, auctores sacri et falluntur et fallunt. Ea igitur in dubium vocare possumus, quae maxima et gravissima

sunt. Non eadem, aiunt, causa est; quoniam, si Ecclesiam, cuius erudiendae gratia Spiritum sacri auctores habuere, Spiritus ipse in parvis destituit, non mox destituit in magnis. Consentiant enim theologi gravissimi, Ecclesiam errare in minimis posse, in maximis non posse. Quid igitur obstat, inquit, cur non ad eundem quoque modum asseramus, apostolos et evangelistas in rebus parvi momenti interdum lapsos, cum in rebus necessariis lapsi non fuerint? Nam si superis placet, huiusmodi errores in apostolis maxime et evangelistis agnoscunt.

Quodsi dicimus: Spiritus suggessit apostolis et evangelistis omnia; aiunt: non omnia simpliciter, sed quaecumque Christus dixisset illis. Haec autem erant maxima. Si addimus: docuit Spiritus eos omnem veritatem; respondent: non absolute omnem quidem; sed quae esset ad salutem necessaria. Sic elabi conantur isti. Sed frustra conantur tamen.

Principio enim ecquid, rogo, isti facturi sunt, si cum nomine disserant, qui multa Evangeliorum miracula commentitia esse, evangelistasque Herodoti, Xenophontis ac Platonis exemplo, confictis narrationibus abusos dicat, aut Christi illustrandi gratia, aut fidelium in Christum affectus excitandi? Nempe hoc facere, ut nomines, sine Dei Spiritu potuere.

Deinde quam facile erit cuique res vel graves vel leves pro suo arbitratu ingenioque aestimare? Iam hic dicet tibi, tres unius substantiae praedicari personas leviculum esse, nec ad salutem nostram pertinere; iam contendet alius, duas in Christo et operationes et voluntates e rebus esse non gravibus. Nam et Spiritus a Patre et Filio procedentis unicum esse principium, tamquam rem levem quidam contemnendam arbitrabitur. Quin, quod tertia die an quarta Christus resurrexerit, cum non valde ad salutem attineat, pro nihilo quispiam habebit. In his itaque evangelistas, apostolos, prophetas errare, labi, hallucinari potuisse.

Porro, ut reliquas Scripturae partes praetereamus, in sacris historiis distingui discernique non posset quid ex Deo, quid ex homine sit; quid auctor ex revelatione divina, quid contra ex spiritu humano et ingenio proferat. Quocirca fluctuaret passim et legentium et audientium fides, dum ignoraret quonam spiritu hominis, an Dei, unaquaelibet Chronicorum Sanctorum particula fuisset scripta.

Quis est autem tam perfrictae frontis (ut pro evangelistis nonnihil humano more loquamur), ut, si quid in publicum scribere velit de rebus, quarum memoria sit recentissima, quasque lectores fere suis non auribus audierint, sed complexerint oculis; ea sponte inserat, quae cum ad rem nihil faciant, tum narrationem totam falsam et incertam efficiant? Adeone stulti erant evangelistae, ut ea quae omittere sine periculo poterant, aut affingerent aut etiam pro certis assererent cum manifesto discrimine causae quam persuadendam acceperant? Quod si tales fuissent, certe Iudaei, quibus tanto erant opere invisi, omni vi et arte contenderent, atque adeo efficerent, ut huiusmodi vel figmenta vel errata deprehenderentur.

Sed humana loquimur. Nam si in subitis concionibus Spiritus Sanctus apostolorum linguas attemperabat, quid in scriptis, quae futura erant aeterna? Et si Novi Testamenti idonei administri apostoli et evangelistae facti sunt, illorum profecto sufficientia non ex illis, sed ex Deo est: illorum proinde error Dei est, non illorum. Nos enim ab apostolis Christi Testamentum accepimus; et cum illos audimus, Christum audimus; cum eorum Evangelium legimus, Christi legimus Evangelium.

At cum lex Moysis, quod est ministerium mortis, tam exacta diligentia scripta sit, ut iota unum aut unus apex ex ea praeteriri non possit, multo certe magis Evangelium Christi, quod est ministerium spiritus ac vitae, scriptum erit tanta cura et Dei assistentis afflatu, ut non modo verbum, sed ne apex quidem ullus sit, qui non sit a Spiritu Divino suppeditatus.

Quid, quod Apostolus officiosum mendacium, quodque ad Dei laudem maxime pertinere videretur, penitus horret inquires: *Si autem Christus non resurrexit, inanis est praedicatio nostra; inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei; quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt.* Quod si falsitas haec, quae cum Dei potentiam commendaret tum populum in officio contineret, a sacris auctoribus excluditur, certe quaecumque alia ac multo etiam magis reiicietur. Nulla enim in Sacris Litteris levis, sed gravis esset, per quam Scripturae auctoritas elevaretur.

Iam si in huius rei confirmationem arcanarum Literarum nos testimonia referre velimus, verendum sane est, ne, qui oppositum errorem tueri cupiunt, illa se ratione tueantur, quod auctor Scripturae Sacrae eo etiam loco, qui a nobis afferetur, non de Spiritu Divino sed de suo fuerit locutus. Ita fieret ut vix ullum e Sacris Litteris testimonium adversum haereticos firmum esset. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus, qui erronea sententia omnem Scripturae et vim minuunt et elevant auctoritatem. Ipsi vero fateamur singula quaeque sive magna seu parva a sacris auctoribus Spiritu Sancto dictante esse edita. Id a patribus accepimus, id fidelium animis inditum et quasi insculptum est; id itaque et nos, et Ecclesia praesertim ipsa magistra et duce, retinere debemus.

CAPUT XVIII

UBI REFELLUNTUR ARGUMENTA CAPITIS DECIMI SEXTI

Responsio ad primum. Confirmandae atque tuendae veritati ea rationum ac testimoniorum praesidia satis sint, quae capite superiore sunt posita. Nunc vero argumenta ea confutanda sunt, quibus adversarii contra pugnarunt.

Atque a primo quidem argumento, quo veritas impugnabatur, facilis est et expedita defensio. Fateor enim, non singulas Scripturae particulas, ut a sacris auctoribus scriberentur, propria et expressa revelatione indiguisset, sed singulas tamen scriptas ex peculiari Spiritus Sancti instinctu afflatuque, vere et iure contendo.

Ille, Christus ait, vos docebil omnia, et suggeret vobis omnia quaecumque dixerō vobis. Alias etiam oblita suggeret, alias etiam vestris auribus audita suggeret, quae alias natura sponteque sua in mentem venire poterant, ea quoque suggeret non supernaturalia modo sed et naturalia suggeret et quae alias humano more scriberentur. *Omnia, inquit, quaecumque dixi vobis.*

Atque Apostolus: *Nos, ait, non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quae a Deo donata sunt nobis; quae et loquimur, non in doctis humane sapientiae verbis, sed in doctrina Spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. Spiritualis enim iudicat omnia, sicut scriptum est: Ovis cognovit sensum Domini? Nos autem sensum Christi habemus.*

Ecce apostoli, in quorum nomine Paulus loquitur, ad doctrinam Spiritus edendam Spiritum accepere, per quem in Christi sensu omnia iudicabant. Nimirum animalia illa oculis undique plena ad expressionem quatuor evangelistarum posita, per scriptores omnes sacros transferre merito et optimo iure possumus. Nihil ergo auctores sacri caecis oculis scribebant, sed scribentium calamus Spiritus ipse attemperabat, ne scribendo laberentur. Inde enim, cum in secunda ad Cor. Epístola quaedam dixisset Apostolus, quae humano more ab Ecclesiae praefecto dici possent, subiecit protinus: *an experimentum eius quaeritis, qui in me loquitur Christus?* Spiritu igitur Sancto inspirati, quasvis Scripturae partes scripsere sancti Dei homines.

Nolite, inquit, cogitare quomodo, aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Quod idem profecto sacris auctoribus praeceptum erat, ut non cogitarent scilicet, quomodo, aut quid scriberent; dabatur enim illis in illa hora quid scriberent. Hoc vero Spiritus Sancti donum toto vitae decursu non habebant; sed tantisper dum lingua eorum calamus erat scribae velociter scribentis.

At Christus nullum unquam verbum locutus est, quod non idem ab Spiritu Sancto extiterit. Erat enim, ut scholae verbis utar, Christi Jesu sacratissima lingua perpetuum divinitatis instrumentum.

Et hinc apparet eius argumenti certa ruina, quo deinde contrariam partem confirmabamus. Non enim asserimus, per immediatam Spiritus Sancti revelationem, quae quidem proprie revelatio dicenda sit, quamlibet Scripturae Sacrae partem fuisse editam.

Quin Lucas, quae ab apostolis accepit, ea scripto ipse mandavit, ut in Evangelii sui prooemio testatur; et Marcum, quae a Petro didicerat, rogatum a discipulis scripsisse, auctores sunt Clemens in 6 *Dispositionum* libro, apud Eusebium, libro 2, *Eccles. hist.*, cap. 15; Papias apud eundem eodem lib. etc. et lib. 8, cap. ult.; et Orig. 1 lib. *Comment. in Matth.* eodem Euseb. referente lib. 6, cap. 18. et Euseb. quoque ipse lib. 3, cap. 4; et Hieronymus *De viris illustribus* in Marco, et Irenaeus lib. 3 *Adversum haereses*, cap. 1.

Sive ergo Matthaeus et Joannes, sive Marcus et Lucas, quamvis illi visa, hi audita referrent, non egebant quidem nova Spiritus Sancti revelatione, egebant tamen peculiari Spiritus Sancti directione. Primae igitur argumentationi hoc modo satisfecerimus.

Responsio ad secundum. Secundae vero sic responsum esto. Paulum Domini seu praeceptum seu consilium eo sane loco vocare, quod Christus Dominus ore proprio vel praecepit in Evangelio vel consuluit. Nam, quod consilium suum Paulus Spiritus Sancti consilium existimaret satis ipse indicat dicens: *Beatior erit, si sic permanserit secundum meum consilium: puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam.*

Huius vero argumenti confirmatio ex iis maxime elicitur, quae primae sunt argumentationi responsa. Etenim, quae sacri auctores scripsere, haec in duplici sunt differentia. Quedam, quae supernaturali solum revelatione cognoscebant et ea Basilii tradit a Spiritu Sancto esse; alia vero naturali cognitione tenebant, quae scilicet aut oculis viderant aut manibus etiam attrectaverant. Atque haec quidem, ut paulo ante diximus, supernaturali lumine et expressa revelatione, ut scriberentur, non egebant, sed egebant tamen Spiritus Sancti praesentia et auxilio peculiari, ut, licet humana essent et naturae ratione cognita, divinitus tamen sine ullo errore scriberentur. Haec vero illa sunt, quae iuxta Basilium Paulus et prophetae de suo loquebantur.

Solent etiam nonnulli veterum Origenis non sententias modo, sed verba referre, non aliter certe accipienda quam Origenes ipse acceperit. At Origenes eam rem significavit potius quam asseruit. Nec enim in ea sententia persistit. Sed et Ambrosius in priorem epistolam ad Corinthios, ubi locus proprius erat, nobiscum apertissime sensit.

Responsio ad tertium. Ad illud vero quod tertio loco obiectum est, brevis et non difficilis est responsio. Non enim ibi poenitere, resipiscere est, sed tristari. Tristatur autem pater, cum filios dolentes videt; sed laetatur, cum dolorem ad salutem fuisse intellexit. Nam quod additur, id facillimum etiam est. Quo enim modo Paulus sit intelligendus, Paulus ipse explicat, inquit: *Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia;* et paulo ante: *Iterum dico, ne quis me putet insipientem esse, alioquin velut insipientem accipite me;* et capite eiusdem epistolae duodecimo: *Si voluero gloriari, non ero insipiens, veritatem enim dicam;* et paulo post: *Factus sum insipiens, vos me coegistis.*

Quid ergo, sapiens et insipiens? Nempe sapiens re vera, sed quasi insipiens, qui tamquam insipientis personam assumere et seipsum iactare videretur. Laudare quippe se insipientis hominis nota est. Verum haec, quae stultitia esse videbatur, Dei erat sapientia, ut Apostolus non sponte, sed coactus, non ex vanitate, sed ex charitate gloriaretur. Ab Spiritu igitur Sancto erat huiusmodi quasi stulta gloriatio.

Sed ne illud quidem est difficile, quod deinde subiicitur; non enim, quod ait quidam, incaute Paulus fuerat locutus; sed ne quis in ea laude aut arrogantiam aut vanitatem aliquam subesse interpretaretur, docet se non in se, sed in Domino gloriari; *Non ego,* inquit, *sed gratia Dei mecum.* Simile fere illud est, quod, cum Dominus doctrinam Evangelii suam appellasset, subiecit protinus: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me Patris.* Hunc igitur in modum cum Paulus vere dixisset, se plus omnibus laborasse, addit, et vere etiam addit, se non plus omnibus laborasse, etc.

Responsio ad quartum. Ad quartum vero argumentum sunt qui respondeant, Ecclesiae auctoritatem tantam esse, ut quaedam etiam de Scripturis Sacris immutarit. Huius generis exempla ponunt, sabbatum, esum suffocati et sanguinis, baptisma in nomine Jesu et quod Christus coenatis dedit Eucharistiam, Ecclesia ieiunis, Christus sub ambabus speciebus, Ecclesia laicis sub una; quod Paulus denique permisit dispares in fide coniuges, Ecclesia improbavit. Ita, quamvis lex Scripturae sit ut is non ordinetur episcopus, qui duas habuerit uxores, Ecclesia tamen eam legem poterit vel ex parte solvere, vel etiam omnino abrogare.

Hoc autem responsum hanc quidem habet viam, quae deducit ad convenientiam conservationemque ecclesiasticae auctoritatis, quam si sequemur, nunquam aberrabimus, sequemurque et id quod certum et tutum est, et id quod ad fidelium consociationem accommodatum, et id quod vehemens atque forte. Sed cavendum sane est, ne, si in argumentorum confutatione ad Ecclesiam tamquam in aram confugimus, rustici potius quam theologi esse videamur.

Mihi itaque aliud responsum multo et doctius videtur et verius, quod duplici partitione subnixum est. Una est huiusmodi: Scripturae praecepta quaedam temporaria erant, id est ad tempus, ex loci, temporis, personarum, aliarumve rerum et causarum ratione servanda. Atque huiusmodi ipsa ex se in praefinito tempore antiquabantur, nulla etiam Ecclesiae interveniente auctoritate. Quod enim pro necessitate temporis statutum est, cessante necessitate, debet cessare pariter quod urgebat, 1, q. 1 *Quod pro necessitate.* Eius generis fuit sabbatismus et reliqua omnia, quae proprie ad legem veterem

pertinebant; talis etiam lex illa fuit de immolatis, sanguine et suffocato; talis quoque usus apostolicus de baptismo in nomine Jesu.

Alia vero praecepta aeterna sunt, quorum servandorum ratio non brevis et temporalis, sed perpetua et sempiterna est. Sempiternum autem Scripturae more voco quod semper erit, non quod semper fuit. In hoc genere sunt omnia naturae praecepta, quae tam in Veteri, quam in Novo Testamento continentur; in hoc etiam lex illa: *Nisi quis renatus fuerit*, etc., et altera similis de poenitentiae Sacramento.

Praecepta rursum apostolorum, quae in Sacris Literis scripta sunt, quaedam a Christo ipsi acceperunt gentibus evulganda, iuxta illud: *Baptizate omnes gentes, docentes eos servare omnia, quaecumque mandavi vobis*; altera vero non fuerunt quidem a Christo apostolis iniuncta; sed ipsi post Christum in coelos assumptum ea populis tradiderunt. Quae tamen Christi Deique praecepta dicuntur, non ob eam modo causam, quod per acceptam a Domino potestatem lata sunt; verum etiam quia Dei Spiritu peculiariter suggerente edita fuere. *Visum est*, inquit, *Spiritui Sancto, et nobis, nihil ultra imponere*, etc. Quae verba Basil. 5 lib. *Contra Eunomium* referens, *Spiritui*, ait, *visum est quidem, a quo ut Domino Ecclesiae leges datae sunt; apostolis vero tamquam ministris, per quos decreta sunt edita*. Quod autem praecepta haec Christi quoque dici possint, Christus ipse docet, inquit: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spemit*.

Inter haec autem Scripturae mandata non leve discrimen est, quod priora illa a Domino apostolis tradita, ut propria sunt legis novae praecepta, ita ea Ecclesia nec solvere, nec remittere ulli potest, sicut ne legem naturae quidem. Cuius rei causam nos in relectione *De poenitentia* dedimus, quod legis auctor evangelicae Christus Dominus non alia praecepta per se ipse edidit, quam quae essent summopere ad salutem necessaria.

At posteriora mandata proprie quidem humana et ecclesiastica fuere, quae videlicet ab apostolis Ecclesiam gubernantibus edita sunt, non aliter atque alia fuere postea a praefectis Ecclesiae subsequentibus, dispari tamen auctoritate. Nam apostolorum nemo in praeceptis suis errare poterat; sed a Spiritu Sancto peculiarissime eorum quisque dirigebatur in ferendis Ecclesiae legibus. Posteriores vero antistites hanc peculiarem Spiritus Sancti praesentiam non habent, nisi cum in nomine Christi et Ecclesiae congregantur. Quod utique fit in Conciliis generalibus. Qua de re libro postea quinto fusius disseremus.

His autem praeceptis, licet apostolica fuerint et in Sacris etiam Literis scripta, Summus Pontifex subditos suos liberare vel ex parte, vel omnino potest; qua etiam ratione, ut alia non esset, lex illa apostolica de abstinendo a sanguine et suffocato per Ecclesiae potestatem abrogari potuit. Quamquam, ut diximus, ea lege admonitae sunt gentes, ne sua libertate in fratrum offensionem abuterentur. Praescribunt autem apostoli quatenus pro tempore expediebat, quibus illae rebus in fratrum offensionem possint incurrere. Quia igitur lex a fine suo aestimanda est, tunc haec intelligitur abrogata, cum ab illis offensionibus ac dissidiis, quibus occurrere voluerunt apostoli, nihil amplius periculi fuit.

Quibus positis, facile, ut opinor, quartum illud argumentum refelletur. Nam Pauli praeceptum de non ordinando episcopo qui bigamus fuerit, secundi generis est, id est humanum et ecclesiasticum; cuius proinde vinculum solvere Ecclesia iure suo potest. Sed id tamen, nisi semel aut iterum, et gravi etiam urgente causa non fecit. Nec id nisi

Summo Pontifici permissum in Ecclesia est; nam episcopis contra Apostolum dispensare cum bigamis non licet; ut Lucius et Innocentius tradunt.

Divus vero Augustinus de legibus primi generis loquebatur, quas si Christus ipse tulerit, ut quae vere et proprie divinae et evangelicae sunt, nemo aut possit, aut ausit immutare. Quarto igitur argumento diluendo satis dixisse mihi videor.

Responsio ad quintum. At quintum sic refellitur. Primum, sunt qui velint, aut impiorum malitia aut librariorum errore pro Zacharia Jeremiam scriptum esse. Cuius sententiae fuit Eusebius lib. 10, *Demonstr. Evangel.*, demonstr. 4. Id quod nec Origeni displicuit, et Caietanus vero simile existimavit. Nec Hieronymus certe ab hac opinione alienus est; quin in Psalm. 77 errore scriptoris dicit pro Zacharia Jeremiam esse suppositum. Sunt alii qui opinentur eandem sententiam et apud Jeremiam olim scriptam reperiri, sed non omnia Jeremiae vaticinia nunc extare. Opinatur quoque Augustinus libro *De consen. Evangelist.* 3, cap. 7, quoniam eodem spiritu Jeremias et Zacharias scripsere, nihil referre si unius sententiam alteri tribuas; imo peculiari Spiritus Sancti consilio id factum esse, ut ab eodem auctore scripti Libri omnes Sacri credantur.

Illud vero, quod Marco Evangelistae obiectum est, frivolum his videri solet, qui latinam editionem passim ad graeca exemplaria expendunt. In quibus quoniam non legitur: *Sicut scriptum est in Isaia*, sed: *Sicut scriptum in Prophetis*; argumentum esse infirmum aiunt, quod librorum depravatione nititur. Huic vero sententiae Theophylactum subscripsisse, facile profecto suaderi potest. Non enim *in Isaia*, sed *in Prophetis*, legit. Atque Hieronymus in *Comment. super 3 Matthaei caput*, huic quoque opinioni subscribit, inquit: *Nos nomen Isaiae putamus additum scriptorum vitio, quod et in aliis locis probare possumus; aut certe de diversis testimoniis Scripturarum unum corpus effectum.* Existimat ergo Hieronymus, sive hoc sive illud accipias, locum esse depravatum. Id quod et de Psal. 13 credidit.

At Erasmus, tametsi fatetur graeca exemplaria omnia, quae videre quidem ipse potuit, habere; lectionem nostram probat tamen, graecamque asserit a Graecis fuisse immutatam. Hieronymus etiam ipse in epistol. ad Pammach., *De opt. gen. inter.* solam hanc quam habemus lectionem probat; alterius autem eo loco ne meminit quidem. Et Porphy. 14 lib.

Marcum evangelistam eo nomine accusat, quod homo imperitus et rudis vel suas literas nesciat, idque quasi ab uno eodemque propheta scriptum referat, quod non ab uno, sed a duobus scriptum est. Cui calumniae Chrysostomus respondens non causatur, aut codices mendosos esse, aut certe ab impio locum depravatum; sed plane consentit, eo prorsus modo lectum iri, quo Porphyrius in obiectione legit.

Qua ex re perspicuum fit, ante Chrysostomi et Hieronymi tempora in editionem nostram omnes et graecos et latinos codices consensisse. Ubi non possum novitios istos interpretes non ridere, qui tanta facilitate et confidentia e pravis graecis latina emendant non prava. Nimirum enim patientur hic si de ipsis ludimus, quibus in usu est ludere de nobis; imo patientur potius, ut, quod hoc loco eorum antesignanus Erasmus summo iure magnaue ratione facit, idem nos aliis quoque locis faciamus, et, graecis exemplaribus posthabitis, latinam editionem veneremur.

Sed ut eo revocetur unde huc declinavit oratio, cum argumentum illud non sit tam facile quam istis est visum, maiore omnino vi et arte refellendum est. Illa igitur verba: *Sicut scriptum est in Isaia*, non referuntur ad omnia ea quae sequuntur; sed ad id tantum: *vox*

clamantis in deserto, etc. Illa vero: *Ecce ego mitto angelum meum*, etc. tamquam de suo Evangelista addidit, quod facere iure potuit, quamvis eadem in alio propheta reperiantur. Non enim, si Aristotelem refero, opus est sequentia verba omnia Aristotelis esse; quin licet mihi nonnulla de meo adiicere, praesertim si ad explicationem Aristotelis conducunt maxime.

Sic, quoniam Evangelistae illa verba: *Ecce ego mitto angelum meum*, etc. verborum Isaiae erant expositio quaedam; nihil Marci derogat fidei, si Isaiae testimonium verbis eiusmodi adiectis et exposuit et ornavit. Nisi infidelis servus est, qui appposito verborum ornatu heri sui munus amplificat. Hoc respondet Chrysostomus. Hieronymus autem evangelistas fuisse ait non de verbis sed de sensu sollicitos; omnia vero illa quae in Marco sequuntur, ab Isaia scripta, non secundum verba quidem, sed secundum sensum esse. Qui enim vocem clamantem etc., aperte dixit, is angelum eundem esse sensit, qui viam Domino praepararet. Atque haec responsio a Beda vel maxime probatur in *Commentar. super Marcum*.

Iam, quod falsitatis etiam Marcus arguitur, qui Christum scripserit hora tertia crucifixum, de hac re quatuor video sententias ferri, quarum nulla est, in qua non maior adhuc probabilitas desideretur. Prima eorum est, qui animadvertunt Joannem non scribere Pilatum hora ferme diei sexta pro tribunali sedisse, sed parasceves hora fere sexta. Aliunde vero diem, aliunde parascevem initium sumere. Nam Judaeos ante diei principium, hoc est ante solis ortum praeparationi paschali operam dare solitos, rationi consentaneum est. Si enim Christiani in huiusmodi festorum vigiliis multo ante diluculum incipiunt quaedam necessaria praeparare, Judaei ac multo etiam magis idem fecisse credendi sunt, qui non modo azyma in multos dies, verum complura quoque alia erant paraturi, non solum ad festum diem, sed ad vesperam etiam Paschae.

Sunt et alii, qui Augustinum secuti, putant Marcum non de crucifixione militum locutum esse, sed de crucifixione Judaeorum. Hi enim vel maxime Christum crucifixerunt; quemadmodum Actorum, cap. 4, illis Petrus edixit. Ut ergo ostenderet Evangelista Dominum Jesum non tam a militibus, qui simplex ministerium praesidi tribuere, quam a Judaeis crucifixum, posteaquam militum ministerium expressit, inquit: *Et crucifigentes eum, diviserunt*, etc., tum vero ad vocem, quae sanguinem iusti petiit, auctoresque flagitii crucem Domini revocavit in haec verba: *erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum*. Horam quippe crucifixionis militum, ut quae vulgo nota erat, non credidit exprimendam.

Alii credunt huic se absurditati satis occurrere, si dicant Christum intra horam tertiam et sextam crucifixum; et ab utroque extremo, quemadmodum media solent, horam mortis Christi esse nominatam, ab uno videlicet tertiam, ab altero sextam. Sed haec responsio patentem habet scrupulum. Quod enim hora quinta fiat, hoc si quis vel quarta vel sexta fieri ab utroque extremo dicat, quamvis improprie id quidem dicat, sed ferri tamen utcumque potest. At quod in quinta hora fit, hoc in tertia vel secunda fieri nec usus profecto nec ratio fert. Ponunt igitur alii hoc, quod, quemadmodum nox in quatuor vigilias, ita dies in quatuor stationes et partes divisus a Judaeis est. Quarum prima incipiebat a diluculo et durabat usque ad horam diei tertiam, vocabaturque prima, eo quod ab hora prima initium sumeret; secunda autem incipiebat ab hora tertia et durabat usque ad horam sextam, vocabaturque hora tertia, quod ab hora tertia principium haberet; tertia vero diei pars incipiebat ab hora sexta et durabat usque ad horam nonam, appellabaturque similiter ab hora unde principium acceperat, hora sexta; quarta demum

statio parsque diei incipiebat ab hora nona et durabat usque ad occasum solis, vocabaturque vel hora nona vel vespera.

Quae si vera sunt iam pulchre consentient evangelistae. Nam in secunda statione, quae hora tertia dicebatur, circa finem Christus crucifixus est, hora scilicet illa nondum elapsa. Aliquanto vero prius, in eadem hora tamen stationeque diei, Pilatus pro tribunali sedit, nempe hora quasi sexta. Vere siquidem tertia erat, sed erat proxima sexta.

Quae nimirum opinio longe erit probabilissima, si probetur ad eum modum diem a Judaeis dividi solitum. Atque in historia passionis quidem nominatim diluculi, tertiae, sextae et nonae horarum mentio fit; de reliquis autem interfluentibus omnino tacetur. At parabola de patrefamilias operarios in vineam suam conducente, quam isti etiam asserunt in huius rei confirmationem, non solum nihil iuvat, sed etiam officit, quoniam ibi Dominus non tantum primae, tertiae, sextae et nonae, sed undecimae meminit. Id quod absurdum esset, si quarta diei pars, hoc est hora nona, reliquum omne eiusdem diei tempus complecteretur. Ac re vera, ut breviter simpliciterque dicatur, qui undecimae horae, quae inter nonam et duodecimam interfluxit, expressam mentionem fecit, eum certo certius constat diem non ad eum modum in stationes et horas quatuor, sed ut moris est nostri, in partes et horas duodecim divisisse. Verum ut haec cumque habeant, huic nos responsioni libentissime subscribemus, si illa diei in stationes quatuor partitio, illaeque rursum ab initiis denominationes quatuor, aut idoneo testimonio, aut probabili ratione consistant.

Nec etiam desunt qui existimant haec a recentioribus Judaeis esse conficta omnia. Nam secunda diei statio, eum tres solum horas complecteretur, quartam, quintam et sextam, non hora tertia a fine, scilicet stationis proxime elapsae, sed hora quarta ab initio stationis eiusdem nominanda erat. Equis autem ferre possit stationem, quae a decima usque ad duodecimae finem protenditur, nonam horam appellari? Certe sicut prima hora, si verum est quod isti dicunt, a principio suo nomen accipit, sic et stationes caeterae a suis propriis principiis nominarentur.

Mihi simplicissima ratio huius loci explicandi esse apparet, si cum Theoph. et Caiet. dixerimus, Marcum ita scripsisse ὥς ἡ ἡμέρα ἦν ἡ ἡμέρα, id est: *erat autem hora sexta*; sed indoctos oscitantesve librarios notam illam senarii ū in F, quae est nota ternarii, mutasse. Quod et hoc loco ob nonnullam literarum similitudinem factu proclive fuit, et in his auctoribus, quorum libri huiuscemodi numeros et notas habent, saepe fieri notius est, quam ut indicandum sit.

Nec Theoph. solum et Caiet. auctoritas, sed ratio quoque me, ut ita tenerem, impulit. Nam sexta hora Dominum vere ac proprie crucifixum, ut omittam quod et vulgo Christianorum persuasum est et passim in crucis officio ac precibus celebratur, certe ex Joannis Evangelio colligitur. Tradit enim Pilatum hora ferme sexta pro tribunali sedisse. Erat igitur propemodum elapsa quinta. Alioqui falso hora fere sexta diceretur. Incredibile autem est, id, quod reliquum erat horae quintae, eum esset breve et perexiguum in sententia ferenda, in suscipiendo Jesu et educendo, in cruce usque ad Calvariae locum baiulanda, non esse insumptum. Etenim nec locorum intercapedo parva erat, nec tantum fuit celeritatis in via, ut non potuerit interea et Simon angariari Cyrenensis, et a Christo oratio haud momentanea ad mulieres haberi.

Itaque sine dubio, si proprie et vere Marcus loqui voluit (cur autem noluerit, nulla est causa), non scripsit hora tertia, sed sexta Dominum crucifixum. Id quod Hieronymus, si

is tamen horum commentariorum est auctor, in *Psalm. 77* aperte docet. Sed quisquis illum psalmum exposuit, si non fuit Hieron., certe eruditus fuit. Atque Erasmus in annotationibus super hunc Marci locum nomine Hieronymi hunc commentarium refert. Accedit quod non alia fere scribit Marcus quam Matthaeus, idque maxime in historia passionis Christi. Itaque dum considero Marcum in historia passionis non solum eadem eodem ordine eum Matthaeo, sed eisdem etiam pene verbis scripsisse, facile adducor, ut sentiam ipsum non notam ternarii, sed senarii, ut est apud Matthaeum, posuisse.

Quod autem huic sententiae obiicit auctor commentariorum in Marcum, quae Hieronymi titulo circumferuntur, hoc facillime refellitur. *Si sexta, inquit, hora Dominus fuit crucifixus, eum a sexta usque ad nonam tenebrae suffuderint terram, non potuissent praetereuntes in eum movere capita, quem per tenebras omnino non cernerent.* Cui ego respondeo brevissime, Christum in sextae horae principio crucifixum. Hora autem eadem labente, convicia in eum iacta sunt. Sed circa eiusdem horae finem tenebrae orbem circumfuderunt, quod Marcus appositissime significare videtur his verbis: *Et facta hora sexta.* Quid enim expeditius est quam factam intelligere, non incipientem, sed expletam? Id quippe factum et vulgo et philosophis vere dicitur, non quod inchoatum, sed quod consummatum est.

Qua ex re, velit nolit Osiander, satis plane intelligitur omnia Evangelistae dicta cohaerere, si legamus: *Erat autem hora sexta et crucifixerunt eum.* Qua hora interfluente quoniam ea gesta sunt, quae Evangelista subiicit, idcirco ait tandem: *Et facta hora sexta, tenebrae,* etc. ut expleta iam hora, nisi valde essemus tardi, tenebras factas acciperemus. Ac de quinta obiectione satis abundanter, ut arbitror, disputatum est.

Responsio ad sextum. Eam vero obiectionem, quae sexto loco posita est, qua via Caietanus noster repellere tentaverit, invitus quidem facio, ut dicam, sed dicam tamen, ne in Evangelii veritate tuenda nostris videar pepercisse. Significat certe ille primum (nam deinde in ea opinione non perstat) Lucam evangelistam 70 interpretum errorem in hac parte, sine proprio tamen errore, secutum. Id quod ego non solum intelligere, sed ne cogitatione quidem informare possum.

Si enim Evangelista imprudens 70 interpretes errantes in historia Evangelii sequitur, licet imprudens, sed errat tamen. Sin autem videns prudensque, ut dicitur, fictam a 70 narrationem suo Evangelio inserit, errat quoque et eo magis, quod dedita opera Evangelii sinceritatem fabula commentitia contaminat.

Breviter, si Cainam non fuit filius Arphaxad, nec Sale filius Cainam, falsa est profecto evangelica historia, in qua non obscure dicitur Cainam filius Arphaxad fuisse, Sale vero filius Cainam. Quod autem Lucas auctores habuerit gravissimos, quos in errore sequeretur, id Evangelistam culpa liberare fortasse poterit, Evangelium certe errore non poterit. Quo magis Eugubinum reprehendendum censeo, qui aperte, constanter et sine ullo aut modestiae aut reverentiae temperamento asserit errasse 70 eosque Lucam in errore secutum.

Iam, quod Hieron. adversus Helvidium ait, evangelistas opinionem vulgi quandoque exprimere, quae, ut inquit, vera historiae lex est; id recte dicitur, si ad voces spectes. Non solum enim historici, sed omnes omnino sapientes, ut Aristot. monuit, licet aliter ac vulgus sentiant, eum vulgo saepe loquuntur; nec loquuntur falso tamen. Sic Scriptura eos fratres appellat, qui iuxta philosophiae regulas proprie et vere fratres non sunt, sed qui vulgo, ac sine falsitate id quidem, fratres vocantur; sic etiam evangelistae Joseph patrem Domini vocaverunt, nec re tamen ipsa falsam opinionem vulgi secuti sunt,